

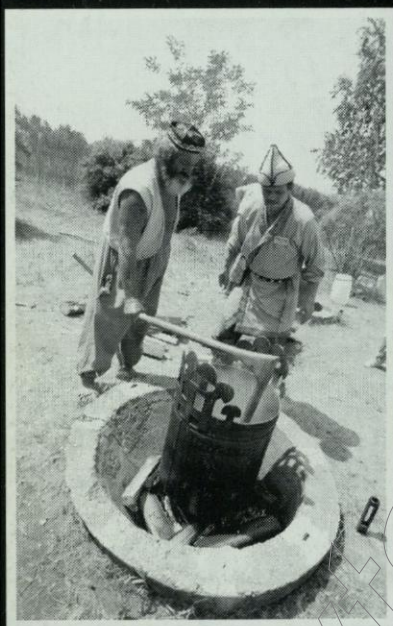
SZEGED

A város
folyóirata

12. évfolyam 8. szám
2000. augusztus

Hunniális Ópusztaszeren

Veréb Simon
képriportja

Tartalom

MILLENNIUM	2	Magyarország és szomszédai az első ezredfordulón (A délszlávok) - <i>Rokay Péter</i>
	6	Elmélkedés Szent Gellért Deliberatiojáról (Az első teljes magyar fordítás) - <i>Sulyok Hedvig</i>
ÓPUSZTASZER	8	Panorámai körkép (Kis körutazás Európában) - <i>Trogmayer Ottó</i>
	13 ✓	Művész, áradó hittel (Patay László gyűjteményes kiállítása Ópusztaszeren) - <i>Dömötör János</i>
	18 ✓	A képesség és megbízhatóság példája (Útkaparóház az ópusztaszeri emlékparkban) - <i>Juhász Antal</i>
	21 ✓	Ahol minden nap ünnep (Visszatekintés és jövőfürkészés Nagy László igazgatóval) - <i>Tandi Lajos</i>
MŰVÉSZET	22 ✓	„...egy talpalatnyi föld” (Madách-bemutatók Szegeden 1970-2000) - <i>Gyémánt Csilla</i>
	28 ✓	„S ha jól ügyelsz, egy szózat teng feléd” (Zene, dal, költészet a Tragédiában) - <i>Gyémánt Csilla</i>
	31 ✓	Még a tengeren is vezényelt (A legendás Vaszy Viktor) - <i>Polner Zoltán</i>
	33 ✓	Végletes stációk (Novák András visszatekintő tárlata) - <i>Szuromi Pál</i>
NAPLÓ	35 ✓	Volt egyszer egy színház... (Vasfüggönyön innen és túl) - <i>Sándor János</i>
SZÜLETÉSNAPO	42 ✓	Gregor József hatvan éves (Születésnapi köszöntő három tételben) - <i>Gyémánt Csilla</i>

A címlapon **Varga Imre: Szent István**
(Avatása augusztus 20-án Ópusztaszeren)

Fotó: *Dömötör Mihály*;

a borító 2. oldalán **Fekete-fehér - Hunniális Ópusztaszeren**
- *Veréb Simon* képriportja;

3. oldalán **Kétszáz éves a szegedi színjátszás (A századelő)**
- *Sándor János* rovata; 4. oldalán **Szegedi üvegművesség**

(A Tóth testvérek palotájának üveglakai)

- *Bátyai Gitta* rovata. Fotó: *Dömötör Mihály*

SZEGED

a város folyóirata

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: ZOMBORI MIHÁLY

Felelős szerkesztő: TANDI LAJOS

Szerkesztőbizottság: Benyik György, Csizmazia György,

Darvasi László, Gyémánt Iván, Lengyel András, Koczor György,

Sándor János, Solymosi Frigyes, Zombori István

Kiadja a Szegedi Városi Televízió Kht.

6720 Szeged, Dózsa György u. 2., tel.: 62/426-788

Felelős kiadó: Arató László

Készült az Engi és Kis Bt. nyomdájában

Felelős vezető: Engi Gábor

Magyarország és szomszédai az első ezredfordulón

A délszlávok

Szent István korában a délszláv népek már mintegy félezer éve éltek a Balkán-félsziget területén. Mai ismereteink szerint először 550-551-ben teleltek Bizánc földjén. Itteni letelepedésüket, valamint államaik kialakulását azonban csak a 10. század közepén alkotott VII. Biborbanszületett Konstantin császár művéből ismerjük. Elbeszélése szerint a szlávok (szerbek és horvátok) Hérakleios császár uralma idején (610-641) vándoroltak a Balkán-félszigetre, ahol ez a császár megkeresztelte, és földet adva nekik letelepítette őket. Hérakleios szerepét Biborbanszületett Konstantin túlhangsúlyozta, mert a szlávok ugyan valóban Hérakleios uralma alatt foglaltak maguknak hont Bizánc területén, de ő ezt kénytelen volt tűrni. A délszlávoknak legalább egy része a lengyelországi Visztula folyó mentéről költözött a Balkán-félszigetre. Ezt mondja Biborbanszületett Konstantin az első ismert dukljai fejedelem Viöevís Mihály őseiről. A szerbeknek és horvátoknak is volt azonban egy-egy Viöeslav nevű hercegük. E név feltételezhetően a Visztula első szótagjának emlékét őrzi.

A szlávok új hazájukban még egy ideig törzsi-nemzetségi szervezetben éltek, s feltételezhetően főleg földműveléssel és pásztorkodással foglalkoztak. A szlávok által lakott területeket a bizánci írók Szklavinia(k)nak nevezték. A szlávok egy csoportja fölé Bizánc fokozatosan kiterjesztette hatalmát. Másik részük összeolvadt a 7. század végén ugyancsak bizánci területre költözött bolgárokkal. Konstantin művének tanúsága szerint a délszlávok egyes törzsei a 7-8. század folyamán saját - még ha Bizánctól többé-kevésbé függő - államokat alapítottak. Ezek az államok a szerb, a horvát, a dukljai, a travuniai, a humi és a neretvai (paganiai) hercegségek (fejedelemségek) voltak. A szlávoknak a keleti Alpok térségébe települt csoportja - a későbbi szlovének - eleinte a Frank, később pedig a Német Birodalom uralma alá került.

A bizánci és a bolgár uralkodók 1000 előtt arra törekedtek, hogy fennhatóságuk alá kényszerítsék a délszláv államokat, s azokat bevonják egymás elleni küzdelmeikbe. A délszláv fejedelmek - a pillanatnyi helyzettől függően - hol Bizánc, hol Bulgária fennhatóságát ismerték el. Amikor ezek valamelyike ereje teljében volt, a délszláv államokra gyakorolt nyomás erősödött, amikor viszont mindkettőjük hatalma gyengült, akkor a rájuk nehezedő nyomás is enyhült. Ez volt az az eset, amikor Bizánc és Bulgária erejét lekötötte az egymással folytatott küzdelem, amely mindkettőjüket kimerítette. E küzdelem folyamán az eredetileg bizánci fennhatóság alatt álló délszláv államok először Bulgária, majd Simeon cár 927-ben bekövetkezett halála után gyöngye fia és trónutóda, Péter uralma idején ismét Bizánc fennhatósága alá kerültek.

A 9. század végétől a délszláv terület szomszédságában új hatalmi tényezőként a magyarok jelentkeztek, akik elfoglalták a részben Bulgária uralta, jelentős mértékben délszlávok által is lakott morva Pannón-síkságot, valamint annak nyugati, Szvatopluk államához tartozó részét is. Ezáltal pedig az ettől délnyugatra elterülő Pannón-Horvátország is vonzáskörükbe került. A magyaroknak a horvát állam ellen 930-ban indított támadását azonban Tomislav fejedelem visszaverte. A magyarok 955-ös augsburgi vereségük után nem kalandoztak többé nyugat felé, de déli irányban, Szerbia, Bizánc és Bulgária ellen folytatták rabló hadjárataikat. Ezek során 959 után »aslav szerb herceg - későbbi elbeszélés szerint - országot egy kalandozó magyar vezértől védve ennek fogságába esett, aki őt a Száva folyóba vetette.« aslav vesztével kihalt az első szerb uralkodó család, a Viöeslav-dinasztia.

Horvátországban, Szent István korában, rövid megszakításokkal már mintegy kétszáz éve a Trpimir-dinasztia uralkodott. Az 1000 körüli horvát uralkodók sorrendjét nem ismerjük egykorú adatok alapján. Csupán egy 1067-re keltezett jegyzék közli folyamatosan az addigi uralkodók nevét. A történetírás az ezen a listán szereplő neveket összefüggésbe hozta a sokszor töredékes felírtos emlékekkel és későbbi, főleg nem hiteles forrásokban említett személyekkel, így kísérelve megírni az egyes horvát uralkodók életének és uralkodásának történetét. Amíg erejét lekötötte a Sámuellel (Szamuíllal) folytatott küzdelem, II. Basileios bizánci császár (976-1025) tiszteletben tartotta Horvátország tényleges függetlenségét (önállóságát). Hagyományos bizánci gyakorlatot követve azonban magas udvari méltóságot, illetve címet (eparkhos és patrikios) adományozott a horvát uralkodónak, ily módon államjogi függésbe hozva azt a császárságtól. 995-997-ben Dröislav horvát uralkodó (969-995) halála után fiai közt harc robbant ki a Horvátország fölötti uralom megszerzése miatt.

A horvát trónviszály a szomszédos dalmát városokat is érintette. Ezek - kihasználva a horvát uralkodó család belviszályát - Velence támogatásával megtagadták a horvát uralkodónak a Branimir fejedelem kora (879-892) óta szokásos évi adó további fizetését. Ugyanakkor Velence, feltételezhetően a viszályban részt vevő felek valamelyikének kérésére és II. Basileios hallgatóságos beleegyezésével - Bizánc főhatalmának elméleti fenntartása mellett -, magára vállalta a Sámuellel 995-997. évi tengerparti hadjárata és a horvát belviszály által veszélyeztetett dalmát városok védelmét és igazgatását. Ezt megvalósítandó II. Orseolo Péter velencei doge (991-1009) egy hajóraj élén véghezvitte a dalmát szárazföld és a szigetek városainak hódoltatását, és az ezredforduló táján felvette a „Dalmácia hercege“ (dux Dalmaticorum) címet. Ez alkalommal az észak-adriai térség (a kvarnerói öbölbeli szigetek) városainak lakosságát Velence részére róka- és nyestbőrben fizetendő adószolgáltatásra kötelezte.

Miután a dalmát városok sorra elismerték Velence fennhatóságát, Surinja, a horvát uralkodó család tagja is meghódolt Péter dogének, aki ennek fiát, Stjepant (Istvánt) túszként magával vitte Velencébe. Stjepant itt leányával, Hicelával háziasította össze. Mivel viszont Péter fia, Ottó Szent István hűgát vette feleségül, a magyar uralkodó sógorába került a horvát dinasztiaival. Alkalmassint ennek a Hicelának a neve szolgáltatott okot a magyar krónikának arra a téves állításra, amely szerint Orseolo Péter magyar király Gizellának, Szent István feleségének unokaöccse volt. A horvátok azonban nem törődtek bele Velence terjeszkedésébe, és III. Kreöimír király (997-1030) nap, mint nap nyugtalanította Zадart (Zárát) és más dalmát városokat. Ezek Szent István sógorához, Orseolo Ottó dogéhoz (1009-1026) fordultak védelemért. Ottó 1014-ben újabb hadjárat folyamán megerősítette Velence befolyását Észak-Dalmáciában a szárazföldön és a szigeteken egyaránt. Sámuel bolgár uralkodó 1014-ben bekövetkezett halála, ill. császárságának bukása (1018) után az általa veszélyeztetett délszláv államalakulatok - az ellene folytatott harcban Bizánc természetes szövetségesei - rövid időre fellélegezhettek.

Mihály azonban, Bizánc terveivel ellentétben, 1077-ben - kihasználva Bizáncnak 1071-ben a szeldzsuk-törökök ellen a kis-ázsiai Mantzikertnél, a normannok ellen Barinál és a magyaroktól Száva-szentdemeternél (Szerémvárnál) és Nándorfehérvárnál elszenvedett veresége utáni gyengeségét - VII. Gergely pápa által királynak ismertette el magát, kinyilatkoztatva ily módon országa függetlenségét. Duklja ezután mintegy 110 évig megőrizte függetlenségét. Zeta néven 1189-ben a szerbiai Nemanja család uralma alá került, és annak 1371-ben bekövetkezett kihaltságáig különböző formában a középkori szerb állam részét képezte.

A Bizánccal szembeni dukljai ellenállásának egyik igen alkalmas formája a latin egyházi szervezet erősödése volt. A legenda szerint már István Vojislav életében, 1045-ben létrejött a bari (antibari) érsekség. A bari egyháztartomány (metropólia) létrejöttét e legenda szerint egy tengeri vihar (bura) köszönheti. Ez ugyanis megakadályozta a kelet-adriai tengerpart déli egyházmegyéinek püspökeit abban, hogy egyháztartományi zsinatra addigi érseki székhelyükre, Splitbe utazzanak. Az útjukban e vihar által akadályozott főpásztorok helyett - visszatérve - Barban tartották meg összejövetelüket. Ezen úgy döntöttek, hogy - kikerülendő az esetleges újabb úti viszontagságokat - Split helyett a jövőben is Barban gyűlnek össze. A bari érsekség az alája rendelt püspökségekkel - a bizánci területen fekvő dalmáciai egyházmegyéék és a durazzói érsekség közé ékelte - független egyháztartományt alkotott. És ha az alapításra vonatkozó évszám és ok nem is fogadható el teljes biztonsággal hitelesnek, annyi kétségtelven látszik, hogy a bari érsek 1089-ben III. Kelemen ellenpápától megkapta a palliumot, ami részéről a dukljai egyház függetlenségének elismerését jelentette.

Duklja lakossága Bizánc erejének hanyatlása után is megmaradt - legalább részben - katolikusnak. Sőt az első szerb királyi család őseit és a középkori Szerbia függetlenségének megalapozóját, az ezen a területen született István Nemanja nagyzsupánt is újszülöttként latin pap keresztelte meg. A bari székhelyű dukljai latin egyház később is, amikor ez a terület (a mai Crna Gora - Montenegro - magva) Zeta néven a középkori szerb állam részévé vált, fennmaradt, fokozatosan kiterjesztve joghatóságát az ezen állam területén élő összes katolikusra. Emiatt a bari érsek később a Szerbia primása címet nyerte, amelyet a mai napig visel.

Duklja hatalma a 11. század elejéig két másik tartományra is kiterjedt. Hum (Hlm = Halomföld, Zahumlje = Halomtúli föld) területe Travunia (Trebinje) határától a Neretva folyó bal partjáig terjedt. Travunia és Hum határa Dubrovniknál volt. A dubrovnikiak már régóta mogoriönak (magarisium) nevezett adót fizettek a humi és trebinjei uralkodóknak területükön fekvő szőlőikért. Az első travuniai fejedelmet Biborbanszületett Konstantin szerint egyébként Bélának (Bela) hívták. Ő a 9. század első felében uralkodott. A trebinjei püspökség létrejötté 1020-ra esik. Ez az egyházi szervezet terjedéséről tanúskodik délszláv földön.

Biborbanszületett Konstantin a Neretva (Narenta) folyó mellett, illetve annak alsó folyásánál, a Neretva és Cetina torkolata közt letelepedett délszláv törzset neretvaiaknak (Neretljani, Narentani) vagy Pogányoknak (Pagani) nevezte, mivel ezek később lettek megkeresztelvek. A Neretva alsó folyása és torkolata vidékén túl ez a törzs, legkésőbb a 10. századig, részben az Adriai-tenger Hvar, Brač és Korčula alkotta szigetsorozatján is megtelepült. A neretvaiak megkeresztelkedésük után is évszázadokig kalózkodással foglalkoztak veszélyeztetve a hajózást az Adriai-tengeren, emiatt összeütközésbe kerültek Bizánccal és Velencével. A velenceiek az ezredforduló táján is évi adót fizettek a neretvaiaknak hajózásuk biztonságáért. A 11. század végén a neretvaiak élére a Kačič nemzetség került. E nemzetség egy ága a 12. században Magyarországra települt, s itt Kácsik néven volt ismert.

*

A délszlávok ezredforduló körüli történelme két időszakra oszlik. Az elsőre Sámuel államának terjeszkedése jellemző. Ő a délszlávok egy részét közvetlenül uralma alá vetette, de még azokra is, amelyek megőrizték állami létüket, mint Horvátország és Duklja, erős nyomást gyakorolt. A második korszakban, Sámuel birodalmának hanyatlása és bukása után helyébe rövid időre ismét Bizánc hatalmi befolyása lépett, amely ugyan közvetlenül csak a Balkán-félsziget belsejében és az Adriai-partvidéknek egy, délszlávok által is lakott szakaszán (Dél-Dalmácia) érvényesült tartósan. Az Adriai-tenger északi térségét Velence és a Német-római Császárság foglalta el. Ennek következtében a szerbek és horvátok Szent István király utódainak uralkodása idején, a 11. század végétől, különböző módon ugyan, de Magyarország felé tájékozódtak, amely a délszlávok jelentős része számára utóbb a Szent István koronájától való függésbe torkollott.

Legtovább - Szent István halála után mintegy 150 évig - a valamennyi hatalmi tényezőtől körülbelül egyaránt távol fekvő Duklja tudta megőrizni függetlenségét. Ezt csak a bizánci nyomás alól magyar segítséggel felszabaduló Szerbia (Raóka) javára vesztette el a 12. század utolsó évtizedének küszöbén. A Balkán-félsziget belsejében letelepült délszlávokat állampolitikai téren Bizánc és Velence ugyan elzárta a tengerparttól, gazdasági és kulturális téren azonban a két terület lakosságának mindennapi élete a 12. század végéig fokozatosan összefonódott. Ez a folyamat megteremtette a feltételeket a kontinentális államok tengerparti előretöréséhez a Szent István uralkodását követő évszázadban. Így kebelezte be a magyar segítséggel Bizánc hatalma alól felszabadult Szerbia (Raóka) Humot és a még Szent István kora előtt a Travuniával (Trebinjével) bővült Duklját, Horvátország pedig a magyar korona fennhatósága alatt egyesült Dalmáciával és Paganiával.

A vallási és kulturális hatások az ezredforduló idején is az addigi központokból: egyrészt Olasz- és illetve Németországból, másrészt Bizánc felől érték a délszlávokat. Magyarország Szent István uralkodása idején vallási és kulturális téren maga is csupán az első lépéseket tette, természetesen idegen, nem utolsó sorban éppen (dél)szláv segítséggel. Így Szent István korában a magyar vallási és kultúrelvet túl zsenge volt ahhoz, hogy hatást sugározzon délszláv szomszédai felé. Erre majd csak a pogánylázadások végleges leverése után kerül sor, mintegy fél évszázaddal István király halála után, az 1090-es évek első felében, a zágrábi püspökség Szent László által történt alapításával.

között jelent meg Boszniában, amikor ennek területe Sámuel országának részét képezte. Bosznia múltjára majd csak annak magyar fennhatóság alá jutása után, a 12. században derül több fény.

Szerbia történetét »asláv herceg (948-959 után) halálát követően szintén sűrű homály borítja. Annyi kétségtelen, hogy a 10. század utolsó és a 11. század első évtizedeiben Szerbia Sámuel birodalmának részévé vált. II. Basileiosnak Sámuel állama feletti 1018-i győzelme után a bizánci uralkodó nagy sereggel megszállta Raókát (Szerbiát) és Boszniát. Az elfoglalt terület egy részén Bizánc Sirmión-Szerbia thema néven külön területi és közigazgatási egységet szervezett, amelynek székhelyét - latin nevén Sirmiumot, magyarul Szávaszentdemetert - utóbb a magyarok foglalták el Salamon király (1063-1074) uralkodása idején, 1071-ben.

Egykori államuk Bizánc által történt bekebelezése után a szerbeknek a császársággal szembeni helyzete gyökeresen megváltozott. A védelem, amelyet a konstantinápolyi uralkodó a 10. század első felében a bolgárok és feltételezhetően a kalandozó magyarok ellen nyújtott, 1018 után - a nép megkeresztelkedését követően nemcsak feleslegessé, hanem függetlenedését gátló akadállyá vált a szerbiai lakosság számára. A szerbek a bizánci fennhatóság alóli felszabadulásukért 1018-ban történt leigázásuktól kezdve majd kétszáz évig, a független Szerb Királyság megszületéséig küzdöttek. Ebben a harcban a raókai nagyzsupánok a 12. század folyamán jelentős mértékben magyar segítségre támaszkodtak.

Habár a szerbek Bizáncban elnyomójukat látták, valószínűleg nem utolsósorban nyelvi okok miatt a rájuk gyakorolt görög egyházi hatás mégis erősebbnek bizonyult a latinnál. Raóka területe a görög egyházhoz tartozó, 1018-ban alapított ohridi érsekség rasi püspökségének joghatósága alatt állott. Ez a püspökség lett 200 év múlva, 1219-ben a független (autokefál) szerb egyház szervezésének kiindulópontja. A római és a bizánci egyházjoghatósága alatt álló délszlávok vallási elkülönülése az 1054. évi egyházszakadás után még nagyobb lett. Ez a mai napig fennmaradt, és az évszázadok folyamán - különböző mértékben ugyan - tartósan befolyásolta megosztottságukat és európai kapcsolataikat.

Némileg eltérő volt a helyzet az Adriai-tenger délszlávok lakta partjának legdélibb részén elterülő Duklja (Diokeia) esetében. Az első ismert dukljai fejedelem a 10. század első felében uralkodó Zahumi (Zahum - Zahumlje = Halmontúl) Viöeviš Mihály volt. Bíborbanszületett Konstantin szerint ennek a fejedelemnek az elődei a Visztula mentéről költöztek Dukljába, neve alakjából következtetve ugyancsak innen jött Viöeslav, az első ismert szerb fejedelem is Szerbiába. Zahumi Mihály utóda Dukljában János vagy Iván (Jovan) Vladimir (980 körül-1016) volt. Ő, bizánci fennhatóság alatt, a Szkadári- (Shkodrai-) tó nyugati partján fekvő, krajjinai Tisztaságos Szűz (Prečista Krajinska) egyháza melletti székhelyén uralkodott. Kalandokkal teli élete folyását később, de viszonylag korán feljegyzett megható legendája őrizte meg az utókor számára. János-Vladimirt Sámuel cár 995-997-es tengerparti hadjárata folyamán elfogta, és magával vitte fogságba a Preszpa-tó egy szigetén fekvő császári székhelyére. Itt azután Sámuel leánya, Koszara (Theodóra) beleszeretett a fogoly dukljai fejedelembe, és apja engedelmével nőül ment hozzá.

János Vladimir 1000 körül Sámuel vejeként feleségével visszatért Dukljába, ahol egészen 1014-1018-ig Sámuel és utódai fennhatósága alatt uralkodott. János vagy Iván (Jovan) Vladislav, Sámuel unokaöccse azonban - miután Sámuel fiát, Gavril Radomirt, akinek felesége egyébként magyar hercegnő, egyes feltételezések szerint Szent István testvére volt, 1015-ben megölte - meg akart szabadulni János Vladimirtól is mint Sámuel családjának rajta kívül egyetlen élő férfitagjától, feltételezhetően abból a célból, hogy magának biztosítsa az uralmat. Ezzel a szándékkal magához hívatta János Vladimirt, biztonságot ígérve számára. Kezessége zálogául először egy aranykeresztet küldött neki. János Vladimir azonban ezt - anyagára való hivatkozással - visszautasította. János Vladislav ezért ehelyett egyszerű fakeresztet küldött János Vladimirnek. Mikor azonban Vladimir megérkezett, Vladislav, megszegve ígéretét, csapdába ejtette, és a preszpai egyház ajtaja előtt, ahol János Vladimir menedéket keresett, más változat szerint asztalnál, étkezés közben, hűséges neje szeme láttára megölette őt. Mivel azonban sirjánál halála után azonnal csodálatos fényt láttak, János Vladislav kiadta temét özvegyének, aki azt hazaszállította, és a krajjinai Mária-egyházban temettette el. Maga Koszara (Theodóra) itt élt, mint apáca. Halála után szeretett férje lábához temették. Erőszakos halála miatt János Vladimirt mindjárt vértanúnak tekintették, és - bár sem a görög, sem a római egyház soha nem kanonizálta - szentként kezdték tisztelni.

Sámuel állama fölött 1018-ban aratott diadaluk után a bizánci császárok az Adriai-tengerparti Duklja fölötti hatalmuk helyreállítására törekedtek. A konstantinápolyi székhelyüktől távol eső és a birodalom többi részétől magas hegyek által elválasztott ország, amely hatalmát a szomszédos Zahumlje és Trebinje (Travunia) tartományokra is kiterjesztette, szívós ellenállást tanúsított a bizánci nyomással szemben. Ennek kedvezett, hogy II. Basileios 1025-ben bekövetkezett halála után a délszlávok lakta területek fölött is megrendült Bizánc hatalma.

Gyenge utódai idején Duklja fejedelme, István (Stefan) Vojislav herceg (knez) sikerrel védte meg államának önállóságát. Ő III. Romanos Argyros császár (1028-1034) halála után fellázadt Bizánc ellen, de Theophilos Erótikos bizánci hadvezér 1036-ban meghódolásra kényszerítette, és fogolyként magával vitte Konstantinápolyba. István Vojislavnak azonban sikerült megszöknie fogságából, és visszatérve Dukljába kiűzte országából a bizánci megszállókat. Hatalmát ekkor kiterjesztette a Szkadári-tó egész környékére, valamint Trebinjére a Peljeöac-félszigeten fekvő Stonig.

Mivel 1040-ben elfoglalt egy, IV. Paphlagoniai Mihály bizánci császár (1034-1041) részére küldött hajórakomány aranyat, és azt nem volt hajlandó a császárnak átadni, ezért a basileus Geórgios Provatias vezetésével újabb bizánci büntető hadjáratot indított Duklja ellen. István Vojislav azonban megsemmisítő vereséget mért Provatias seregére. Ezt megbosszulandó, IV. Mihály második utóda, IX. Konstantin Monomakhos (1042-1055) uralomra lépte után, 1042 őszi durazzói (durržsi) helytartója, Mikhaél patrikios révén újból hadat küldött István Vojislav ellen. Ő azonban a dukljai hegyszorosokban kelepcét állítva a beható csapatoknak az immár harmadik bizánci támadást is visszaverte.

E vereség után a bizánciak nem intéztek több támadást Duklja ellen. Klazoménos Katalakón dubrovniki (ragusai) bizánci stratégus azonban megkísérelte - fia részére keresztkomaságot ajánlva neki - törbe csalni István Vojislavot, de vállalkozása balul ütött ki. Nemhogy nem tudta István Vojislavot elfogni, hanem még ez ejtette őt rabul, és küldte fogságba Stonba. Ily módon Bizáncnak Duklja alávétésére irányuló ezen kísérlete is kudarcot vallott. Bizánc, barátságot színelve irányában, István Vojislav fiának, Mihálynak 1052 körül a prótopatharios címet adományozta. Feltételezhető hogy így kísérelte meg őt szépszerével megnyerni a maga számára.

Mihály azonban, Bizánc terveivel ellentétben, 1077-ben - kihasználva Bizáncnak 1071-ben a szeldzsuk-törökök ellen a kis-ázsiai Mantzikertnél, a normannok ellen Barinál és a magyaroktól Szávaasztendemeternél (Szerémvárnál) és Nándorfehérvárnál elszenvedett veresége utáni gyengeségét - VII. Gergely pápa által királynak ismertette el magát, kinyilatkoztatva így módon országa függetlenségét. Duklja ezután mintegy 110 évig megőrizte függetlenségét. Zeta néven 1189-ben a szerbiai Nemanja család uralma alá került, és annak 1371-ben bekövetkezett kihaltság különböző formában a középkori szerb állam részét képezte.

A Bizánccal szembeni dukljai ellenállásának egyik igen alkalmas formája a latin egyházi szervezet erősödése volt. A legenda szerint már István Vojislav életében, 1045-ben létrejött a bari (antibari) érsekség. A bari egyháztartomány (metropólia) létrejöttét a legenda szerint egy tengeri vihar (bura) köszönheti. Ez ugyanis megakadályozta a kelet-adriai tengerpart déli egyházmegyéinek püspökeit abban, hogy egyháztartományi zsinatra addigi érseki székhelyükre, Splitbe utazzanak. Az útjukban a vihar által akadályozott főpásztorok helyett - visszatérve - Barban tartották meg összejövetelüket. Ezen ügy döntöttek, hogy - kikerülendő az esetleges újabb úti viszontagságokat - Split helyett a jövőben is Barban gyűlnek össze. A bari érsekség az alája rendelt püspökségekkel - a bizánci területen fekvő dalmáciai egyházmegyéék és a durazzói érsekség közé ékelte - független egyháztartományt alkotott. És ha az alapításra vonatkozó évszám és ok nem is fogadható el teljes biztonsággal hitelesnek, annyi kétségtől mentes látszik, hogy a bari érsek 1089-ben III. Kelemen ellenpápától megkapta a palliumot, ami részéről a dukljai egyház függetlenségének elismerését jelentette.

Duklja lakossága Bizánc erejének hanyatlása után is megmaradt - legalább részben - katolikusnak. Sőt az első szerb királyi család őseit és a középkori Szerbia függetlenségének megalapozóját, az ezen a területen született István Nemanja nagyzsupánt is újszülöttként latin pap keresztelte meg. A bari székhelyű dukljai latin egyház később is, amikor ez a terület (a mai Crna Gora - Montenegro - magva) Zeta néven a középkori szerb állam részévé vált, fennmaradt, fokozatosan kiterjesztve joghatóságát az ezen állam területén élő összes katolikusra. Emiatt a bari érsek később a Szerbia primása címet nyerte, amelyet a mai napig visel.

Duklja hatalma a 11. század elejéig két másik tartományra is kiterjedt. Hum (Hlm = Halomföld, Zahumlje = Halomtúli föld) területe Travunia (Trebinje) határától a Neretva folyó bal partjáiig terjedt. Travunia és Hum határa Dubrovniknál volt. A dubrovnikiak már régóta mogoriönak (magarisium) nevezett adót fizettek a humi és trebinjei uralkodóknak területükön fekvő szőleikért. Az első travuniai fejedelmet Bíborbanszületett Konstantin szerint egybként Bélának (Bela) hívták. Ő a 9. század első felében uralkodott. A trebinjei püspökség létrejötté 1020-ra esik. Ez az egyházi szervezet terjedéséről tanúskodik délszláv földön.

Bíborbanszületett Konstantin a Neretva (Narenta) folyó mellett, illetve annak alsó folyásánál, a Neretva és Cetina torkolata közt letelepedett délszláv törzset neretvaiaknak (Neretljani, Narentani) vagy Pogányoknak (Pagani) nevezte, mivel ezek később lettek megkeresztelvek. A Neretva alsó folyása és torkolata vidékén túl ez a törzs, legkésőbb a 10. századig, részben az Adriai-tenger Hvar, Brač és Korčula alkotta szigetsorozatján is megtelepült. A neretvaiak megkeresztelkedésük után is évszázadokig kalózkodással foglalkoztak veszélyeztetve a hajózást az Adriai-tengeren, emiatt összeütközésbe kerültek Bizánccal és Velencével. A velenceiek az ezredforduló táján is évi adót fizettek a neretvaiaknak hajózásuk biztonságáért. A 11. század végén a neretvaiak élére a Kačič nemzetség került. E nemzetség egy ága a 12. században Magyarországra települt, s itt Kácsik néven volt ismert.

*

A délszlávok ezredforduló körüli történelme két időszakra oszlik. Az elsőre Sámuel államának terjeszkedése jellemző. Ő a délszlávok egy részét közvetlenül uralma alá vetette, de még azokra is, amelyek megőrizték állami létüket, mint Horvátország és Duklja, erős nyomást gyakorolt. A második korszakban, Sámuel birodalmának hanyatlása és bukása után helyébe rövid időre ismét Bizánc hatalmi befolyása lépett, amely ugyan közvetlenül csak a Balkán-félsziget belsejében és az Adriai-partvidéknek egy, délszlávok által is lakott szakaszán (Dél-Dalmácia) érvényesült tartósan. Az Adriai-tenger északi térségét Velence és a Német-római Császárság foglalta el. Ennek következtében a szerbek és horvátok Szent István király utódainak uralkodása idején, a 11. század végétől, különböző módon ugyan, de Magyarország felé tájékozódtak, amely a délszlávok jelentős része számára utóbb a Szent István koronájától való függésbe torkollott.

Legtovább - Szent István halála után mintegy 150 évig - a valamennyi hatalmi tényezőtől körülbelül egyaránt távol fekvő Duklja tudta megőrizni függetlenségét. Ezt csak a bizánci nyomás alól magyar segítséggel felszabaduló Szerbia (Raška) javára vesztette el a 12. század utolsó évtizedének küszöbén. A Balkán-félsziget belsejében letelepült délszlávokat állampolitikai téren Bizánc és Velence ugyan elzárta a tengerparttól, gazdasági és kulturális téren azonban a két terület lakosságának mindennapi élete a 12. század végéig fokozatosan összefonódott. Ez a folyamat megteremtette a feltételeket a kontinentális államok tengerparti előretöréséhez a Szent István uralkodását követő évszázadban. Így kebelezte be a magyar segítséggel Bizánc hatalma alól felszabadult Szerbia (Raška) Humot és a még Szent István kora előtt a Travuniával (Trebinjével) bővült Duklját, Horvátország pedig a magyar korona fennhatósága alatt egyesült Dalmáciával és Paganiával.

A vallási és kultúrhatások az ezredforduló idején is az addigi központokból: egyrészt Olasz- és illetve Németországból, másrészt Bizánc felől érték a délszlávokat. Magyarország Szent István uralkodása idején vallási és kulturális téren maga is csupán az első lépéseket tette, természetesen idegen, nem utolsó sorban éppen (dél)szláv segítséggel. Így Szent István korában a magyar vallási és kultúrélet túl zsenge volt ahhoz, hogy hatást sugározzon délszláv szomszédai felé. Erre majd csak a pogánylázadások végleges leverése után kerül sor, mintegy fél évszázaddal István király halála után, az 1090-es évek első felében, a zágrábi püspökség Szent László által történt alapításával.

Elmélkedés Szent Gellért Deliberatiojáról

A első teljes magyar fordítás

A magyar államalapítás Millenniuma vigiliáján, az 1999-es karácsonyi könyvvásárra impozáns kivitelű kötetet jelentetett meg a szeged-szöregi Scriptum Kiadó: Szent Gellért egyetlen fennmaradt művének első magyar fordítását, *Karácsonyi Béla* és *Szefgű László* történészprofesszorok közel harmincévi munkálkodásának gyümölcsét, amely megjelenését követően Gellért tágabb és szűkebb szülőföldjének (Itália - Velence) szakmai berkeiben azonnal nagy visszhangot keltett.

A mű (magyar címe: *Elmélkedés a Három fiú himnuszáról*) tulajdonképpen Dániel próféta könyve 3. fejezetének néhány verssorát (57-65.) elemzi, ám ez az elemzés nem egyszerű Szentírás-magyarázat, mint első pillantásra vélhető lenne, s mint sokan gondolták, hanem aktuálpolitikai célzásokat s fejtegetéseket tartalmazó - talán fogalmazhatunk így - politikai röpirat, a Szent István halála utáni ún. trónviszályok korának társadalmi, hitéleti változásait tükröző mű, mely máig pontos adatokkal szolgál a forrásokban nem túl gazdag 11. századról.

Mielőtt azonban részletesebben rátérnénk a *Deliberatio* és fordítása ismertetésére ejtsünk szót a szerzőről, egyházmegyénk első püspökéről, kinek élete, tevékenysége épp a fordítók egyikének (Sz. L.) fő kutatási területé.

Gellért Velencében született 980 táján feltehetően a nemes Morosini család sarjaként. (Hosszan tartotta magát - s tartja még ma is - az a vélekedés, hogy Gellért Ságredo lett volna. Horvát történészek kimutatták, hogy e család nevét csak a 13. század második felében vezették be Szent Márk városának Aranykönyvébe, felemelkedésük csak e század végétől datálható.) Itáliai éveiről keveset tudunk bár két legendája is fennmaradt, az eredeti forrás, az archetípus elenyészett, az ebből rövidült *Legenda minor* tartalmazza azt, hogy jómódú velencei szülők gyermeke volt, aki oblatusként lett bencés szerzetes. Kései életirata (a *Legenda maior*) többet ír szülőföldjén töltött éveiről, ám ez számos anakronizmust tartalmaz (valószínűleg egy másik velencei szent, Pietro Acotanti életirata alapján kompilálta az ismeretlen magyarországi legenda-szerző).

A San Giorgio Maggiore kolostor fiatal szerzetese aztán a burgundiai Cluny-ben, a korabeli spirituális reformjairól nevezetes központban is tanult (talán Burgundia nevét nézte el a hagiográfus és írt Bononiát, hisz a bolognai Universitas későbbi alapítású); tétova, bizonytalan nyomok spanyolországi tartózkodásra is utalnak, mindenesetre Velencébe már egy kiváló teológiai képzettségű, magas műveltségű, kiforrott jellemű ember tér vissza. Hamarosan konfrontálódik a dózseként regnáló Orseolo Ottóval, aki - hogy a család kezében összpontosuló egyházi és világi hatalmat tovább növelje - fivéreit, Orsot és Vitale-t juttatta a gradói pátriárka illetve a torcellói püspöki székhébe. A Cluny szellemét követő Gellért nem szimpatizálhatott a dinasztiaalapításra törekvő patriciuscsalád érdekeivel, elhagyta Velencét. Előbb Isztriában időzött majd Jeruzsálembé kívánt zárandokolni, ám akkor a biztonságos szárazföldi út a Szentföldre Magyarországon

(Bizánc s Kis-Ázsián) át vezetett. Magyarországon pedig - a korabeli szokás szerint - minden zárandoknak meg kellett jelennie a király előtt. István hamar felismerte Gellért talentumát, rábízta a trónörökös nevelését, s valószínűleg tarthatjuk, hogy az ő szellemi irányításával született meg az első magyar királytűkö, az ifjú hercegnek szánt *Intelme*k (De institutione morum...) is.

Az időközben Velencében dúló politikai viharok elsodorták Orseolo Ottó uralmát, felesége és fia - István nővére és unokaöccse - Magyarországra menekültek. Gellért, talán hogy elkerülje az esetleges ütközéseket, 1024-ben elhagyta a Királyi udvart, s Bakonybélbe remetegységbe vonult, ahol feltehetően több - azóta elkallódott - értekezést írt.

Ajtony-legyőzése után a király előhívta remeteségéből Gellértet, s az újonnan megszervezendő marosvári (a későbbiekben csanádi) püspöki székhébe ültette, mely méltóságot haláláig betöltötte.

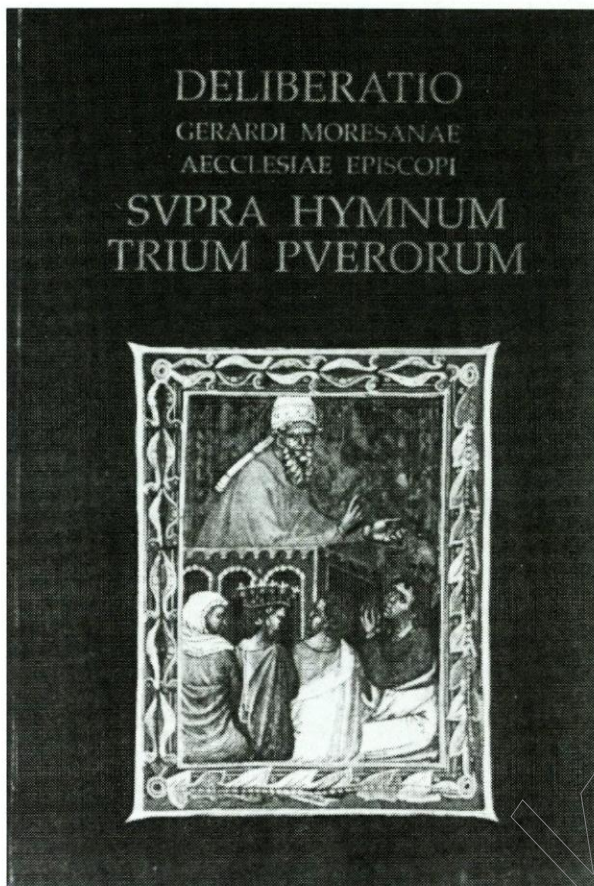
Gellért megszervezte egyházmegyéjét, templomokat, székesegyházat szentelt, iskolát, monostort alapított, tértett és prédikált, ugyanakkor főpapként is szigorú, szerzetesi életmódot követett; művében számos helyen - és hazánktól elvonatkoztathatatlanul - kel ki a kortárs romlott egyháziak ellen.

A független Bulgária megszűnte után (1018) a félig pogány félig ortodox keresztény Ajtony territóriumára a Balkánról eretnek szivárogtak be antifeudális és antiklerikális tanokat hirdetve. Gellért felismerte, hogy ez az eretnekesség nagyobb veszélyt jelent a fiatal keresztény magyar állam számára, mint a pogányság, s mivel e herezis éppen az ő egyházmegyéjében terjedt legjobban - felvette a harcot ellene. A későbbi kutatások pont a *Deliberatio*ra támaszkodva tudták kimutatni, hogy ez az eretnekesség a manicheus jellegű bogumilizmus volt.

Szent István halála után velencei létére - vagy éppen azért, mert ismerte az Orseolokat - nem Péter uralmát, hanem az Árpád-ház fiági örökösödését támogatta; megtagadta Ába Sámuel húsvéti koronázását is, sőt bukását jövendölte; megírta viszont a *Deliberatio*t, amelyben a nádorispánból lett király hatalmát keményen ostromozza.

Gellért példáiából, hasonlataiból, elmélkedéseiből, célzásaiból egyértelműen egy Abát és politikáját elutasító álláspont bontakozik ki; panaszkodik, hogy az egyházat üldözik, hithű papjait háttérbe szorítják.

Az Ába bukását követően visszatérő Péter uralmának restaurációja után még kevésbé tolerálható politikát folytatott, ezért a szerveződé ellenzék, mellyel Gellért is szimpatizált, visszahívta a Vazul-fiakat. Az eredetileg támogatásukra szervezett hadban pogánylázadás tört ki, más, nem kívánt irányt adva ily módon az eseményeknek. Péter híveivel a nyugati határ felé futott; Gellért társaival a pesti rév felé indult a hercegek fogadására - némi kitérővel Diósd (Dyod) felé, ahol 1046. aug. 29-én Keresztelő Szent János fejevételének napján ill. Szent Szabina ünnepe-n a nevezett szent egyházában misét celebrált, s - állítólag - mártíriumát is megjövendölte. A Szent kisebb és na-

A kötet címlapja

Prokop Péter festménye

gyobb legendája nem egyformán meséli el megölettetését; a történészek (az összecsengő elemek alapján) úgy vélik, hogy a kocsin érkező püspököt a lázadók elfogták, kíséretét legyilkolták, őt magát pedig kocsisól letaszították a Kelenhegyről. A püspök teste összezúzódott úgyan, de a zuhanást túlélte, ezért lándzsával átszúrták s a fejét egy kővön szétloccsantották. Először Pesten temették el, majd hamvait néhány évvel később átszállították Marosvárra. Szent László, Vazul unokája, kérésére a pápa 1083-ban - I. István királlyal és Imre herceggel együtt - szentté avatta.

Kultusza Magyarországról jutott vissza Velencébe, hiszen Gellért fiatalon került hazánkba; itt fejtette ki tevékenységét, itt vált kiemelkedő szerepű politikai tényezővé, s ennek következtében mártírrá, szentté is. (Antonio da Burgio arról is tud, hogy a Szent földi maradványait Csanádról menekítették Pestre, tehát a török időkben még hazánkban nyugodott.) Ünnepe a szabolcsi zsinat (1092) óta a magyar egyház szeptember 24-én, Keresztelő Szent János fogantatása napján üli meg.

A *Deliberatio*t (11. századvégi másolatban) a müncheni Bayerische Staatsbibliothekben őrzik, jelzete Clm 6211. A kódex írása elkülöníthetően két scriptor munkája - vagy ahogy az Előszóban a fordítók fogalmaznak - „két kéztől származik”, bár alkalmi (hosszabb, rövidebb) bejegyzések más kezeztől is vannak benne. A művet - a margójegyzetek tanúsága szerint - a középkorban is olvasták, de az újkor számára Meichelbeck Károly fedezte fel újra (1724); s Batthyány Ignác erdélyi püspök adta ki (Gyulafehérvár, 1790). Közel két évszázad múlva Gabriel Silagi adta ki ismét (Tvrnholti, 1978), aki foglalkozott a mű nyelvezetével is; ő állapította meg, hogy az hasonlatos a korabeli északitáliai munkákéhoz. Számos olyan szóalak, ami hibásnak, pongyolának vélhető „belefér” a középkori

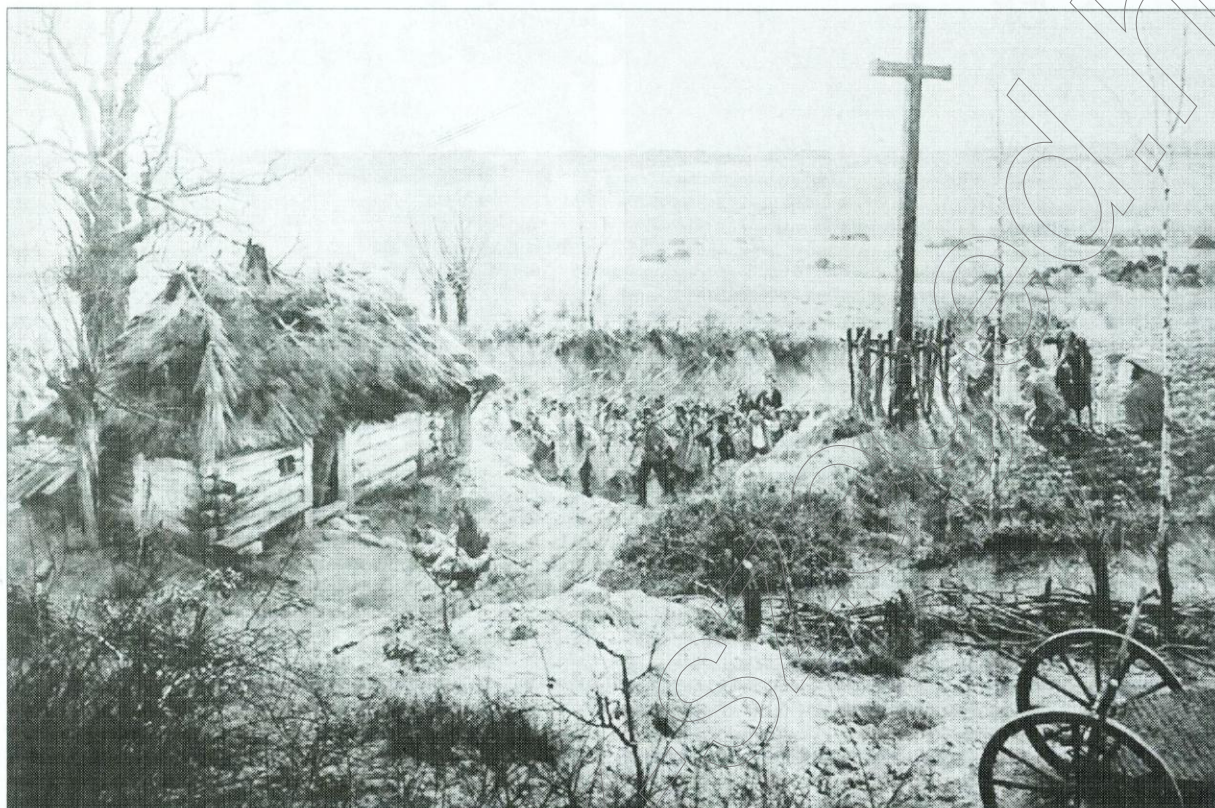
latin gyakorlatba; sajátosan használja az adverbiumokat, gyakran él a túlzófokkal, halmozza a prepozíciókat stb.

A *Deliberatio* e mostani bilingvis kiadását megelőzi egy, a szerző életét bemutató és a művet méltató rövid bevezető (Praefatio). A verso oldalakon nyomtatott latin szöveg oldal-, sor- és betűhíven követi az eredeti kódexet, a lap aljára tördelve a kritikai apparátust. A recto oldalakon a gellérti mű első teljes magyar fordítása található, alatta a *Deliberatio* nem biblikus forrásainak utalásai. (A biblikus forrásokat a latin szöveg mellett margójegyzetekben adják a szöveg gondozói.) A kötet végén számos index segít az eligazodásban [Index locorum Sanctae Scripturae, Index scriptorum, Index nominum propriorum, Index rerum et uerborum, Appendix, Bibliographia (közel 300 könyvészeti tétellel), Abbreviationes].

A kritikai kiadás szövegének gondozása alapos, aprólékos, példaértékű munka. A magyar fordítás, amely - mint már említettük, a mű keletkezése után majd egy évezredig váratott magára - rendkívül igényes: hajlékonyan, mégis precízen adja vissza magyarul Gellért nem mindig egyszerű okfejtéseit, paraboláit, szójátékait. A könyv nem ígér könnyű, pihentető szórakozást, ám forrásmunkául szolgálhat a középkort kutató történésznek, klasszika-filológusnak, teológusnak, filozófusnak egyaránt. A borító is, a belső kivitel is elegáns, az archaizáló megjelenítés telitalát, mely a Kiadót dicséri; méltó a kötet belbecséhez, és méltó Velence tudós fiához, a magyarok fáradhatatlan apostolához, s nem utolsósorban a fordítók e kiemelkedő vállalkozásához is.

(*Deliberatio Gerardi Moresanae Aecclesiae episcopi supra Hymnum trium pverorum. Kiadták és a fordítást végezték Karácsonyi Béla és Szegfű László. Szeged, Scriptum Kiadó, 1999. XII, 765 [2] pp.*)

Sulyok Hedvig

A Waterloo-i csata részlete

Panorámai körkép

Kis körutazás Európában

Emlékszem, hogy hason feküdtem az ebédlő szoba szőnyegén, s Morelli mester vagy hét méter hosszú metszetét kihajtogatva álmódoztam a hegyeken, lovasokon, meg a furcsa ruhákon. Ez volt első találkozásom a Feszty körképpel úgy 1939 táján. Akkor még nem tudtam, hogy a festményt majd egyesek sugallatára fitymálni, szidni kell, sőt nagybátyám megígérte, hogy a gyönyörű eredetit is meglátogatjuk, ha majd kicsit nagyobb leszek, s elvisz Budapestre.

Azt sem tudtam, hogy a távoli rokon (magyar rokonság) által alkotott, a háború viharában csaknem ronggyá foszlott festett vásznon életem jelentős részének öröme, bánata, sikere, kudarca, veresége és győzelme lesz.

Azt sem tudtam, hogy a festett panoráma nem a múltat hozza közeink, hanem minket varázsol egy időre vissza a múltba.

A 18. század végén Robert Barker ír festő szabadalma új lehetőséget nyitott a művészek és a műélvezők számára (1787). Ne feledjük, ez a kor az akkori századforduló kora, a francia forradalmat megelőző és követő időszaké, a léghajó-felfedezésé, a nagy utazások lehetőségei, s nem utolsósorban a természet szépségeinek, a csúcspont megmászásának, az általános ismeretszerzés örömeinek, élvezetének kora. Nagy egyéniségei: Danton, Robespierre, Nelson, Napóleon, és a természettudósok, kiket felsorolni is kitöltene ez írás rám bízott terjedelmét. Így tehát a nézőt körülölelő festmény, s annak épített előtere nemcsak különleges vizuális élményt nyújt, hanem egyúttal szinte szereplőjévé válunk a képileg idézett eseménynek. A vásznon előtt úgy érezhettük, mintha hegycsúcsról szemlélnék az őket ölelő tájat, ismeretlen városok főterén vagy templomának tornyán nézhettek körül, Pierre Bezuhovként tekinthették meg a közelmúlt valamelyik híres csatáját vagy akár a biblia közismert jeleneteit.

A körképek a 19. században éltek virágkorukat, a szá-

zad végén már több tucat, közel azonos méretű festmény vándorolt Európa nagyvárosai között. A közel azonos méret azért volt fontos, mert a befogadó épületek is azonos méretűek voltak. Az általánossá vált vasút könnyen vitte a mintegy három-négy méter átmérőjű, 15-20 méter hosszú fahengereket, melyekre a vásznat felhengerítették, hiszen ha hajtogatták volna, a vastag festékréteg könnyen lepergett volna a hajtások vonalában. Nem a turista utazott a látványhoz, hanem a látványt vitték az érdeklődőkhöz Pétervártól-Berlinig, Budapesttől-Londonig, vagy akár Európából-Amerikába.

A panoráma festészetet a 19-20 század fordulóját követően az új nagy találmány, a mozi szorította háttérbe, majd szinte korlátlan lehetőségeivel csaknem meg is szüntette. Szerencsére napjainkban másodvirágzását éli, s világszerte mentik, ami menthető a pusztulásra ítélt gigantikus műtárgyakból, s sorra születnek az új alkotások is.

Az idők során a metszet elveszett, mert ez volt az a pél-

A bourbaki panorámakép részlete

dány, melynek nyomán a hetvenes évek második felében rekonstruálni akarták – sikerrel – a festmény elpusztult részeit. Évekig, vászonra kasírozva, féltett értéként vigyáztak rá, majd egyszerre csak lába kélt. Igaz, addigra már több példánya is volt a múzeumnak, részint antikváriumok, részint nagylelkű adakozók révén. Nem tréfálok, sokan azt hitték, hogy a metszet az igazi körkép, így aztán felajánlották segítségüket.

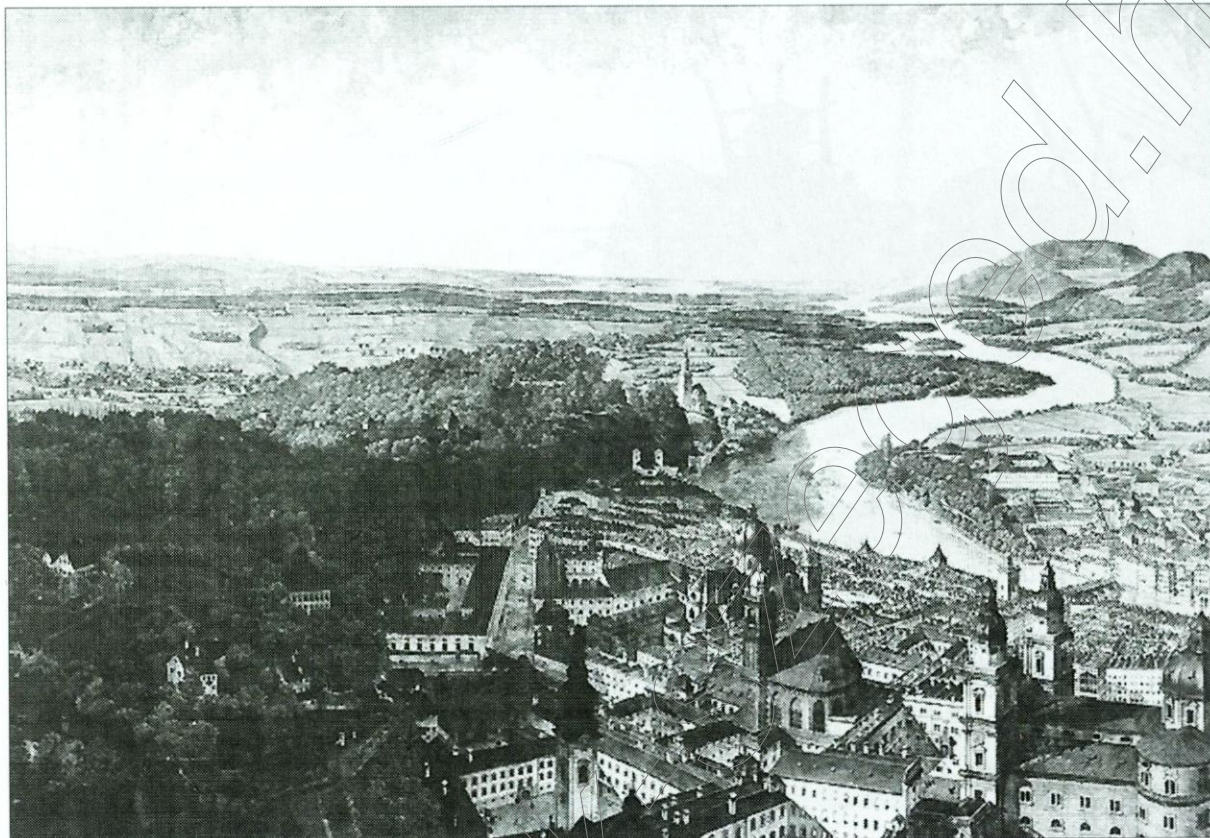
Csaknem ötven éves voltam már, amikor igazi körképet, szaknyelven panoráma festményt láttam, éspedig Moszkvában. Kötöttünk is megállapodást Oleg Popkov elvtárrsal, a Borodinoi Csatakörkép Múzeum igazgatójával, s évente jöttek mentek a delegációk, mindenki hasznára. Ma is jó barátunk a múzeum jelenlegi igazgatója, Irina Nyikolajeva művészettörténész, aki a körkép szövetségnek is alapító tagja lett. Maga a hatalmas festmény és múzeum persze nem a csata színhelyén – mely több mint száz kilométerre van a mai Moszkvától –, hanem a Kutuzov sugárúton található, mellette annak az orosz boronaháznak a rekonstrukciója, melyben Kutuzov és vezérkara elhatározták a város feladását. A benne rekonstruált jelenet az egyik orosz múzeum romantikus festménye nyomán készült. Panoptikumszerű, ám hatásos. A körképet (115 x 15 m) *F. Roubaud* és társai festették az 1812 évi csata századik évfordulójára. A csatát ugyan Napoleon katonái nyerték, a háborút azonban elvesztették. A szokásos előteret élszórt felszerelések, ágyúk, szekerek, s félig festett, félig megmintázott sebesültek teszik életszerűvé. Meglepett, hogy a körkép múzeumnak saját policistái voltak, ám amikor megláttam az éjszakán át sorba álló tömeget, mindent megértettem.

Oroszország európai részén még Volgográdban is van körkép, sajnos minden igyekezetem ellenére sem sikerült oda eljutnom. Tanítványaim hoztak prospektusokat, melyek tájékoztatnak az 1962-ben készült, *Grekov* és kollektívája által létrehozott több részes műtárgyról, mely a híres 1943 évi sztálingrádi csata különleges jeleneteit ábrázolja.

Franz Roubaud más körképet is festett, többek kö-

zött az ukrainai Szevasztopolban szinte csodával határos módon megmaradt festményt. A mű 1905-re készült el (115 x 14 m), témája, a krími háború során (1855) a francia seregek támadása ellen épített földerdők birtoklásáért vívott véres harc. A város, fontos katonai támaszpont lévén, közel nyolcvan esztendeig tiltott terület volt a külföldieknek, így a festményről készült színes felvételeket csak az elmúlt esztendőben láthattam.

No de térjünk vissza ismerősebb tájakra. Pesten, a Kristóf téren levő Swissair irodában rábukkantam a neves légitársaság egyik kiadványára, mely bemutatta a világon akkor ismert körképek listáját. Sokról tudtam, sokról azonban csak ekkor kaptam híradást. Javában folytak a tárgyalások a mi körképünk helyreállításáról, ezért elhatároztuk, hogy *Szűcs Arpád* és *Szabó László* kíséretében a közeliakat meglátogatjuk. Így kerültünk előbb Salzburgba, majd Altöttingbe. Farkasordító hideg volt, nem gondoltuk, hogy a festményeknek nem kell fűtés. Altötting Bajorország ősi zarándokhelye. Főterén áll a katolikus bajorok egyik legrégebbi temploma, melyet a 6. században építettek. Benne őrzik az egykori bajor királyok szívét. Az ősi épülethez korai gótikus hajó csatlakozik, árkádjai alatt a középkortól napjainkig elhelyezett hátatáblák. Képeiken egymás mellett láthatók a kolera, az autóbaleset, vagy a II. világháború bombáitól való csodás megmenekülés köszönetei. A város központjában, ám kissé eldugott kertben áll a századfordulón készült (1903) körkép eredeti épülete. A neves egyházi festő, *Gebhard Fugel* évekig folytatott előtanulmányokat a Krisztus keresztre feszítését megjelenítő monumentális (95 x 12 m) munkához. Hosszabb időt töltött Jeruzsálemben is, hogy az egykori helyszínt a város hangulatát minél hűségesebben idézhesse. Itt láttuk először, hogyan terelték a természetes fényt az üvegezett tető tartóira függesztett fehér lepedőkkel, és éreztük a hátrányát is. Amikor esett a hó, odabenn semmit sem lehetett látni, s persze a felhős idő is sokat rontott az élményen. Az akkorra frissen restaurált képet jószerevével csak javították, az épületet helyrehozták – agyag padozat volt –, s az ere-

Salsburg madrátávlathól (részlet)

deti falépcsőkön lehetett felmenni a nézőterre. Többször is jártam ott később, meglepett a látogatók meditativ hangulata, a szinte templomi áhítat. Kedves emlék, hogy véletlen találkozással itt ismerkedtem meg a neves luzerni építésszel, az ottani körkép kurátorával, *Damian Widmerrel*. A város történetéhez tartozik, hogy a magyarok először 907-ben jártak itt, kalandozó hadjáratuk során. Gondolhatjuk, milyen eredménnyel.

Másnap az Inn festői, deres erdőkkel szegélyezett partján nagyon hamar Salzburgba értünk. Mozart városában már sokszor jártam, újra és újra megragadott a belváros harmóniája, a szűk utcák udvarainak történelmi hangulata, a középkor óta használt temető románkori templomának szépsége, no persze a Szent Péter serfözde, mely jóval a magyar honfoglalás előtt már állott, s persze az árak, melyek azért nem emelkedtek annyit az utóbbi tizenöt évben, mint itthon, de számunkra így is horribilisek. A belváros fölé emelkedő, lifttel elérhető hegyről gyönyörű a kilátás, itt áll a Winkler Café, s előcsarnokában függ az egyik legrégebbi körkép (1829) a *J. M. Sattler* által festett Salzburg madrátávlathól. (26,2 x 5,5 m) Utóbb a körképekről készült film forgatásakor derítettük ki, hogy a képet a szomszéd hegyen magasodó érseki palota egyik tornyáról festette a művész. Igen sok épület, a kolostorok, a templomok, az utcák azonosíthatók, valójában szinte száll az ember az emelvényen állva. Persze, itt nincs szükség az illúziót keltő előtérre.

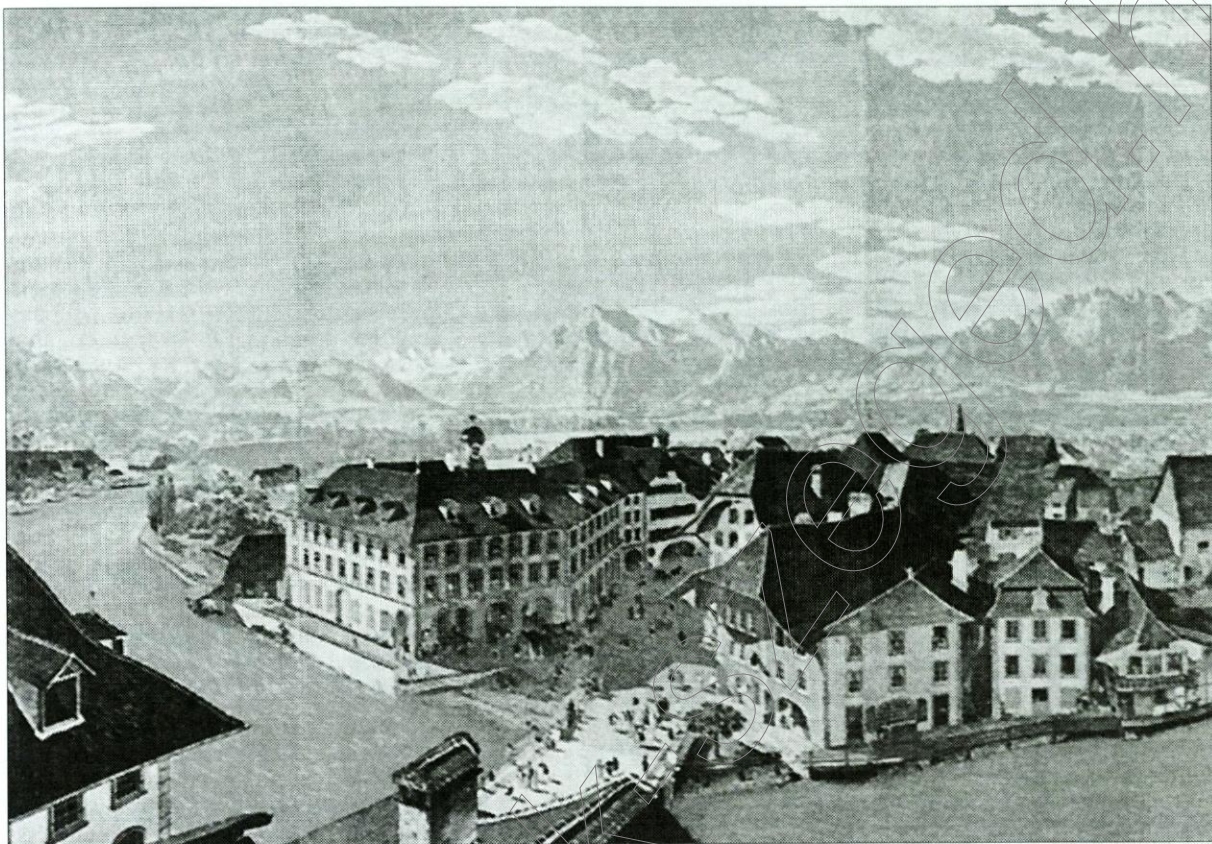
Ahogy a mi körképünk restaurálási megbeszélései előre haladtak, szükségszerű volt, hogy magam is megnézzem a referéncia munkát, így aztán Varsóba repültünk, ahonnan még hosszú az utazás Wrocławig. A neves egyetemű Boroszló, ahol sok magyar diák is tanult a háború végén, Breslau néven földig romboltatott. A fényképek is tanúsítják ezt, meg a főtér, a Rynek körül újjá épített kereskedő házak, nem kevésbé a rekonstruált városháza. Még a masszív középkori téglából épült templomokból sem sok maradt. Negyvenöt után az Odera parti város

megint lengyel lett, így itt építettek múzeumot a hányattatott sorsú körképnek, a Raclawicei csatának.

Maga a nevezetes csata, melyben Tádé Kosciusko felkelői megfutamították az orosz cár egyik seregét, s ezzel ritka hadi sikereik egyikét aratták, a Krakó közelében levő falu mellett történt (1794). A századik évfordulóra készült *Wojcieck Kossak* és *Jan Styka* alkotása (115 x 15 m), mely eredetileg Lembergben került felállításra. Az első világháború után is ott maradt, de ekkor már Lvovban. 1939-ben azután elmenekítették, öt éves rejtegetés során megsérült. A festményt hazájában szinte ereklyeként becsülik. Lengyel restaurátorok dolgoztak ki újszerű eljárást a konzerválásra (1981-85), s ennek alapján kapták meg a megbízást a Feszty körkép helyreállítására. (1991-95) A történethez még két magyar vonatkozású adat is tartozik. Az említett társszerző Jan Styka festette a *Bem a nagyszabeni csatában* c. panorámát, melynek darabjai szétszóródtak, egy részüket Tarnowban őrzik. Ebben a munkában társa volt az a *Vágó Pál*, aki jelentős részt vállalt a Feszty körkép egyes részeinek kidolgozásában.

Pleven kis város Bulgáriában, országos hírnévre az 1977-ben felavatott gigantikus festménnyel tett szert (115 x 15 m). A Balkán országai több mint 500 évig török megszállás alatt voltak. A lelket a pravoszláv vallás papjai tartották a lakosságban, akik anyanyelvükön szölköztek hozzájuk, ikonjaikat pedig hatalmas kolostorokban, vagy Oroszországban festették. Több kisebb felkelést fojtottak vérbe a megszállók, míg végül a cári sereg kelt az elnyomott testvérek segítségére. A pleveni epeoica címet viselő festmény, melynek vezető művésze az orosz *N. V. Ovecsjikin*, az 1877 évi orosz győzelemmel végződő csatáról, a török sereg vesztéről szól. 1878-ban e győzelem nyomán született újjá Bulgária. Az épület is, a berendezés is moderneskedő, de már a maga korában elavult volt.

A mi körképünk érdemi restaurálása 1991-ben kezdő-

Thuni életképek (részlet)

dött, hiszen rengeteg előkészítő munkát kellett végezni. Vezető restaurátorok *Stanislaw Filipiak* és *Ryszard Wojtowicz*. A végzett munkát folyamatosan Szűcs Árpád ellenőrizte. 1989-ben újabb utazáson próbáltunk tapasztalatokat szerezni, hiszen, mint az eddigiekből kitűnik, egymásnak ellentmondó információink voltak.

Kora ősszel indultunk, még a síszezon előtt, de a nyári túrák utáni időszakban. A rossz emlékü Kufsteint elhagyva, az Inn völgyében érkezünk Innsbruckba. Szinte teljesen ép a történelmi belváros, az egyik kaput Ottoburgnak hívják, biztos az én tiszteletemre. Minden emlékeztet a téli olimpiára, valamint a várost félkörben ölelő Hungerberg csodálatos hegy-túráira. Sok fogaskerekű, kötélpálya, sílift működött még az idény előtt is. Az olimpiai síugró sánc a nevezetes helyen a Berg Isel lejtőjén és völgyében van. Itt szálltak szembe Andreas Hofer tirolai szabadsapatai az egyik napoleoni sereggel (1809). A csata visszavonulással végződött, a vezért később Milánóban elfogták, s kivégezték. A hősiesség, szinte kilátástalan ellenállásnak, a tiroliai szabadságvágyának állít emléket az Inn-parti körcsarnokban *M. Z. Diemer* 1896-ban készült panoráma festménye (100 x 10 m). Az eredeti épület nagyon jól vészelte át a rajta átfutott száz esztendő. Itt is eredeti világítás volt, melyre kevés villanygövel „rászigetelték.” Sajnos, nem túl sok gondot fordítottak az előtér kiképzésére, a frissen felszórt fenyőgallyak csak az igyekvő dícsérték, a szakértelemről kevés tanúságot adtak. Az ábrázolt táj, a háttérben elterülő város épületei, hegyei a festményen jól azonosíthatók.

Utunk innen Svájcba vezetett, ahol a legtöbb panorámat tartjuk számon Európában, s ahol most is munkálkodnak egy festmény újbóli bemutatásán. Az úgynevezett Murteni csataképről van szó, mely lehetséges, hogy idén már látogatható. (Az ütközetben -1476- a svájciak legyőzték Bátor Károly burgundi fejedelem lovagjait.) Svájc csupa hegy, gleccser, autópálya, tisztaság, jólét. Egy Luzern melletti falucskában furcsa, cipőskatulya alakú templom áll. Csak belülről derül ki, hogy falai Görögor-

szágból hozatott alabástrom lemezekből állnak, s a nemes kőzetten átszűrődő világosság különös atmoszférát teremt. Mondják, az a világ leggazdagabb falva, az ott élő kevésbé tehetősek nemcsak hogy adót nem fizetnek, hanem a közösség a túlon túl sok befolyt adóból támogatja őket.

Utunk első állomása Einsiedeln volt, melynek kolostorát a 9. században alapították. Szép legenda szól az elsőként ide telepedett remetéről, s az őt segítő holló-párról. Az egyik forrás szerint 972-ben Wolfgang szerzetes innen indult a magyarok megtérítésére. Nagyhirű zárándokhely, hatalmas barokk templommal, gótikus ivókúttal, szobrokkal. Nem véletlen tehát, hogy 1893-ban itt festette *H. K. Frosch* Krisztus keresztre feszítését ábrázoló panorámáját (110 x 10 m) A kép hangulata és kompozíciója természetesen eltér az Altöttingben látottól. Az épület, s benne a kép az ötvenes években leégett, a teljes pusztulás után, az új épületben fényképek alapján festette újra 1962-ben *J. Fastel* és *H. Wulz*.

Innen már csak egy macskaugrás Svájc egyik legszebb városa, Luzern. A Pilátus komor csúcsa félelmetesen emelkedik a Vierwaldstatti tó fölé, melynek nyugati szögletében áll a középkori falait, bástyáit napjainkra jöcskán kinőtt város. A tó két partját ma is összekötik a középkorban épült védelmi rendszer hídjai, melyek egyúttal gyilkjárók voltak. A fahidak belsejét egykor díszítő képek, s feliratok másolatai ma is a középkori látványt nyújtják. Ma is áll az eredeti kör-épület, melyben az Edouard Castrés által 1880-ban festett Bourbaki panoráma függ (112 x 7 m). A kép a svájci vöröskereszt első nagyszabású, humanitárius tettét örökíti meg. 1871-ben a poroszok elől menekülő Bourbaki francia tábornok mintegy 70 000 embert kitévő seregét Svájc befogadta, ezzel megmentve a fagyhaláltól, a biztos pusztulástól. Sajnos, az idő nagyon megviselte a vasvázas rotundát, s a festmény alsó szegélyéből is hiányzott egy darab, az előtér tárgyai azonban viszonylag átvészelték az elmúlt évszázadot. A kilencvenes évek közepén népszavazáson fo-

gadták el Luzern lakói a teljes felújítást, majd saját pénzen járultak hozzá egy-egy négyzetméternyi felület restaurálási költségeihez. Ma az épület egy kulturális célú üvegpalota belsejében áll, úgy, hogy az üvegfalakon át kívülről is érzékelhető. A körkép épületétől száz méterre ha van a világ egyik egyedülálló természeti csodája, a gleccserpark, ahol nagy néprajzi, természettudományi múzeum is helyet kapott. Azt hiszem, csak Japánban látni annyi japán diákot, mint tavasszal a luzerni gleccserpark környékén.

Svájci kirándulásunk utolsó állomása Thun volt, ahol egy gyönyörű parkban, modern vörös téglá rotundában áll a világ ma látható legrégebbi panorámája. Eredetileg Baselben, majd több városban is bemutatásra került *M. F. Wocher* 1814-ben különleges technikával rajzolt-festett képe (39 x 7,5 m) a városi életkép madártávlatból. Thun belvárosának egyik délelőttjét mutatja be, a mosónöket sulykaikkal, az ébredőket tükrük előtt, a promenádnél előkelőségeit, a kéményseprőket, a kóbor macskákat, egyszóval a mindennapok délelőttjét. A sok száz alakos kép az egyik templom tornyából készült. Persze, csak a vázlatok, hiszen magának az óriásnak elkészítéséhez jókora műterem kellett. Néhány év múlva, amikor filmmeztük, éppen búcsú volt a 18. század óta üdülőhelyként látogatott városkában, s *Rozsnyai Aladár* operátor az óriáskerékre ülvé megdöbbentő azonosságokat örökített meg a magasból.

Ahogy a mi körképünk restaurálása előre haladt, évente szerveztünk nemzetközi bíráló bizottságot, a végzett munka szakmai igazolására. Így került sor elsőként Szegeden egy kis nemzetközi konferencia megrendezésére, melynek témája és címe „*A körképek múltja, jelene, jövője*” volt. Holland, német, svájci, orosz, lengyel, bolgár szakértők jelenlétében megalakítottuk az európai körképek szövetségét, elhatároztuk, hogy figyelemmel kísérjük egymás tevékenységét, közös logót terveztünk, kiállításokat rendezünk. A konferencia anyagát a szegedi múzeum közzéadta. Összesen eddig három ilyen összejevetel volt Szegeden, majd Bonnban óriási kiállításon mutatkoztak be a világ körképei (1994), melynek katalógusa mindmáig kézikönyv, s az is marad még vagy száz évig. 1995-ben a restaurált Feszty körkép átadásán rendeztük az utolsó szegedi összejevetelt. Közben, sikerült közelről megismernem a „maradék” négy nyugat-európai panorámát is.

Eigelbraken ma Brüsszel elővárosa, ám ezen a néven hiába keressük, a köztudatban Waterloo néven él. Bondarcsuk filmje, s több amerikai film is megkísérelte a tolsztoji képeket megvalósítani. Az eredeti körépület az egykori csatatéren áll, ott, ahol szövetségesek utolsó védonala húzódtott. 1912-ben festette **Louis Dumoulin** (110 x 12 m) az 1815 évi mindent eldöntő ütközet egyik jelenetét. A középpontban Ney marsall huszárainak rohama, s az ellenük négyesőzet képező hannoveriek csapata. Itt találkoztam először hang- effektusokkal, melyeket a kép előtere alatti hangfalak sugároztak. A csatazaj, ágyüdörgés, lódobogás, jelentősem fokozta a kép nyújtotta élményt. Ezért lett azután Ópusztaszeren is „hangos” a kép. A rotunda körül mozi épület, ahol a csatáról készült filmeket vetítik, vendéglők, múzeumok, valóban az emlékhely alyaiból, csak minden nagyon pénz-szagú. Nagyon érződik, hogy az ük-ükapára emlékezőket, franciákat, poroszokat, skótokat, briteket meg akarják fejni. Lelkük rajta!

Hága, a virágok, kertek, parkok csatornák, s a holland királyi család városa. Belvárosában, nehezen megközelíthető kis mellékutcában áll a Mesdag panoráma körépülete. Nevét festőjéről, *Willem Mesdagról* kapta, aki a különleges műfaj vezető teoretikusa volt. A téma egyszerű, a kis halászfalu a Hága melletti Scheveningen tájképe, a tengerparti dűnékkel, az apály által homokon hagyott halászbárkakkal, a falu világitó-tornyával. Az előteret egyszerű volt megoldani, homokot horadtak az épületbe, s néhány tengeri hordalékot, kötél darabot, uszadékot raktak rá. A festményt éppen restaurálták (szegmens-

ként), így a mindennapi látogató is megcsodálhatta a művészek ügyességét. Mivel itt is megmaradt az eredeti természetes beszűrődő világítás, az időjárás változását úgy oldották meg, hogy az épület körül hatalmas kandelaberek emeltek, ezek fénye este is nappali illúziót keltett. Scheveningen ma drága divatos üdülőhely, ahol naponta tízezrek ringatóznak a tenger hullámain. Mésdag képének emlékeit, az épületeket, a világitótornyot megtaláltuk, s néhol még a dűnék is látszóttak.

A legkülönösebb, a legmodernebb európai körkép Németországban, a számunkra rossz emlékü Merseburgtól nem messze található, a német parasztháború egyik fontos emlékhelyén Bad Frankenhausenben. Az épületek a település melletti dombon emelkednek ott, ahol egykor, 1525 májusának idusán, Münzer Tamás parasztjainak tábora állott. 1989-re készült el *Werner Tübke* drezdai professzor remekműve a Német parasztháború allegóriája. (123 x 14 m) Igazándíjából nem követi a klasszikus panorámák feltételeit. Nincs előter, nincs pódium. A sötét terembe lépve az lassan kivilágosodik, s körben a hatalmas színes vízió jelenetei élni látszanak. A 16. század eszméi, személyiségei, erkölcsi, jelképrendszere áll össze fantasztikus egésszé. Biztos vagyok benne, hogy Tübke különleges művészeti értéket alkotott.

Prágát nem kell a magyar olvasónak bemutatnom. A gyönyörű városban azonban a taxisok sem tudták, hol áll a körkép. Végre nagy nehezen, a szórakoztató és sport centrumban, az egyik nagy fedett jégstadion árnyékában meglettük. Meglepetésünkre az egy-szem portás, pénztáros, teremőr, tudott pár szót magyarul. A festmény előtere is eléggé elhanyagolt volt akkor. 1897-ben festette *Ludek Marold* és csapata, meglepően rövid idő alatt a huszita háború egyik döntő eseményét a Lipany-i csatát. (1434) A festmény a husziták szekérvárát ostromló császári sereg rohamát ábrázolja, az előtérben elhullatott fegyverek, szétört szekerek.

A mi körképünkéről itt nem írok, könyvek jelentek meg róla, de legjobb, ha az érdeklődő kimegy Ópusztaszerre, s megnézi.

Láthattam volna, a kínai és koreai képeket is, ha nincs balszerencsém. A kilencvenes évek elején helyet kaptam egy kulturális delegációban, mely Phenjanba és Pekingbe utazott volna. Volna, ha a szouli olimpia miatt az Észak-koreaiak le nem mondják a tárgyalásokat. Így én is hoppon maradtam. Lehet, hogy a sors most kárpótolni fog. A körkép szövetség ugyanis 1996-ban Innsbruckban, majd 98-ban Altöttingben ülésezett. Ez utóbbin világszövetségé alakultunk, s engem megválasztottak, mint alapítót, örökös tiszteletbeli elnöknek. 1999-ben Luzernben már ott volt a népes kínai delegáció is, akik bejelentették, hogy 2001-ben Pekingben rendeznek világgkongresszust. Reménykedjünk, hogy beszámolhatok a látottakról. Idén, a millenniumi évben a mi hazánk fogadja a világszövetség tagjait, akik bizton szép emlékekkel térnek majd haza.

Európán kívül, az Egyesült Államokban két, Kanadában egy körkép működik. Afrikában, és Ausztráliában egy-egy. Ázsia bonyolultabb. Habarovszk, Bagdad és az említett Phenjan mellett, Kínából hét körképről van tudomásunk.

Végezetül a közeljövő. Bevezetőmben említettem, hogy a műfaj újjászületőben van. Lehetséges, hogy Rómában bemutatják a most készülő, az ókori Rómát ábrázoló panorámát. A remélt hely az antik fórum mellett van. Berlinben már le is bontották az új kormányzati negyed jövőbeli képét idéző körképet. A Stuttgart melletti Lorch kastély egyik termében már festik az egyik kereszt-hadjáratot feldolgozó óriás képet. Roger Hallet pedig, miután hőlégballon felvételei nyomán elkészítette Bath városának madártávlati képét, most a partraszállás, a D day panoráma képét tervezi. Igény van az újjászülető panoráma festészetre, legalább is a körképek előtt kigyó-zó sorok erre utalnak.

Trogmayer Ottó

Művész, áradó hittel

Patay László gyűjteményes kiállítása Ópusztaszeren

A gondviselés és az orvostudomány jóvoltából szinte evangéliumi jó hírrel kezdetem írásomat: Patay László festőművész komoly szívmitűt után, közel 40 fokos hőségben, 40 méter magasban festi a szegedi dóm kupolájának seccoját. Jelen sorok aktualitását azonban a Dóm muráliájának nagy vállalkozása mellett az is motiválja, hogy a művésznak gyűjteményes kiállítása nyílt július 5-én az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkban. Ez pedig ritka alkalom, mert eddig sosem volt együtt a Mester több mint hatvan, több helyről kölcsönzött, válogatott táblaképe és félszáz rajza. Mivel nem szokásos kiállítóhelyen kerül bemutatásra a gyűjteményes tárlat, indokolt néhány mondat erejéig az emlékpark képzőművészeti lehetőségeivel, tevékenységével is foglalkoznunk. Az ország egyik leglátogatottabb kiállító helyén szerepelnek a művek, hiszen évente közel 400 ezer látogató fordul meg itt. Természetesen elsősorban a Feszty-körkép miatt jönnek Ópusztaszerre, mivel azonban „a körforgalomban” benne van a képzőművészeti kiállítás is, így a látogatók akarva-akaratlan is kapcsolatba kerülnek a festményekkel és gondolat ébred, benyomás alakul ki bennük a látott művekről. Emiatt a tény miatt a kiállítás széleskörű vizuális nevelő hatást is betölt.

A következő sajátosság a kiállítás időtartama, amely nem a szokásos galériás és múzeumi három hét-egy hónap, hanem háromnegyed év. Még néhány mondat általánosságban az emlékpark kiállítási programjának igényességéről: ez a két év távlatában a következő pillérekre épült, illetőleg épül: a múlt évben Németh József summázott, homogén felületekből komponált festményei, jövőre Galambos Tamás groteszk, bizarr világa, közbül pedig Patay László lírai realizmusa fémjelzik a programot.

Patay László a szlovákiai Komáromban született 1932. május 2-án. Pályaválasztásában családi hagyomány is orientálta. Az apa ugyan pedagógiai munkássága mellett kántorként, a társművészet zenéhez állt közel. A családi körből azonban az egykori Rudnay vendég, festőművész nagynéni, Patay Éva jelleme, erkölcsi helyállása, művészetének humánus töltése is komoly hatást gyakorolt a gyermekkor fejlődő, bontakozó időszakában az unokaöcseire. (Távolabbról, de nem teljesen súlytalanul meg kell említeni, hogy az apai ősök egyikének neve fel van vésvé a Debreceni Református Kollégiumban a gályarabok emléktáblájára.)

A család nem sokkal a művész születése után Lukanényre költözött és ott is élt, és oda is köti gyermekkorának egy része. A nagyhatalmak döntése folytán a kényszerű magyar-szlovák lakosságcserevel a régi Komárom megyei Örsűjfaluról a Győr melletti Kismegyerre költöztek. Már az áttelepülés előtt is a győri bencésekhez járt gimnáziumba, és a vizsgákat nem egyszer határátészőkésekkel tette le. A Képzőművészeti Főiskolára első nekifutásra felvették, ez szinte természetes volt, hiszen a nagynéni mellett Harmos Károly, majd Győrben Tóvári Tóth István festőművészek segítettek a pályára jutásban. A Képzőművészeti Főiskolát kitűnő mesterek, Szőnyi István és Fónyi Géza

növendékeként végezte el és 1956-ban freskó-szakon kapott diplomát. Már a főiskolai évek alatt közvetlen kapcsolatba került *Barcsay Jenő* főiskolai tanár-festőművésszel. Szőnyi és Barcsay nemcsak a mesterségbeli tudás legmagasabb szintjét nyújtották, hanem karizmatikus egyéniségük lévén hivatástudatuk és művészi alázatuk is hatott tanítványaik többségére, így természetesen Patay Lászlóra is. Már ekkor jelentkezett kiváló rajztudása és formaérzékenysége: Barcsay mester világhírűvé vált Anatómiájában három rajzzal is szerepel.

Friss oklevéllel a kezében nyomban szép és megtisztelő feladatot kapott: Szőnyi István kérésének eleget téve segédkezett a Mester csepeli seccójának kivitelezésében, sőt később a forradalom alatti sérüléseket is ő restaurálta.

A főiskolai évek sem voltak azonban konfliktus-mentesek, mert az első szocreál kiállítással kapcsolatban tett kritikai észrevételei miatt hosszan tartó fegyelmi eljárást indítottak ellene. Az ennél súlyosabb megtorlástól csak *Ék Sándor* festőművész, főiskolai tanár, amúgy szovjet ezredes mentette meg. Mivel 1953 óta szerepelt alkotásaival országos tárlatokon is, szinte természetes volt, hogy 1957-ben Derkovits-ösztöndíjas lett.

Még főiskolás korában megházasodott. Három gyermeke közül kettő maradt életben, akiket fel is nevelt. Első felesége igen korai, (30. életév) halála miatti magánéleti válságát *Holló Eszter* színművésznő oldotta fel, otthagya színészi pályáját, életét a családnak szentelte. Alkotói munkájának kedvező családi hátteret biztosított a több mint három évtizede fennálló harmonikus házassága. Rendszeresen szerepelt kollektív kiállításokon és számos egyéni kiállítást is rendezett bel- és külföldön egyaránt. Az utóbbiak közül ki kell emelni Koppenhágát, Moszkvát, Szófiát, Cagnes sur Mer-t és Velencét, ahol mindig díjjal ismerték el kiállított műveit. A belföldi kiállítások sorából a hozánk közeliakat kell elsősorban említenünk: Hódmezővásárhely (1965, 1982), Szeged (1974, 1999). Legemlékezetesebb kiállításává azonban az 1976-os, a Műcsarnokban rendezett lett. Így vall erről: „*Arra ugyanis olyan kritikai tűzzel reagált a műtörténész és újságíró had szinte minden orgánumban, amihez hozzá fogható még a magyar közönség nem olvasott.*” Nem vigasztalta az sem, hogy harmincezren nézték meg műveit, és hogy a kiállítás fele eltelt. Anyira szívére vette, méltatlannak érezve ezt a kritikai visszhangot, hogy megfogadta, többé nem állít ki Budapesten. Eddig meg is tartotta fogadalmát. Egyik alapítója volt a hatvani Portré- és Tájfestészeti Biennálénak, így érthető, hogy oda is számos művét küldte be, közel két évtizeden át. Mintegy háromezzer eddig alkotott táblaképe naponta megújuló élményt jelent több száz családnak szerte a világban. Emellett közgyűjteményekben is számos műve található (Ermitázs, Modern Múzeum Szófia, Magyar Nemzeti Galéria, Törnyai János Múzeum, Ráckevei Képtár, stb.).

Létfenntartása, gyermekei nevelése hozta kapcsolatba a műkereskedelemmel, közelebből a Képcsarnokkal. Elismeréssel kell szólni arról, hogy Patay László mindig saját szintjén teljesített a műkereskedelem részére alkotott műveiben is, sohasem engedett a tetszetősség, az eladhatóság csábításának. (Zárójelben meg kell jegyezni, hogy többször tagja voltam a képcsarnoki bíráló bizottságnak, és sajnalattal tapasztaltam, hogy a műkereskedelemnek adott egy-egy különösen kvalitásos művét nem tudta megvásárolni a múzeum.)

Elsősorban nem a tiszteletdíjért, hanem szívbeli feladatként festette, többségében szakrális jellegű falképeit. Érdekes számtani egybeesésnek állapította meg 1997-es katalógusában, hogy akkor festett falfelületeinek négyzetmétere azonos volt születése évszámával. Azóta már meghaladta a kétezret a festett négyzetméterek száma.

Patay László azonban nem csak műveivel, hanem egyéb módon is szolgálja a közösséget. A lukaneyei templom seccóját szülőfalujának, tíz nagyméretű olajfestményét pedig Ráckeve városának - ahol 1971 óta él - adományozta.

Kezdeményezésére, sőt közvetlen szervezői közreműködésével jött létre a magyar képzőművészet klasszikus értékeit bemutató Ráckevei Galéria.

Illó és egyben indokolt szólni szakmai elismeréséről, kitüntetéséről is. Nem lehet mondani, hogy nem kapott semmit, de azt sem, hogy elismertsége arányban állna munkássága értékével. Munkácsy-díjjal, Erdemes Művészi kitüntetéssel ismerte el a kulturális kormányzat. Igen magas egyházi kitüntetést, a Pro Ecclesia et Pontifice kitüntetést kapott II. János Pál pápától. Tagjává választotta a Tudományok, Művészetek és az Irodalom Európai Akadémiája, valamint a Magyar Művészeti Akadémia is.

Égész életútját foglalta egységbe objektumok, személyes történetek, művek, kaleidoszkópikus, de jól követhető sorávan *Emlékkép* című alkotásában. Életútjával áll közvetlen kapcsolatban *Ítélet* című festménye is, amely egyben rendkívül mély és megrázó önvallomás. Michelangelo Utolsó ítélete Krisztus alakjának kezéből hullanak szinte az egész képteret kitöltve, szétszóródottan az anatómiai tanulmányrajzok. (Ítélet) A mű ihlető története: 1989-ben, a diákok kezdeményezésére szavaztak a Képzőművészeti Főiskola növendékei tanáraikról. Patay László szavazási eredménye 62:60 volt. Tehát kettővel több a negatív, mint a pozitív állásfoglalás. Bár a szavazást csak kísérleti közvélemény-kutató jelleggel rendezték, Patay Lászlót mégis mélyen érintette ez az eredmény, és utána azonnal kérte nyugdíjazását. (Ha figyelembe vesszük, hogy a Főiskolán szinte az egyetlen olyan tantárgy az anatómia, ahol konkrét követelményszint létezik, és azt Patay László komolyan is vette, éppen növendékei érdekében, akkor a szavazás eredménye kedvezőnek tekinthető.) Különös az emberi ors, mert ha akkor - több, rosszabb arányú szavazatot kapott kollégájához hasonlóan - nem kéri nyugdíjazását, úgy biztosan nem tudja megvalósítani szakrális művészetének, muráliáinak ezt követő szinte hihetetlen gazdagságát. Ehhez kapcsolódó, szintén személyes vonatkozású a *Nyugdíjban vagyok*. Ezen a felhő mögül előtörő napsugarak rendezik, egyben fogják alapokat, figurákat. Az e fölött sejtelmesen megjelenő széttárt karu figura Keresztrefeszítést asszociál. A jelen életrajzi alkotása az *Allványon*, amelyben jól érvényesül művészetének konstruktív vénája.

Munkásságát legáltalánosabban filozofikus lírai realizmusként jellemezhetjük. Művészi magatartásában és etikájában legközvetlenebbül és saját maga által is vállaltan a Vásárhelyi Műhelyhez kötődik. Érvényes a fenti megállapítás humanizmusára, táj és természetszeretetére, továbbá a táján értelmezett realista látás és megjelenítési módra. A látott világ személyes élménye és a tradíciók hatnak rá. Vizuális élményeit azonban sohasem másolva, hanem egyénien átírva, újáteremtve, költőien transzporálva és fantázia-gazdagon alkotja meg. Annyiban azonban eltér a Vásárhelyi Műhely alapító atyáitól, hogy nem kötődik a couleur locale-hoz, sem Vásárhelyhez, sőt, közvetlenül még az Alföldhöz sem. (Hiányoznak a szokott vásárhelyi motívumok, a „nagy sömni”, a tanya és a parasztemberek egyaránt.) Alkotói világa tágabb, egyetemesebb.

Mielőtt munkásságával, műfaji és motívum szerinti megközelítésben ismerkednénk, indokolt elidőznünk életfilozófiáját pregnánsan tükröző két művénel.

A *Madách emlékére* aranyetszés szerinti osztású. Az alsó harmadban az emberi gonoszság, indulatok, a harc és az elbukás zajlik. A felső két harmadban a Madách-i gondolat: az „Ember küzdj...” festői megoldása révén az életigenlésről, és a reményről vall. Hasonló humánus töltésű, életigenlő mű az *Ezredforduló* is. A jelentős évforduló szintén alkalmat adott életfilozófiája tolmácsolására. Nem ítélkezik a múlt felett, ami változtathatatlan, azt fedje a felledés halotti leple. A jövő azonban a múlt rendíthetetlen szikláján üdén, fiatalon magasodik az égbe.

*

Humanizmusából fakadóan indokolt a következőkben

Emlékmű

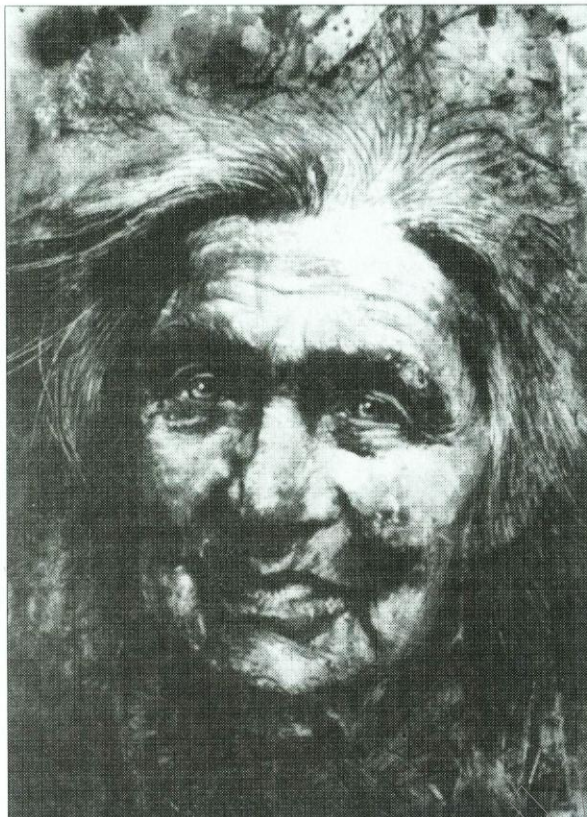
portré-festészetével megismerkednünk. Ebben kitűnő példát találunk arra, hogyan tudott a külső hasonlóságon túl az egyéniség, a lélek mélyére hatolni a karakterizációban a képzőművész. *Barcsay Jenő* és *Szőnyi István* festőművészek eltérő egyéniségekként, eltérő festői megoldásban örökítették meg általa. *Barcsay Jenő* arca a természetnél nagyobb méretben, varázserővel, mágikus átszellemeltséggel tekint reánk. A kevés komoly színnel, elsősorban a sötét árnyalatával és a formák hangsúlyos plaszticitásával sikerült a portrét robusztus erejűvé fokozni. (*Barcsay Jenő* egyéniségének tanári precízitását szigorú egész alakos katedrai portréjában fogalmazta meg a jeles utód.) *Szőnyi István* erőteljes formákkal, kemény vonalakkal megoldott félprofil arcképe mellé úgy sorakoztatta fel a Mester legismertebb műveit (*Zebegényi temetés*, *Átkelés a Dunán*, *Este*, stb.) hogy sikerült megőriznie a kompozíció egységét. *Péchy Blanka* esetében szellemesen és kifejezésteljesen kapcsolta egybe a jelent és a múltat. Az idős kori, majdnem egész-alakos portréban jelen van a kulturáltság és az áldozatosság. A kép a képben megoldással viszont a kiváló színész nő egykori szépségét idézte meg. Szépség párosul gyöngédséggel az *Eszter* arcképben is. Más családi portrékat is édeskesség nélkül, karakteresen oldotta meg (*Ditté és Dorka*, *Három gyermek*, *Kendős Mari*). Szinte tektonikusan hangsúlyos és összefogott részletekből építette meg *Patay Éva* erős, tiszta jellemét. A *Ketten közülünk*-ben *Németh József* komolysága, következetessége és *Dezso József* oldottsága, némi bohémiaja jól érvényesülnek. Az iker portréban (*Anyám*, *Apám*) a *Juhász Gyula*-i, „*az élet nem tréfa és nem játék*” komolysága tükröződik barna monokrómia árnyalatgazdagságával. A szép, harmonikus idős arc boldog derűvel idézi a múltat, a pasziánszként kirakott fotók által (*Anyám*). Általános emberi mondanivalót hordoz megrázó remeke, az *Öregség*. A görcsös erezetű deszkakerítés fölött csontos kezű, kiegészített öregasszony néz a semmibe. Az irtózatos magány és a félelem nélküli közöny

szuggesztíven munkál a műben. Az általános emberi foganatásra a kerítés alján játszó, röpködő két pillangó is közvetlenül utal. A lét végessége, a természeti jelenségekhez mért pillanatnyiséga egyértelmű állásfoglalása a művének. Sajátos hiperrealista pontossággal festette meg unokáját, a képsík nagyobbik felében azonban az elmosódott szalagok, csikok már a világűr meghódító jövő generáció lehetőségeit mutatják fel. Az anya és gyermek testi és érzelmi egységét éteri lebegéssel és gyöngédség teljeseen alkotta meg a *Ráckevei Madonnában*. *Asszonyok* című festményén olyan szürreális teret teremtett, amely *Chirico* ecsetjétől is származhatna. Hiányos lenne portréművészetének elemzése, ha nem történnék említés önarcképéről. A háttér szabadon mozgó „dülöngöző” üres képkeretei, az alkotói szabadság és a művészsors bizonytalanságának egyként megtestesítői. Ezek előtt azonban csupa erő, lendület, határozottság és dinamikus expresszivitás az, amivel szól hozzánk a művész (*Keret nélkül*). Kevessé szigorú, sőt kissé önrónikus az *Önarckép papucsban*.

*

Sajátos, komoly és nagy feladatot oldott meg művészet-történeti tablójával, csoportképével. Az *Emlékműbe* az egyetemes művészettörténet ismert, jelentős alkotásait festette, szerkesztette egybe a *Willendorfi Vénusz*-tól *Picasso*-ig. A *Szubjektív tabló* viszont a magyar művészettörténet alkotóit foglalja egybe a középkortól máig. Mindkét mű bámulatra méltó tudásanyagra épült, és lenyűgöző formaérzékenységről, jellemábrázoló képességről tesz bizonyosságot. (Zárójelben meg kell jegyezni, hogy a szegedi egyetem egyik adjunktusa az *Emlékmű* alkotásainak felismerésével vizsgáztatta hallgatóit.)

Művészeti csoportkép tulajdonképpen a *Disputa* is. Ezen azonban szabadban állnak és beszélgetnek, vitáznak egykori főiskolai tanártársai, a magyar művészet jelesei. Szintén művészettörténeti a *Néhányan közülünk* című festménye is, amelyen túlnyomórészt kortárs képzőművészek portréi láthatók. Külön sajátossága ennek a műnek,

Éva néni

Eszter

hogy szerepelnek rajta azok is, akiket nemcsak a művészettörténet, de még a művelődéstörténet sem igen tart számon.

A művészet szervezők akik nélkül pedig nincs művészeti élet. Patay László azonban nem feledkezett meg róluk, rólunk, hiszen rajta van a tablón *Pogány Ó. Gábor*, a *Hatvani Galériát* megteremtő és ma már a nevét viselő *Moldvay Győző*, a fáradhatatlan *Molnár házaspár*, sőt e sorok írója is.

Megjelennek művein az emberi érzelmek is. Már-már extatikus, de nem reményvesztett megnyilvánulásként festette meg a *Kiáltás-t*. Ezen nemcsak a száj, a felemelt kezek, hanem a drapéria is együtt el az érzelmek megnyilvánulás erőteljes formájával. Együtt-érző, fájdalmas, mély líra jellemzi a *Menekülő-t*. Az érzelmek sorában a negatív előjelűek is vászonra kerültek. A plasztikusan megformált szikla mellett a testek dinamikáját, egymásnak feszülését hangsúlyozza a *Verekedők*. Elemi ösztönök, végletes indulatok jelennek meg a *Tárgyalás* szinte egész képsíkot kitöltő sokaságával. Itt a test a mozdulat mellett, a torzult arc, a villanó tekintet egyaránt kifejezés-teljesebbé teszik a kompozíciót. Sajátos gondolatiságot, jelképiséget hordoz a festmény bal és jobb alsó sarkába helyezett párnázott, üres károsszék. A bíró és a vádlott távolléte által nyírt általános emberi jelentést a mű. Két egyéni sors megjelenítése által sikerült mélyre ásni és történelmi távlatot adva kifejezni a magyar nép szabadságküzdelmének tragikusságát (*Memento*).

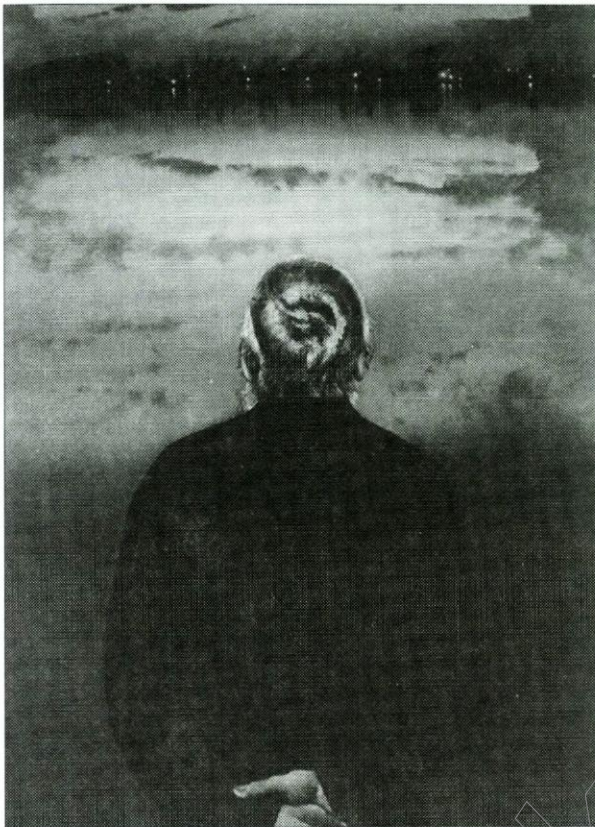
*

Patay László oeuvre-jében az ember és természet kapcsolata komoly helyet foglal el és igen változatos formában jelenik meg. Van, amikor pusztán a táj karakterisztikumai, jellegzetessége ihlette meg ecsetjét, más művein viszont himnikus emelkedettségű, panteisztikus mélységű a kapcsolat lényege. Atmoszféra-teremtő erejének remek tetőfátalata a *Hajnali áhítat*. A levegő, a víz, a túlpart fényei alkotják a háttal álló férfi környezetét. Az együttes hatás világoSSá teszi a létezés és a pillanat különleges állapotát.

Az ember és természet gondolatban fogant a *Magányos horgász* is. A vízfelület változó, változatos, bujkáló formái által körülvevett csónakos figurája az ember porszem voltát és kiszolgáltatottságát jeleníti meg. Hasonló életfilozófia munkál az *Ezüsttengerben* is, a tér és idő végtelenjében az ember csak parány csepp az óceánban. Így döbönt rá a művész bennünket arra, hogy hol is van reális helyünk a világban. Boldog kitárulkozás és a környezettel való együttélés öröme munkál a *Balaton* című festményén. Vonzotta a természet drámai jelenségeinek megörökítése is (*Vihar, Villám*). Antropomorfizált sejtlemesség, misztikum a jellemzője Ártér-nek. Kiseb méretű tájképei a részletek iránti érzékenységet mutatják és azt, hogy a rész által tudott az egészről vallani. A *Kazlak között* című művén kompozíciós rend és a színvilág egyaránt ember és természet harmóniájának kifejezését szolgálja. A kazal fűszál-szövedéke mintegy védő boltozatként borul alattuk menedéket talált, fáradt, alvó ember fölé. Áradó kolorizmusának fényittasan villódzó, legszebb darabja a *Ráckevei ünnep*. Ugyanaz a táj más megközelítésben csupa nyugalom, csend és béke. Bár fraskó szakon végzett, koránt sem lehet azt mondani, hogy elhalmozták volna ezirányú megbízásokkal. Három nagyobb feladatot (Eger-Házasságkötő terem, Budapest-Parlament, Szekszárd-Vasútállomás) ki kell emelnünk. Minden murális feladatára komoly felkészülés, előtanulmányok után, nagy empátiával és biztos, fölényes szaktudással valósította meg. Az áttörés e vonatkozásban Szegeden történt.

*

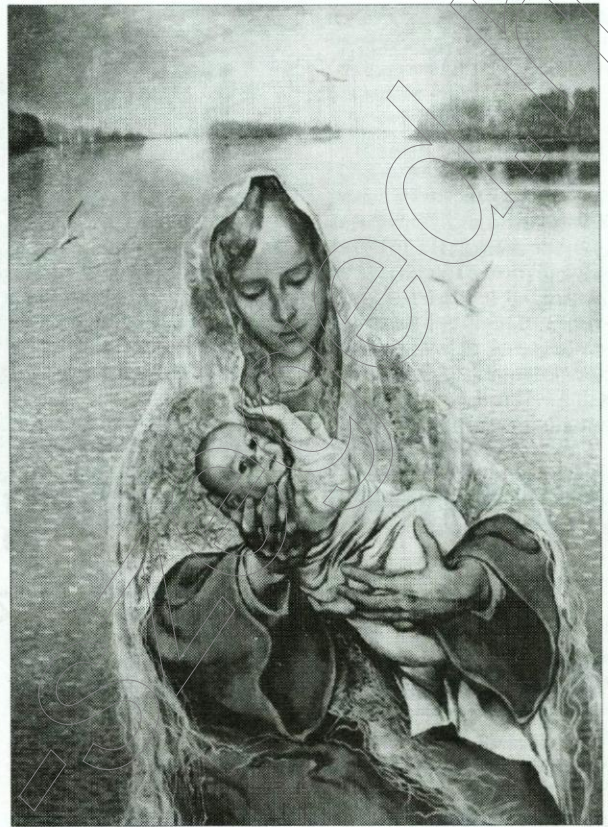
A Dómban 1980-ban és 1983-ban két secco-t alkotott. Az elsőn Szent Gellért, a másodikon Szent Péter és Szent Pál látható. Patay László hasznosította konkrét mondani- valója kibontásában a huszadik századi művészt újításait is. Úgy tette ezt azonban, hogy a két új falfestmény nem zavarja a Dóm esztétikai megjelenését, nem esik ki belső építészetének harmóniájából sem. Ez a szegedi vállalás rendkívüli fontossággal bírt Patay László alkotói pályájában, mert ez indította el lényegében azt a folyamatot,

Hajnal

amellyel az egész feltámadt magyar egyházművészetet megújította. A gyulai templom után igen kedvező lehetőséget biztosított számára a Békéscsaba - Erzsébethelyi Jézus Szíve Templom secco-feladata. Először azért, mert együtt dolgozhatott, tervezhetett az építésszel, másodszor, mert az egész felületet egyetlen egységként komponálhatta meg. Még az ablakok általa javasolt alacsony fekvése is a nagyobb, összefüggő felületek lehetőségét és a világítás sejtelmességét szolgálja. A belépőt első és megragadó élményként az oltár mögötti falon a széttárt karú, szinte lebegő Jézus alakja fogadja és a gótikus templomok magasba szökő csúcsíveivel hasonlóan „felemeli szíveinket”. Patay László Krisztusa nem a hatalom birtoklója, nem pankrátor, nem ítélkező, hanem Isten-ember. Közvetlen környezetében, pompázó virágokkal övezetten, a művész emberi világának alakjai, köztük jeles személyiségek (Bernáth Aurél, Barcsay Jenő stb.) jelennek meg. Egyébként a secco félezernél több alakjának felét a művész portréként festette meg. Ezáltal az egyéniségek sokrétűségét, változatoságát, karakterességét sikerült elérnie. A templom két oldalfalán bibliai jelenetek, a magyar szentek legendái és jelentős egyházi személyek egymást követően sorakoznak. Az orgona melletti végfalon erősen újított az alkotó, amikor vállalta a jelenkor, a templom építéséhez kötődő személyiségek megfestését. Olyan együttést hozott létre, amelyben egyaránt helyet kapott a templom-építést kezdeményező jó barát, Bielek Gábor plébános, a város polgármestere, valamint az építésben közreműködött mesterek. Patay László bibliai és történelmi elmélyültsége, valóságstisztelete és lírizmusa teljes individuális egységet alkotnak. Az összehatás olymértékben megkapó és lenyűgöző, hogy önkéntelenül merül fel bennünk Mózart Várásfuolájának fenséges és magasztos dallamával „mert nem vágy ember, hogyha itt, nem árad rajtad át a hit” megrázó érzése.

A Békéscsabai siker után egy más jellegű feladattal bízta meg a ráckevei egyházközség vezetése. Az ottani templom 600 négyzetméteres falfestménye annyiban tér el a csaba-

Ráckevei Madonna

itol, hogy ez esetben egy már létező, barokk templom architektúráis adottságaihoz (ablakok, ajtók, oszlopok, stb.) kellett alkalmazkodnia. A létező falrészleteket kellett „benépesítenie”. Ezt a feladatát is sikerrel oldotta meg, festmény és építészet itt is harmonizál.

Befejezéshez közeledik a Dóm kupola-festése is, és ezzel teljessé válik a fogadalmi templom belsőépítészete. Ez esetben a magyar egyháztörténet jelenik meg a körpalástokban, melynek makettje a kiállításban is szerepel. Itt is érvényesül Patay László szakrális művészetének fő jellemzője, mely kitűnő egységbe ötvözi a fenségest és az emberit. Érezzük a figurák rendkívüliségét, ugyanakkor hat ránk azok bensőségessége, közelsége is.

Patay László kezdetektől következetesen, határozottan a képzőművészet klasszikus értékei iránti hűséggel halad alkotói pályáján. Távol áll tőle az extrémítás és a morbiditás egyaránt. Nem akar sem meghökkenteni, sem sokkolni, még kevésbé undort kelteni. Művei arról vallanak, hogy általuk értelmesebbé, érzelmileg gazdagabbá, teljesebbé válhat életünk. Festményei révén a felgyorsult tempójú, nyugtalansággal, szorongással teljes világunk emberre nyugalmat, reményt és biztatást találhat. Tájékepi és természeti világa által közvetetten, korunk legnagyobb, legégetőbb kérdésében, környezetünk megóvása, megvédése ügyében is állást foglal: megmutatja, hogy mit veszíthetünk, ha nem figyelünk oda, nem vigyázunk még létező természeti értékeinkre.

Végül a Dóm kupola szép és felemelő feladatának teljesítése, valamint gyűjteményes kiállítása alkalmából mit is kívánhatnánk jobbat, méltóbbat a festőművésznek, mint hogy még számos éven át jó egészségben, alkotókedve teljében gazdagítsa műveivel a magyar képzőművészetet és szerezen művészetszerető közönségének esztétikai élményt, örömet és nemes szórakozást.

Mivel minden válogatás, kiemelés szubjektív, ezért azt javaslom olvasóinknak, látogassák meg a 2001. március 1-ig nyitvatartó kiállítást!

Dömötör János

A képesség és megbízhatóság példája

Útkaparóház az ópusztaszeri emlékparkban

Új épületet avattak a nyáron az ópusztaszeri Nemzeti Történelmi emlékparkban: elkészült egy 19. század végi „Magyar Királyi Útkaparóház” tökéletes mása. Az épületben a magyarországi - elsősorban az alföldi - úthálózat, útépités történetét bemutató kiállítás az útkaparók egykori házberendezése, munkaeszközei kaptak helyet.

A 19. század végére a Nagy-Alföldet a mait megközelítő vasútvonalak hálózták be, de alig voltak a távoli településeket és a fővárost összekötő, kiépített állami utak. A szállításban és közlekedésben - a folyami hajózás mellett - a vasútnak volt meghatározó szerepe. Am vasutat sem építhettek mindenhol, és mivel Budapest volt az ország vasúthálózatának központja, sok vidéken hiányoztak a keresztirányú, nyugat-keleti vasútvonalak. E hiány pótlására kezdeményezte 1893-ban Lukács Béla miniszter - a nagy érdemű Baross Gábor korábbi munkatársa - állami közutak építését. Három alföldi transzverzális út tervezetét dolgozták ki, s 1894-1899 között először a Duna-Tisza-Körös közti út épült meg, a Baja-Halás-Félegyháza-Csongrád-Szentes-Csaba-Gyula-Erdőhegy út-vonalon.

Kő alapozású makadámútakat építettek. A földmunkát a folyami védőgátak és a vasúti költések építésében nagy tapasztalatú délföldi kubiko-

sok végezték, de gyakran alkalmaztak ínségmunkásokat is. A terméskő alap és az út hengerelését a Budapesti Ganz és Társa Gépgyár készítette gőzhengerrel, az Állami Építészeti Hivatal végeztette.

Az utak karbantartására útkaparókat alkalmaztak, akiknek típusterv szerint egy szoba-konyha-kamrás házak épültek. Az első alföldi transzverzális út mellé gyakran építettek egy földel alá két lakást, így két útkaparó és családja egy házban, de külön lakásban élt. Ilyen az emlékparkban megépített útkaparóház is.

Az állami utak fenntartására felfogadott útkaparók számára az 1886. évi utasítás előírta: „Útkaparónak csak olyan egyén nevezhető ki, aki állami vagy megyei

úton legalább egy évig, mint napszámos már alkalmazásban volt, és ezen idő alatt úgy képességének, mint megbízhatóságának kétségtelen jelét adta.” A hatóság tehát ügyelt arra, hogy a fontos feladatra a munkában kipróbált, megbízható embereket alkalmazzon.

Feladatuk a makadámútak 4-6, néhol 8 kilométeres szakaszának rendszeres karbantartása, az út menti árkok növényzetének kaszálása, a bokrok irtása, az út fölé lógó faágak fűrészelése volt. Az útfenntartó vállalat a makadámútak mentére apróra zúzott terméskövet szállított, amit egymástól általában 50 méter távol úgynevezett prizmákban raktak le. Ezekből kubikostalicskán hordták szét a zútottkövet és sú-

rúgú kavicsvállával vagy lapáttal terítették el az úton. Télen-nyáron kora reggel kezdték a munkát, és a karbantartást az út mellé leiszúrt, háromszög alakú kis piros zászlajuk jelezte. Őszi és télutón a keletkező kátyúk feltöltése, télen a jegek utak homokkal való szórása és a hőeltakarítás adott külön munkát. Szerszámaik: kubikostaliczka, kilencágú kavicsvella, kavicsrosta, lapát, ásó, csákánykapa, fűrés, kasza, a kaszafenés és kalapálás eszközei - üllő, kalapács, kaszakó, tokmány - voltak.

Az 1940-50-es években a szakaszos útkaparók már kerékpáron járták be a gondozásukra bízott útszakaszt. Úgy indultak munkába, hogy az éppen használatos eszközöket felkötötték a kerékpár-vázra. Az utóbbi időben akadtak olyanok is, akik nem útkaparóházban, hanem a közeli faluban laktak.

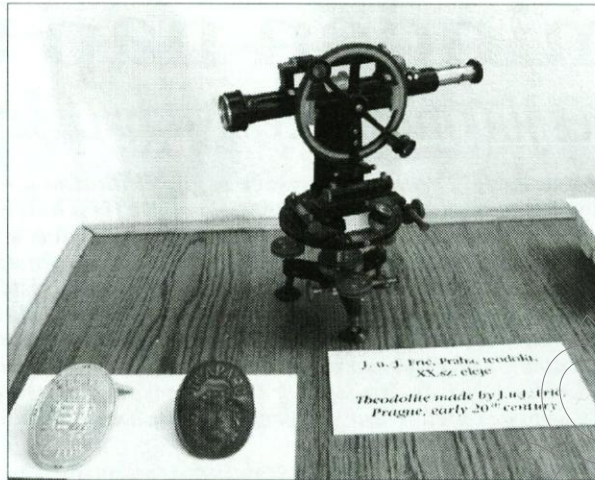
Útkaparónak régebben földnélküli, házatlan, családos szegényparasztként szegődtek el. Lakáshoz, fizetett álláshoz jutottak, és bár szerény bérezést kaptak, mellette nyáron részesaratást, ritkán más alkalmi munkát vállaltak. Az útkaparó felesége a ház mellett kis telken konyhakertet tartott, baromfit, némelyik disznót is nevelt, és ezzel kiegészülve az állás lehetővé tette a népesedő család szükös, de tisztességes megélhetését. Számos családban apáról fiúra öröklődött a foglalkozás.

Az 1945. évi földosztáskor a családos házasemberek pár hold földhöz jutottak, azután tehenet is tartottak és a törekvők közül többen kisparaszti sorba emelkedtek. Utóbb a téesz-szervezési kampány idején ők is elvesztették földtulajdonukat.

Vidékünkön a szakaszos útkaparók hagyományos foglalkozása az 1960-as évek második felében és 1970 táján szűnt meg, amikor a makadámútakat bitumenes burkolattal látták el. A régi útkaparókat az Útfenntartó Vállalat és jogutóda foglalkoztatta tovább, egyesek gépkezelői tanfolyamot végeztek és szakmai képzéssel folytatták a munkát, mások útként dolgoztak nyugdíjazásukig.

Több útkaparóház napjainkat is megélte. Ópusztaszeren a Kistelek-Baks között út mellett, a falu felé vezető elágazásnál álló útkaparóház még a régi állapotot idézi. Évtizedekig *Széll István* és családja lakta, ma fia él benne. Az E-5-ös út mellett, Fe-

hér-tó közelében lévő kettős útkaparóházban 1954-től *Nagy Sándor* lakik. Szakasza az 5-ös úton a 150. kilométerkötőtől az Izabella-hídig terjedt és a jánoszállási út egy részét is gondozta. Nyugdíjazása után „szolgálati lakását” megvette. A vállalat az úthálózat korszerűsítése után a 70-80 éves, téglalapú, többnyire vályogfalú, eléggé jó állapotú házakat méltányos áron adta el munkásainak. Né-

hány új tulajdonos olyan igényesen átépítette/felújította az útkaparóházat, hogy rá sem lehet ismerni, másokat elbontottak, ismét mások felújítás nélkül, málladozó vakolattal száz év múltán is lakhatók.

Az emlékparkba telepített ház berendezése az útkaparók 1940-es évekre és az 50-es évek elejére jellemző életmódját tükrözi. A hajópadlós szobában búboskemence, falu-

festésű hálószooba-bütor - két ágy, szekrény, asztal, székek - és nagyszülőktől örökölt karpaspad és falitükör láthatók. A konyhában vályogból rakott tűzhelyen főztek. Egy helyen van a hozományul kapott, fiókos, ajtós, alacsony konyhakaszli és a harmincas évektől elterjedő, magas, üvegezett ajtós konyhaszekrény. Egy időben használtak öntöttvas és zománcos konyhadényeket is. A századfordulón épített útkaparóházak konyhája és kamrája téglás padozatú, amit a hatvanas évekig nem módosítottak.

A melléképületben kiállított bábuk és eszközök az útkaparók és karbantartók régi és újabb nemzedékeinek öltözetét és szerszámait szemlélítik.

Az új létesítmény építésének és berendezésének anyagi fedezetét a Közlekedési és Vízügyi Minisztérium biztosította. Az emlékpark ezzel a 20. századi magyar gazdaság- és társadalomtörténet újabb szelét tárja a látogatók elé.

Juhász Antal

A hol minden nap ünnep

Visszatekintés és jövőfürkészés Nagy László igazgatóval

Nem tudom, mit szólna Erdei Ferenc, ha egyszer végigsétálhatna a mai emlékparkon. Nem tudhatom, milyen elképzelésekkel, jövőképpel vetette fel a hetvenes évek legelején a nemzeti zarándokhely ötletét, mindenestre bizonyára elégedett lenne. Újságíróként végigkísérhettem a vállalkozás közel harminc esztendejét, tudósíthattam az első, alakuló ülésekről, ott lehettem az első bejárásokon, terveként ismerkedhettem meg Novák István rotunda-épületével, ott izgultam, amikor elkezdték kihajtani a Feszty-körkép első részleteit, s láthattam, miként lifteznek a lengyel restaurátorok a már felfeszített vászon előtt, botcsinálta résztvevőként irányíthattam Melocco Miklós szobornak elhelyezését, Juhász Antallal egyenként járhattam végig a folyamatosan gazdagodó skanzent, és Trogmayer Ottó barátommal nemegyszer a bogrács mellett sárkányrepülőzt fantáziánk.

Most Nagy László, az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark Kht. igazgatója a kalauzom múltban és jövőben, azon a helyszínen, ahol minden egyes látogatáskor felfedezhetek valami újdonságot – egy-egy tárgyat, természeti szépséget, épülő objektumot, vagy „csupán” egy még sosem volt hangulatot.

– *Előttém egy tartalmas, kritikus és önkritikus jelentés az elmúlt év munkájáról. A számok, a tények, az adatok minden kételkedőt meggyőzhetnek: az eredeti cél, hogy Ópusztaszer nemzeti zarándokhely legyen, megvalósulni látszik. Ráadásul történelmi ezredfordulónk újabb feladatokat és kihívásokat is jelenthetnek a parkvezetőnek, munkatársainak.*

– Ópusztaszernek több időszámítása is van. Ha hihetünk a legendának, ha Anonymus történeti írásának van némi alapja, akkor ez a helyszín az országalapítás bölcsőhelye, hiszen a legenda szerint „itt ejtették szerét az ország dalgának”. Újabb történelmi időpont a millennium 1896-os nagy lendülete, amikor felpeszűdült az érdeklődés Pusztaszer iránt, s jelentős események zajlottak az akkor még álló monostor szomszédságában. Újabb időszámítás 1945, hiszen – bizonyára nem elhanyagolható politikai szempontoktól vezérelve – itt kezdődött meg a magyar parasztság második honfoglalása, a földosztás. Újabb dátum az Erdei Ferenc támogatásával indított, immár harmadik évtizede folyó program: a Nemzeti Történeti Emlékpark kialakítása. S ezen belül új fejezet kezdődött, amikor a múzeumi hálózathoz kikerülve megalakult a közhasznú társaság. Így aztán én úgy gondolom, hogy a mostani dátumok számvetésre készíthetnek. A nemzetet építgató, mint a park egészét, és személy szerint engem is. A nemzeti identitástudat erősítéséhez mivel járult hozzá ez a komplex együttes, s hogy én és munkatársaim felismerünk-e a kívánalmakat, s eleget tudunk-e tenni az elvárásoknak?

– *A kérdés úgy merülhet fel, mi lett az egykori múzeumi együttesből, működőképes-e a közhasznú társaság és megtalálta-e új és hasznos funkcióját?*

– Valóban ezekről az alapvető kérdésekről van szó. Azaz, az új forma képes-e integrálni mindazt az elvárást és funkciót, amit a döntéshozók, a szakma és a közönség állít? Örömmel és megnyugvással állíthatom, a szervezet működő és fejlődőképes. S ha a mindennapokban az, akkor a mostani időszakban, az ezredéves ünnepeken különösképpen bizonyíthatjuk létjogosultságunkat. Ópusztaszer ma már jelkép. A magyarság Kárpát-medencei letelepedésének, életképességének, folytonosságának, népben gyökerező megmaradásának emlékhelye. Olyan emlékhely, amely szintetizálja történelmünk ezerszáz esztendejét, érzékelteti az elmúlt évszázad legfontosabb irányait és kiszolgálja a mai közönség igényeit.

– *Sokan gondoltuk egy-két éve, hogy az ópusztaszeri park lesz a millenniumi emlékezők egyik kiemelt hely-*

színe, ugyanakkor még a „nemzeti történeti emlékhely” minősítést sem kapta meg.

– Természetesen mi is számítottunk arra, hogy kiemelt részesei lehetünk az államalapítás ezredéves ünnepségeinek. Valóban eddig nem született döntés arról, hogy megkapja-e Ópusztaszer a nemzeti történeti emlékhely státuszt, de a nép már döntött. Megette saját vokását: Ópusztaszer zarándokhelyé kezd válni, az idén köszönhetjük a kétmilliomodik látogatót. 1996-ban a TOP élén végeztünk, tavaly a harmadik helyen álltunk a magyarországi múzeumi és idegenforgalmi látványosságok között. A magyarság – az anyaországi és határon túli – egyaránt igazolta, hogy érdeklői őseik történelme, fontosnak tartja, hogy életükben egyszer szembesüljenek eleik életével, déd- és nagyszüleik mindennapjaival, folyamatában érzékeljék ennek a nemzetnek évezredek történelmét. Meggyőződésem, hogy a park ennek demonstrálására immár méltó. Ezt bizonyítja, hogy az elismerő észrevételek, köszönetek, levelek, jelzések mellett eltörpülnek a gyakorta jogos bírálatok. Mára kialakult a park teljes arculata. Egységben jelenik meg a tudományos-kulturális érték, az idegenforgalmi kínálat és a szórakoztatás elengedhetetlen spektruma. A kulturális örökség olyan értékeit mutatjuk be, mint a monostorrom egyre gazdagodó területe, az építészeti és néprajzi hagyományok forrásvidékei, az alföldi népelet tárgyi és szellemi folklorja, rendszerek képzőművészeti tárlatainak az állandó bemutatók mellett. Jelenleg két európai szintű kiállítással várjuk látogatóinkat, Korniss Péter fotóművész erdélyi anyagával és Patay László festőművész gyűjteményes kollekcijával. A Feszty-körkép a restaurálás és ellenőrzés után a nemzetközi szaktekinetelyekből álló zsűri véleménye alapján is a világ egyik legnagyobb panorámaképe. A spektrum gazdagítása érdekében és a látogatottság föllendítése okán 250 utazási irodával kötöttünk megállapodást. Tájékoztató anyagaink ott vannak a repülőgépeken éppúgy, mint a határállomások pultjain. Külön megállapodásunk van a Magyarok Világszövetségével közös programok, rendezvények lebonyolítására. Ebben az évben – azt hiszem – jól reprezentáltuk nyitottságunkat és értékorientációnkat. Itt tartották az országos rendőrnapot, a Magyar Vöröskereszt majálisát, az erdészek és nyomdászok randevúját és itt volt a Magyar Reformátusok IV. Világtaglalkozójának egyik kiemelt programja is. Kitérésre pontként értékelem a reformátusok találkozó-ját, hiszen tizenöt ezer hazai és külföldi magyar református adott egymásnak randevút Ópusztaszeren, s a vallási programok mellett megismerkedhettek a magyarság történelmének meghatározó eseményeivel, értékeivel is. Ennek a programnak a sikere fölbátorít bennünket arra, hogy több ilyen és hasonló rendezvénynek adjunk otthont. Mindez hozzásegít bennünket, hogy erősítsük szellemi arculatunkat, a minőségi magyarság elismert és támogatott fórumává váljunk. Persze, ez a munka soha nem

Nagy László köszönti a IV. Református Világtalálkozó ópusztaszeri résztvevőit

fejeződhet be, a kis haza még rengeteg értéket rejtget, amelyeket nekünk kötelességünk föltárni és bemutatni. Okulácsol, emlékezésül, hajtóerő egyaránt.

- Ha javasolhatom, tallózzunk az ideai programokban, hiszen a nagyközönség számára élményt jelentő események mindennél többet mondanak.

- Rendezvénytervünk igen alapos tájékozódás, egyeztetések és tárgyalások nyomán alakul. Ez és a következő esztendő természetesen a millennium jegyében szerveződik. Már január 22-én a Szent Vince Borrenddel közös programmal nyitottuk az évet, László Gyula professzor honfoglalás kori rajzainak bemutatója kapcsolódott a március 15-iki nemzeti ünnephez, itt volt a helyszíne a Kazinczy országos verseny döntőjének, ami egybeesett a Korniss kiállítás megnyitójával. Minden, e tájra jellemző népi eseményt megjelenítünk - húsvétolás, majális, pünkösdlő, Márton napi libator, Mikulásvárás stb. Korniss Péter tárlata mellett Patay László gyűjteményes bemutatója és Csete Ildikó kiállítása emelhető ki. Az ideai három legnagyobb rendezvényünk az immár hagyományossá vált Hunniális, a megismételhetetlen református világtalálkozó és a rendszeres Szent István napi program. Mindebből következik, hogy a nemzeti parkban folyamatos a munka, rendszeresek a kiállítások, egymást érik a programok, tehát bárki bármikor érkezik, találkozik újdonsággal, élménnyel. Nem is lehet más a célunk, mint az, hogy nálunk mindenki minden nap ünnepnapot találjon. Ezért vagyunk, ezért dolgozunk, ezért gondolkodunk új és új programokban, gyűjtjük a jobbnál jobb ötleteket. Tavaly az Árpád szobor környékén felavattuk egy majdani magyar szoborpantheon első alkotását. Tóth Sándor Árpád-büsztyjét. Idén augusztus 20-án Varga Imre István király portréját adjuk át a nagyközönségnek. A jövőben minden évben egy-egy kiemelkedő magyar személyiség szobrát avatjuk, a megyék támogatásával. Mivel Szer neve először Anonymus Gesztájában szerepel, tervezzük szobrának itteni felállítását. Nem

könnyű feladat ez a városligeti Ligeti-szobor ismeretében. Reménykedünk abban is, hogy megvalósul a világhírű magyarok portrészorozata is. Itt rendezzük meg jövőre a megyék országos gyűlését is.

- Igazgató Úr! Nem kísérti a park szellemiségét a mindenkori politikai széljárás? Nincsenek kisajátítási kísérletek, nyílt vagy óvatoss befolyásolási törekvések?

- Nagy szerencsének tartom, hogy a direkt politizálástól megóvta magát a park. Meggyőződésem, hogy a magyarság történeti zárandokhelye fékezi a politikai pártok aktivitását. Fölsimerték, hogy ez az ügy pártok feletti összmagyar ügy. Ráadásul egyetlen alkalomnak van politikai töltete, az augusztus 20-iki nemzeti ünnep programjának, amelyet pedig mindig Csongrád megye közgyűlése szervezi, mi csak szolgáltatást nyújtunk. Tapasztaljuk, hogy szóban, retorikában erősödött a figyelem Ópusztaszer és a mi általunk képviselt törekvések iránt, viszont gyakorlati segítségben, a hosszú távú működés biztosításában egyelőre még nem érezzük a konkrét segítséget.

- Olvasva terveiket, még számos új érdekes, izgalmas látnivalóval gazdagodik az emlékpark.

- Terveink között első helyen szerepel a nemzeti emlékhelyé nyilvánítás. Ehhez méltóvá kell válni a külső térének és belső tartalomnak, tisztázni kell a tulajdonviszonyok még meglévő kérdéseit. Bővíteni kívánjuk a jövőben az ifjúsági táborozás lehetőségeit, szeretnénk egy hotel építeni. A múzeum pedagógia céljainkkal összhangban erdei tanösvény szerepel terveinkben. Újabb sportpályákat szeretnénk építeni, korszerűsítjük a lovaspályát. Fontos, hogy korszerű és biztonságos parkolót létesítsünk. Korszerűsítésre szorul a mezőgazdasági géppark, szeretnénk kialakítani a szaktárcával együttműködve egy honvédségi emlékligetet, és figyelmünknek nem szabhat határt a kerítés, hiszen nem mindegy, milyen úton, környezetben érkeznek hozzánk a látogatók, akik között a kétféle milliárdokat hamarosan köszönhetjük.

Tandi Lajos

„...egy talapalatnyi föld“

Madách-bemutatók Szegeden (1970-2000)

Madách Imre, a drámaköltő a szegedi színháztörténet legfényesebb lapjairól tekint ránk. Olyan korszakokban lett állandó „szegedi háziszerező“, amikor a város színházkultúrája országos figyelem fókuszába került. Ez a jelentős színpadi múlt elsősorban Az ember tragédiája Szegedi Szabadtéri Játékokon befutott sikerszeriájára vonatkozik.

Szeged teremtette meg a Tragédia szabadtéri színházi hagyományait a harmincas évek elején. Az 1931-ben meginduló Szegedi Szabadtéri Játékok rövid kísérletezés után, 1933-ban vette műsorára Madách remekművét, s a bemutató igazolta, hogy ez a darab szinte predesztinálva van a templomtérre, a Dóm előtti előadásra. 1933-tól 1939-ig minden nyáron színre került a Tragédia ebben a természetes környezetben, az égi kupola alatt. A háború előtti tradíciót elevenítette fel a Szabadtéri Játékok újraindulása 1959-ben, amikor is szegedi Madách „reneszánsznak“ lehetünk tanúi: 1960-ban, 1961-ben és 1962-ben Major Tamás, 1965, 1966, és 1969-ben pedig Vámos László álmodta a Szegedi Szabadtéri Játékok színpadára Az ember tragédiáját. Az egyetemés magyar színháztörténet e fontos fejezeteinek számos monográfia és tanulmány adózott már, nem is célunk hosszasan időzni e korszakoknál, csak annyiban érintjük az előzményt, amennyiben tanulmányunk tárgyához kapcsolódik.

Koltai Tamás Az ember tragédiája a színpadon (1933-1968) címmel monográfiát jelentetett meg a közelmúltban. (Zárójelben jegyezzük meg, Koltai Tamás művét tisztelete jeléül dr. Németh Antal emlékének ajánlotta, akinek nemcsak rendezői oeuvre-jében foglalt el kiemelkedő helyet Madách költői drámája, de színházesztétaként, színháztörténészként is jelentős tanulmányokat szentelt a nagy műnek.) Németh Antal vállalkozott elsőként 1933-ban a Tragédia addigi, hazai és külföldi színpadi interpretációjának föltérképezésére, elemzésére. Az ember tragédiája színpadon című könyvének aktualitását 1933-ban a Paulay Ede rendezte legelső, Nemzeti Színház-beli Tragédia bemutató (1883) ötvenéves évfordulója tette hangsúlyossá. Koltai monográfiája, amely felveszi a Németh Antal által 1933-ban elejtett fonalat 1968-ban zárja le a Tragédia színházi krónikáját.

Könyvének utolsó fejezetében kitér még a Tragédia 1969-es szegedi felújítására, jöllehet ez az előadás már nem tartozik a könyv elején jelzett periódushoz. Nem véletlen, hogy Koltai még elemzi Vámos László hatvanas években Szegeden rendezett Tragédia-szeriájából az utolsót, az 1969-es bemutatót. Ezzel az előadással ugyanis lezárul egy fejezet a szegedi Tragédia előadások történetében. Madách ettől kezdve ritkábban látott vendég lesz Szegeden: a hetvenes évek kezdetétől napjainkig az elmúlt bő negyedszázadban, mindössze öt Madách-bemutatót tartottak a városban: hármat a Szabadtérin, kettőt a Szegedi Nemzeti Színházban.

Jelen tanulmányomban az elmúlt három évtized (1970-2000) szegedi Madách-előadásainak elemző bemutatására vállalkozom.

Négy évvel az utolsó Tragédia-bemutató elteltével, a Szegedi Szabadtéri Játékok/Madách-vonulatát érdekes színfoltként gazdagította az új Madách-premier, az 1973-ban bemutatott Mózes.

Az eredeti drámát Keresztury Dezső alkalmazta színpadra, a mű zenei és látványvilága Durkó Zsolt zeneszerző, Varga Máttyás díszlettervező és Schaffer Judit jelmeztervező nevéhez fűződik.

Marton Endre rendező és a fővárosi Nemzeti Színház művészei által fémjelzett előadás nem volt új produkció. A Nemzeti Színházban már csaknem háromszázszor kipróbált, sikeres előadás került át kis változtatással a Dóm elé, a tér követelményeihez igazítva. Mózes, az elhivatott népvészér és a nemzetét szerveződött tömeg kapcsolatának drámája mégis újjak hát a Szabadtéri színpadán. Marton Endre nem egyszerűen áthelyezett egy kiérlelt kőszínházi produkciót, hanem a „csillagkupolás“ színház adottságaihoz adóptálta. Nem csupán a játéktér méreteihez igazított, amikor a statisztériát megnövelte. A Szigeti Károly irányította színpadi mozgások dramaturgiai funkciót hordoznak: „Az egyének és a tömegek mozgása viszonyt fejez ki. A tömeg mindig együtt mozog, de nem mindig egyformán. Mást jelent az egyiptomi örök fenyegető, horizontális, és ritmikus elvonulása és a leviták egyéni arcköből álló csapatának koreográfiája“. A megkomponáltság úgy egyesül a természetességgel, hogy a tömeg Sinkovits Imre erőteljes Mózes alakításával egyenértékű hang-

súlyt kap. Varga Máttyás stilizált szikláit természetes monumentalitással övezik a játéktérrel, amelynek háttérül a templomtornyok elé fel függesztett drapéria szolgál mint egy „meghosszabbított égbolt“, lélegzik, él. A színek rávetített szívárványának villódzásával a sivatag fölött kitérűlő, változó eget idézi fel. Durkó Zsolt kórusra és zenekarra írt kísérőzenéje a mozgáskoreográfiához hasonlóan a produkció erős hangulati és dramaturgiai tényezőjévé válik, pótolván a zárt, intim színpadi tér lehetőségét, belső lelki folyamatokat képes érzékeltetni.

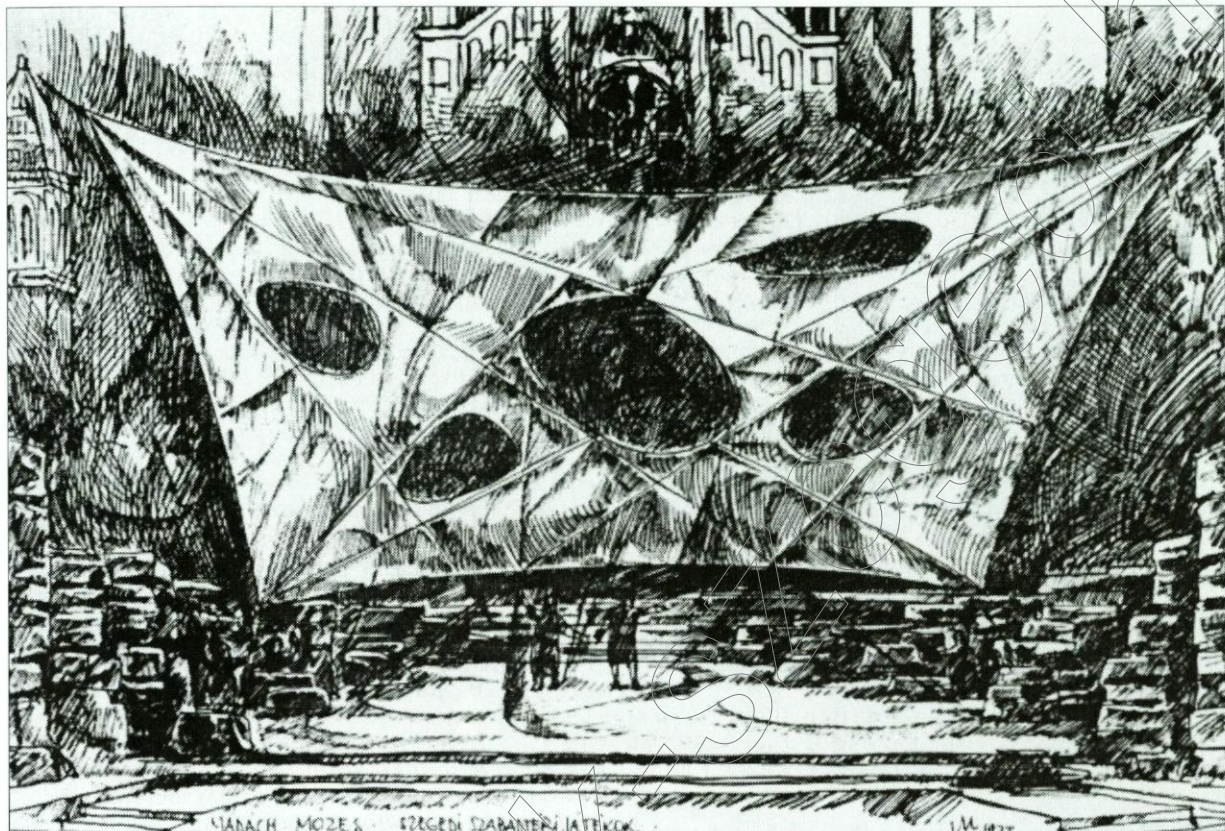
Az előadás lelkes fogadtatásából egyet emelünk ki: „Madáchnak ez a remekműve, amely a veszprémi felfedeztetése és a budapesti diadalútja után érkezett el Szegedre, bátran mondhatjuk, „hazatért“. A mű ugyanis méreteivel, látványosságával egyenese predesztinált a Dóm téri előadásra“.

A pozitív kritikai visszhang, és közönségsiker ellenére sem vált a Mózes a Játékok sikerdarabjává. Szabadtéri tündöklése mindmáig egyszeri tünemény, 1973 óta nem szerepelt újra a Dóm téren.

A Tragédia az elmúlt évtizedekben összesen háromszor került színre Szegeden: két esetben a hagyományt erősítve a Szabadtérin, egy alkalommal pedig a Szegedi Nemzeti Színház Kisszínházában. Vegyük sorra először a szabadtéri előadásokat.

Az 1976 júliusában bemutatott Tragédia Szinetár Miklós és társrendező, Félix László elképzelése szerint a fiatalok drámája. A fiatal nemzedék külső-belső küzdelmét, életcélcserését, életmód és eszmésválasztását kívánták a Tragédia színpadán kihangsúlyozni.

Színes trikókba öltözött, farmernadrágos fiatalok

Varga Mátyás díszletterve az 1973-as Mózeshoz

kószálnak a Dóm előtti deszkákon. A jelmezek is az ő hátizsákjaikból, batyuikból kerülnek elő, kvázi jelezvén a Tragédia most érettük, az ő szemszögükből láttatva kerül színre. A batyuból előrántott s féltött angyallepelből, mint később a történelmi jelmezekből is, szándékosan bukkan elő a farmernadrág. Ádám (Hegedűs D. Géza) és Éva (Bánsági Ildikó) a fiatalok tömegéből válik ki a darab elején, hogy a történelmi utazás végén, tapasztalataik birtokában visszaolvadjon közük. Barta András, a Magyar Nemzet kritikus a következőkben látja a '76-os koncepció lényegét: „... A magányos Lucifer itt nem annyira a tagadás, inkább a józanság szellemében száll szembe a legfelsőbb akarattal, majd pedig a tömegből kiváló Ádámnak és Évának bemutatja az emberiségre váró valóságot. Amikor az első emberpár az átomképek után és a megfellebbezhetetlen életre ítéltetés után visszatér a tömegbe, ki-ki tovább töprenghet: milyen szemléletet válasszon. A lelkes odaadást, a realista kétkedést, avagy a kettőnek valamilyen köztes keverékét”.

Tehát az interpretáció valamiféle „eszmei döntetlen” sugalmaz, nem törekszik egyértelmű végkövetkeztetésre. Molnár Gál Péter szintén Lucifer értelmezését tartja Szinetár koncepciója legfontosabb új vonásának. Lukács Sándor ifjú, fehér, magányos angyalként jelenik meg a színpad mélyén „hogy előrejöve onnan kezdetét vegye az isteni és ördögi szférából visszaemberesített, mérlegelően kétkedő szellem küzdelme a jámbor egyhangúsággal szemben.”

Molnár Gál Péter úgy véli, Szinetár hű maradt a mű szelleméhez, annak ellenére, hogy kiragadja az égi hatalmak harcából a drámat s „a három főszereplő helyett Lucifernek adja a központi szerepet - politikai drámára írja vissza az előadás a misztériumjátékot, ami nincs a mű ellenére, lévén az művész

válasz a szabadságharc bukása utáni magyar helyzetre”.

Hét év szünet után többszörös évforduló méltó megünneplésének igénye hívta életre az 1983-as, az elmúlt negyedszázad utolsó szegedi Tragédia előadását. Száz éve került Az ember tragédiája először színpadra, ötven éve játszották először a Szegedi Szabadtéri Játékokon, s 1983-ban 25 éves jubileumához érkezett a háború után megújult Játékok.

Az ünnepi alkalomra Vámos Lászlót, a hatvanas évek három Tragédia produkciójának kiváló rendezőjét kérték fel. Az előadásról megjelent bírálatok nem éppen az elismerés lelkes hangján üdvözölték a produkciót. Zappe László kritikájának már a címében (*Se eszme, se látvány*) jelzi elmarasztaló ítéletét, amely a későbbiekben se változik. A majd két évtizede túlzottan látványosnak talált Tragédia-előadásért megrótt rendező egyébként „*ma mintha túlzottan is szürkét szürkével festene*” kifogásolja a Népszabadság kritikusá.

A fiatal színészekkel megálmodott előadás (Ádám-Bubik István, Éva-Tóth Éva, Lucifer-Balkay Géza) szikár látványvilágán túl a rendezői koncepció tisztázatlanságát, illetve korszerűtlenségét is nehezményezi a kritikus. „*Szükség lenne... olyan értelmezésre..., amely számot vet azzal a gyökeres ideológiai fordulattal, amely napjainkra a magyar társadalom köztudatában meglehetősen kikristályosodott*”.

A bibliai teremtésmítoszra épült Madách-mű szimbolikusan is értelmezhető, hiszen a tizenkilencedik századi világkép „idealista hierarchikusságát” követően a „*huszadik század megrázó szellemi élménye*” viszont éppen az, hogy az ember magára maradt, de egyúttal fel is szabadult. A kritikus úgy véli ez az élmény is fellelhető a Tragédiában, csakhogy „*ez az öntudat tragikus vétségként*” értékelődött a maga

idejében.

Más kritikus ezzel szemben Vámos koncepciójának aktualitását emeli ki: *„Ádám álomlátása, szembe kerülése az élet nagy problémáival, azoknak a vitáknak és elmékedéseknek a formáját ölti, mint amikor a huszonévesek egymással polemizálva a távoli és közeli múlt, a jelen példáin okulva a jövőjüket firtatják. A frissen érett Ádám, oldalán az örök asszony Évával a koraérett, okos és olykor a cinizmusig kiábrándult Lucifer hatása alá kerül, színről színre újakezdi hadakozását, mígnem ő is elvesztívén bizakodását: kényszerűen megtér az Atyai intelmek hatására ez „emberi nyájba”...”*

Vámos László ezzel az elgondolással nem cinizmusra, beletörődésre, de „választásra, a szabad és átgondolt döntésre sarkall” szüri le az előadás kornak szóló üzenetéről, végső kicsengéséről véleményét a Magyar Nemzet bírálója.

Nem hallgathatjuk el azt a tényt, hogy a nyári szegedi előadás az őszi centenáriumi nemzeti színházi bemutató „előjátékának”, „főpróbájának” is tekinthető. Az idő távlatából értékelve a produkció kritikai visszhangját, azt a módot, ahogyan a szerzőn (?) és a rendezőn „az időszzerű emberi tartalmat” kéri számon, furcsa módon az ötvenes évek politikai-ideológiai szócsatáinak hangvételét véljük kicsengeni 1983-ban.

A Szabadtéri Játékok eddigi történetében Vámos László rendezte meg 1983-ban utoljára a Tragédiát. Azóta, több mint 17 éve - méltatlanul hosszú ideje már - Madách-mű nem szerepelt a Játékok műsorrendjén.

A hetvenes években, amikor a szabadtérin a Madách-kultusz lassú kihunyása veszi kezdetét, a Szegedi Nemzeti Színház falai között két izgalmas előadás is született. Íme az első.

1970 decemberében a Szegedi Nemzeti Színház ősbemutatóra invitálta közönségét. Az előadást hirdető plakáton ezt olvashatta a korabeli néző: Madách Imre-Gyárfás Miklós: Mária királynő - ironikus tragédia. A cím, a szerzőpáros, a műfajmeghatározás egyaránt meglepő. Az ember tragédiája, a Mózes és a Civilizátor kivételével hosszú ideig még irodalomtörténeiszink látókörén is kívül rékedt Madách ifjúkori drámaköltészet. A hatvanas évek vége felé azonban sorozatban tanúi lehetünk az eltémetett Madách-művek „feltámasztásának”. 1968-ban a Csak végnapjai c. történeti tragédiát Keresztúry Dezső dolgozta át; 1970-ben Gyárfás Miklós újáírta a Mária királynót, a sorozatot 1971-ben Hubay Miklós zárta le Csak tréfa című dráma átköltésével.

A Mária királynő első kidolgozása feltehetően 1843-ban keletkezett, de csak az 1855-ös változat maradt ránk. A bonyolult cselekményű, ötfelvonásos történelmi dráma érdekességét - filológiai becsén túl - az adta, hogy Madách ifjúkori próbálkozásainak Shakespeare-t követő megnyilvánulásait látták benne. Nem nyert az Akadémia pályázatán 1855-ben, s 1970-ig nem akadt színház, amely bemutatására vállalkozott volna.

Gyárfás Miklós, az ismert színműíró tehát százévesnél is mélyebb „Csipkerózsika-álomból” hozta vissza a tetszhalott királynőt. Gyárfás 120 sort őrzött meg az eredeti 1855-ös szövegből, a többi „hozzaköltötte”, szem előtt tartva a mű eredeti szellemiségét. A bonyolult szöveget drámát leegyszerűsítette, a Tragédiából ismert dramaturgiával élve Mária álma-ként láttatva a legfontosabb eseményeket. Az álomkép-világ illúzióját teremti meg a szokatlan scenikai keret, Mária óriási baldachinos ágya, amely háromszintes színpad is egyben. Az ágyon fehér golycsing-

ben hánykolódó törékeny királynő álomvizíói három szinten elevenednek meg: a baldachin tetején, az ágy szintjén tűnnek elő a ködfigurák, illetve a „kisemberek”, akik a trónviszályok viharából kimaradtak az ágydeszák alól bújnak elő.

Lendvai Ferenc rendezői beállítása a szereplőket mértani alakzatokba, jól elrendezett csoportokba szerkesztett látványba szervezi. Ebben a rendezői koncepcióban hangsúlyt kap a színészek testi szépsége. Az ifjú, kiváló adottságú Molnár Piroška, s a többiek, Végvári Tamás, Király Levente, Janka Béla, Stefán Irén, Újlaky Károly megfelelnek ennek a rendezői elvárásnak, esztétikus látványt nyújtanak Gombár Judit fehér, fekete, kék, bíbor, arany színekben pompázó fantáziadús jelmezeiben.

A rendezés igen fontos eleme még a világítás: az álmalakok fokozatos fel- és eltűnése rafinált fényfüggöny segítségével; s a stilizált mozgás - a vivás, lovalgás koreografált imitációja.

Az előadás sajtójában tallózva a vállalkozást lelkesen üdvözlők hangja tűnik erősebbnek, noha rosszindulatú polemizálásra is találunk jócskán példát.

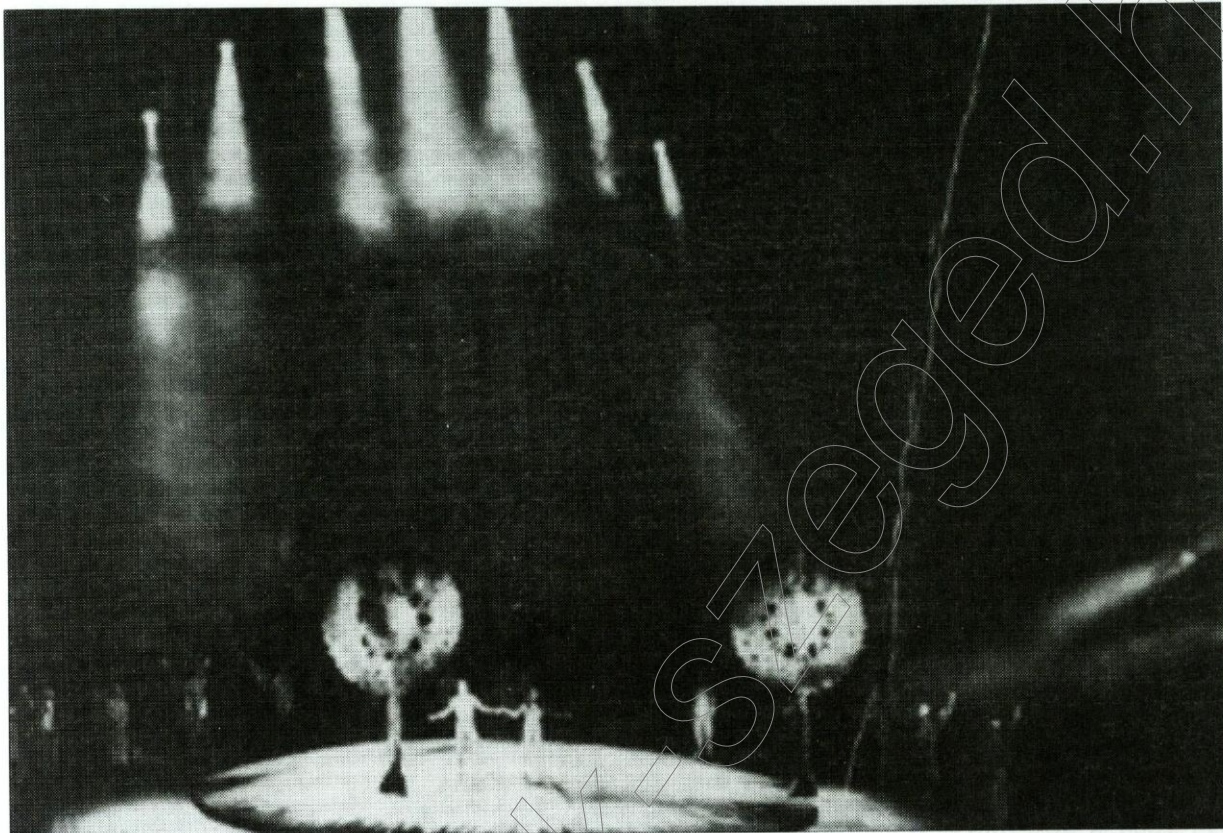
A Magyar Nemzet háromhasábos cikket szentelt az előadásnak. Barta András elismerően szól az ősbemutató egészéről s hangsúlyozza, Gyárfás úgy alakította át az ötfelvonásos drámát két nem egészen egyórás részre, hogy „hú maradt az eredeti mű szelleméhez, vagyis a történelem és a magánélet konfliktusai között a maga sajátos feladatát, sorsát, hivatását kereső embert állította a dráma középpontjába.” A kritikus találónak érzi Gyárfás új műfaj meghatározását is: „ironikus tragédia - bármilyen szokatlan is ... jelzi, hogy itt minden állításban benne van a visszavonás is, az egész színdarabban nagyon fontos szerephez jut az alakoskodás. Úgy is mondhatjuk: a játékban belüli játék. Hogy ez a forma már inkább Gyárfás műveire jellemző, mintsem Madáchra ... ennek elemzése nagyon messzire vezet. Még az is meglehet, hogy a mai drámairodalom egyik alapkérdéséhez.”

Ez utóbbi gondolat erősödik fel Koltai Tamás cikkében. Bírálja Gyárfás átköltését, mert Madách „mocsokkal és tiszta hittel, vérrel, galádsággal és eszményekkel tele nagyon dialektikus világából” a szelíd drámaíró (mármost Gyárfás), „mesejátékot” varázsolt, vagyis a véres lázálomszerű királydrámából „lebegő királynődrámát” kreált.

Felemás dicséret született Galsai Pongrác tollából, de igazságértéke nem vitatható: „... Nagy Lajos leánya egy rossz dráma hősnője, igaz. De egy nagy író rossz drámájé. Most kiemelték ebből a boldog halálból. S egy szellemében nyilván kisebb, de ügyességében jóval különb szerző ironikus látomásának közegébe került. Majd így folytatja: „Gyárfás a kusza ideahalmazból érzéketlenül emelte ki a legfontosabb madáchi gondolatot: „A bérce mentől magasabb, annál kopárabb”: a múlt századi, véres romantikát ügyes ötlelettel átcsempészte az álomvilágba. ... De ami Madách művéből Gyárfás „cenzúrája” után megmaradt: drámai anyagnak kevés. Szükség volt tehát az átdolgozó aktív társszerzőségére is. A lúdtollal írt sorok közt maradt annyi hézag, hogy Gyárfás belegépelje a saját ... észrevételeit” ... a kérdő- és felkiáltójeleket, az ironiát. Mária királynő nem tartozik igazán sehová: „Se a tragikus arcélű, sors-sújtotta költő sikertelen darabjához, se a kitűnő, mai színműíró szellemes melodramájához.”

A Szegedi Nemzeti Színház második Madách bemutatójára hét évvel később került sor.

1977-ben Giricz Mátyás igazgató és rendező az átalakított, felújított Kiszínház megnyitására a Tragédiát választotta ünnepi, nyitó darabnak. Merész vállal-

Vámos Tragédia-képe 1983-ból

kozásnak tűnik, még akkor is, ha a darabyalasztással hangsúlyozni kívánta, hogy a nagyszínház mellett, amelyben elsősorban operák és zenés előadások zajlanak majd - az új épület egy szellemében is megújulni akaró prózai társulatnak ad otthont.

Madách drámája, amely mindig is próbaköve volt a rendezőknek, társulatoknak, Szegeden még fokozottabb igényeket támaszt a rendezővel szemben. Tudjuk, a szabadtéri félévszázados történetét, sok emlékeztető Tragédia előadás gazdagította, legutóbb Giricz rendezésénél egy évvel korábban, 1976 nyarán Szinetár Miklós állította színpadra Madách remekművét. Érdekes azonban megjegyeznünk, az elmúlt évtizedekben az egy Mária királynő kivételével kőszínházban Madách-mű nem szerepelt.

Giricz Mátyást hosszú ideje foglalkoztatta már a Tragédia rendezésének gondolata. A Kiszínház elhúzódo átépítési munkálatai is lehetővé tették, hogy kiérlelt, sajátos koncepcióval lépjen a nyilvánosság elé. Az előadás műsorfüzetében ki is fejt: túlhaladottnak ítéli a mű filozófiai felfogását, történelmi, természet-tudományos világképét. Madách dramaturgiáját, a jelenetek építkezését olykor „kezdetlegesnek” véli. Giriczet elsősorban a mű költőisége, üzenetének fellelhető aktualitása izgatja, így az egyes színeket sem konkrét történelmi tablónak, hanem „*az emberi történetekben előforduló és még előfordulható jellegzetes drámai helyzetek variációinak*” fogja fel.

A Tragédia hazai és külföldi értelmezőinek sorában nem Giricz Mátyás az első, aki megfosztani igyekszik a művet a „*rárakódott romantikus mázstól*”, vallásos szemlélettől az „*ördög kénköves praktikaiktól*”. A nagy tömegeket megmozgató történelmi tablók helyett a mű gondolatosságát jobban közvetítő, kamaraszínházi átírat sem új a mű előadásának történetében. Elég, ha Hevesi Sándor és Németh Antal

hajdani rendezéseire gondolunk, vagy a későbbiekben a Nemzeti Színház „modern”, bőrruhás, brechtes hatást tükröző 1964-es előadását idézzük emlékeztünkbe. Giricz rendezésére - bármennyire is vitatható, hogy a mű gondolatiságát mennyire hűen adta vissza - kétségtelenül a következetesség jellemző. Sajátos értelmezéséhez, egyéni olvasatához egyenrangú alkotópartnerre talált az előadás díszlet- és jelmeztervezőjének, Gyarmathy Ágnesnek személyében. Gyarmathy Ágnes kitágítja a színpadi teret, a „nyitott színpad” lényeges tartozéka, látványeleme a kétoldalt kifestített, a nézőtér oldalfalait is jórészt beborító hatalmas vászon, amely az élővilág törzsféjlődését ábrázolja - az egysejtűeket, kétéltűeket, emlősöket - stilizált egyszerűséggel. A színpad centrumában a törzsféjlődés csúcsaként az embert helyezi a rendezői képzelet, amelyet a díszlettervező Rodin Gondolkodó c. szobrának másolatában testesít meg. Ez az alapdíszlet a koncepciót is alapjaiban tükrözi. Ehhez a szemlélethez valóban nem illik a hagyományos, történelmi ihletésű tablósorozat. Az egysejtűek, kétéltűek, emlősök, ... a földi lények vörös életfonalának csúcsa, betetőzése, a gondolkodó, töprengve alkotó ember. Őt, vagyis a Rodin szobrot veszik félkörívben körül az egyes színek jelképei, a leszúrt, embermagasságú „karókra” helyezett, egyes történelmi korokat szimbolizáló fejfedők: fáraói tiara, Miltiadesz sisakja... a forradalom frígiai sapkája stb. Ezek a jelképek a színváltozások sorrendjében, mintegy a múlt időt is érzékeltetve, lekerülnek a jelenetek végére a magasról a földre, a karók tövébe. A színpadon ennyi található, semmi több. Az Úr hangja a korszerű technika segítségével „vándorol”, hol itt, hol ott erősödik fel, betölti a színháztermet, ha úgy tetszik a tér minden pontján jelen van. A hang nyugodt, kiegyensúlyozott, szinte tárgyilagos. A színész Kovács János ro-

mantikus dörgelemekhez is alkalmas hangja csaknem visszafogott, „elidegenedett“. Az Úr alakjának felfogása mindenkor tükrözi az egész rendezői felfogást. Ebben az előadásban az Úr és Lucifer ellentéte nem kap különösebb hangsúlyt: „Az ellentétek mozgásának, összecsapásaiknak és kiegyenlítődéseinek terei ebben az előadásban hangsúlyosan az ember és ember közötti, mindenkori, ezerszínű kapcsolatok.“ Azon lehet, nyilván kell is vitatkozni, mennyire egyszerűsödik így a Madách-mű filozófiai gazdagsága. A korlízés hangsúlyokból és hangsúlyeltolódásokból rajzolódik ki. Egy-egy korra nemcsak az jellemző, mit őriz meg, mit hangsúlyoz, mit emel ki az előző korok művészetéből, olykor még pregnánsabban fényt derít a jellemzőkre az, mit ítélt elhagyhatónak, semmisnek a kor embere. 1977-ben a helyi sajtórecenzió szerint Giricz szövegűzéseit „mindenesetre egyértelműen a Tragédia már jórészt csak a filológiai érdeklődésre számot tartó részleteit érintették“.

Idézzük fel az előadást! A színpadra lépő nagy hármas - Lucifer, Ádám, Éva - egyaránt farmert visel; ebben a nézői-rendezői kort jelképező „modern“ öltözékben vívja meg a kétség és remény, az ész és az érzelem történelmi méretű, évezredekken átívelő nagy csatáját. A tömeget alakító statisztéria minden színben egyformán semleges, szintén mainak ható, zöldes, testhez simuló kosztümöt kapott. A rendező kora jelenéből építi fel „visszafelé“ a történetet, s a madáchi gondolatfűzéből is úgy választ, hogy nagyon is tudatosan kora vélt vagy valós szellemiségéhez kíván szólni. A szövegűzés, az interpretáció tendenciózusan ezt a törekvést hangsúlyozza. Éppen ezért Giricz nem a szokásos Prága-Párizs-Prága színeket állítja az előadás tengelyébe, hanem a londoni színhely teljes kibontásával, erős hangsúlyaival jelzi, hogy ezt a részt tartja a dráma legfontosabb, központi-szervező erejének. A költői jelent, Madách korát köti tehát a rendezői jelenhez, hozzátéve azt a főbbet, amit a XX. századi ember tud a kapitalizmusról és az előző történelmi korokról, mindezt a kor kötelező érvényű ideológiai megközelítésében, tehát szigorúan a materializmus és a marxista esztétika jegyében.

A Gondolkodó nemes testtartása az athéni színben az őt hasonló pózban körbeülő demagógok mozdulatában már devalválódik. A Bizánci szin Patriarchája elé terített piros szőnyeg is a 70-es évek politikai reprezentációját idézi fel. A Londoni színben az eddigi utalásszintű jelzések félreérthetlenné válnak: az alafestő zene harsány dzsessz, a vásári forgatagban hippik, olajsejkek, kábítószerezarusok tekeregnek, az ezüstcipős bárénekesnő (!?) az aktuális slágert üvölti. A tüntető munkások látványa pedig a „rothadó kapitalizmus jelenségeként csak Nyugaton előforduló“ (sic!) - TV híradóból ismert - munkástüntetésekét idézi fel.

Vajda Márta farmernadrágos Évája óhatatlanul is a 20. századi emancipált nő gesztusait, viselkedési módját viszi a színpadra, így a szerep átertékelődik s Éva színpadi jelenlétének óhatatlanul is azok a legjobb pillanatai, ahol a mű dramaturgiai építkezése, s a szöveg nem mond ellent a modernebb hangvételnek, elviseli a „mai nő“ stílusát. Éppen ezért a „szerelem, költészet, ifjúság“ nemtóje csak ritkán vonul át a színpadon.

A színek álom jellegét következetesen érzékelteti a rendező-tervező páros: például a Prága-Párizs-Prága színben az előadás egyik leghatásosabb színpadi effektusaként lehulló tüll előfüggöny a francia trikolor színeiben pompázik, sejtelmessége hitelessé teszi az

„álom az álomban“ jelenetet.

Felidézve az előadás külsőségeit, a rendezői építkezés logikáját, valóban úgy tűnik, hogy az előadás gondolati íve az előadás elejétől a végéig valamennyi színben egységes, átgondolt. Hangsúlyozom előadásról s nem műről beszélek, mert a rendező éppen a mű gondolati ívét s szubsztanciáját értelmezte sajátosságosan, s az újítás szellemétől vezéreltetve nem Madáchot, hanem egyféle rendezői adaptációt állított a színpadra 1977-ben. Köztudott, hogy a drámai szöveg nem szent és sérthetetlen - a színházi alkotómunka során Paulaytól - Major Tamásig stb. minden rendező kisebb-nagyobb rövidítéssel játszotta a Tragédiát. Olyan rendezői interpretációval azonban nem találkozunk a Tragédia előadásainak történetében, ahol a végső útravaló ne a küzdelemre biztató égi szózat lett volna: „Mondottam, ember: küzdj és bízza bizál!“. Az 1977-es kisszínházi előadáson Ádám ajkairól a „Tőlem függ, utam másképpen vezetni“ fogadkozása hangzik el (3967. sor), Éva részéről pedig a

„... majd fogamzik

Más a nyomorban, aki eltörül,

Testvériséget hozván a világra“ - jövendölése csendül fel.

Hogy e zárlat Giricz értelmezésében a drámaköltővel ellentétben nem Krisztusra utal, a rendezői koncepció ismeretében bátran állíthatjuk!

E vitatható koncepciójú, de számos vonatkozásban eredeti s önálló színpadi életét tekintve feltétlenül következetes és meggyőző színpadi adaptáció értékeit nincs okunk kétségbe vonni, annál is inkább mivel az előadás - vidéki színházaknál nem mindennapos - országos szakmai visszhangot keltett, jöllehet feltétlenül elismerő, pozitív méltatás egyedül a Népszabadság kritikusanak, Havas Ervinnek tollából született: „A korszerű előadásra törekvés gyakran csap át saját ellentétébe, az erőszakolt modernkedésbe. Giricz rendezése fokozatosan, színről színre igazolja a szándékot, a Tragédia megfosztását minden beidegzett sallangtól, a látványos történelmi revű pózaitól a gondolati mondandó javára. S ahogy kibontakozik a rendezői szándék, amely drámai költeményként állította színpadra a filozofikus művet, úgy oldódik a kezdeti meghökkenés megértéssé, mert a játékba szinte főszereplőként bevont Rodin-szobor jelképe megfelel az előadás szellemiségének“.

Barta András a Magyar Nemzetben majd két teljes hasábon elemzi az előadást s úgy véli a megújító szándék ellenére „a műértően áthangoló és minden ízében következetes rendezői, tervezői együttműködésből“ mégsem született meggyőző előadás. „... Az erősen spekulatív felfogás több ponton is ellenkezik Madách végső soron romantikus eszméivel és eszményeivel“. Giricz koncepciója olyan, „... mintha egy tudós elméletben kidolgozná egy régi mechanizmus új, fejlettebb működési elveit, de a működtetéséhez szükséges anyagnak nem volna birtokában.“

Barta, Havas Ervin színészekre is vonatkozó, teljes elismerésével ellentétben úgy látta a főszerepet játszó művészek sem rendelkeznek a megfelelő színészi eszközökkel. Giricz elképzelésében Lucifer és Ádám egyenlő eszközökkel és esélyekkel vívó ellenfelek. Madách a pártütő angylat minden helyzetben megfelelő gondolati és cselekvési fegyverzetet látta el, aki bár Ádámot vezet végig a történelmen, de az Úrnak akarja Ádám sorsán át bezonyítani:

„S egy talpalatnyi föld elég nekem,

Hol a tagadás lábát megveti

Világodat meg fogja dönteni.“

A rendezői színészvezetés Lucifert (Nagy Zoltán) inkább Ádám tőprengő énje ellenpólusául szánja. A

A Giricz-féle kőszínházi Tragédia

fiatal Nagy Zoltán ily módon elveszti félelmetes fölényét, iróniáját „nemhogy az alvilági, de az evilági fortélyosságot, csúrcsavarást, démoni igazmondást és a szépséget leromboló gúnyt sem tudja érzékelteni.” Ily módon az első embert, Ádámot játszó ifj. Ujlaky Lászlónak Madách „filozófiai történetlátási korlátai miatt” (sic!) csak naivsága és ártatlansága adta érvek és felbuzdulások jutottak, ami igen megnehezítette a rokonszenves színész feladatát.

A színészvezetést illetően Rajk András a Népszava kritikusa is Giricz Lucifer-félfogását bírálja: „...ez a Lucifer nem a bennünk rejlő „isteni és ördögi” szintjén lélegzik, nagyságrendje, tónusa nem madáchi. Több szereplőhöz hasonlóan valami olyanféle kedélyességet, ide nem való groteszkféleséget hordoz, amely a Tragédia világából nem származtatható. Rendező és ifjú színész közös tévedése ez.”

Érdekes gondolatokat vetett fel mind a Mária királynő, mind az 1977-es kőszínházi Tragédia interpretációja. Az előadások máig érvényes tanulságait eképp summázhatjuk: óriási baldachinos ágyon játszott álomvíziós Mária királynő lehetséges, mint ahogyan farmeröltönyös, aktualizált külsőségek között játszott Tragédia is elképzelhető, (napjainkban elfogadott színházi jelenség), ha a lényeg, a drámaköltő máig ható szava nem szorul háttérbe, ha nem hamisítják meg az igazi üzenetet az épp aktuális külsőségek. Fellelhetjük-e az „állandót a változóban”, vagy a változás, a kor elvárásaihoz való szolgálai alkalmazkodás, az üres formalizmus elsodorja, elhalványítja az „állandót”, a megőrizendő értéket, talán felsejlik a tanulmány soraiból. Az egykori néző bizonyára eldöntötte, az e sorokat olvasó színházkedvelő talán elgondolkodik rajta...

Az elmúlt évtizedek szegedi Madách krónikájának megírására vállalkoztam. Ha dr. Németh Antal és Kol-

tai Tamás Madách életművel foglalkozó monográfiájára gondolok, akik a Tragédia színpadi regényét írták meg 1933-ig, illetve 1933-1968-ig, akkor a szegedi 30 év története nemhogy regénynek, de novellának is alig nevezhető. A jelzett periódusban összesen öt bemutató idézte fel Madách szellemét. Nem célunk, nem is feladatunk, hogy e jelenség kultúrpolitikai, művelődéstörténeti okait kutassuk. Túlságosan is mélyre kellene ásnunk, hogy magyarázatot leljünk rá. A Tragédia, amely oly hosszú ideig repertoár-darabja volt a Játékoknak, fokozatosan eltűnt a szabadtéri színpadáról. A hetvenes és nyolcvanas években még egyszer-eyszer szerepel Madách-mű a műsoron, 17 éve, 1983 óta azonban nem találkozunk a költő nevével szegedi színlapon. A Tragédia háttérbe szorulásával egy időben elfelejtett, illetve ritkán játszott Madách-művek jelentek meg mind a kőszínház, mind pedig a Szabadtéri játékok műsorán (Mária királynő 1970, Mózes 1973). Bemutatásuk egyszeri, meg nem ismételt sikert hozott, felújításukra azóta sem került sor Szegeden.

Minden kornak megvan a saját stílusa, színpadi jelzrendszer, divatos, újonnan feltűnt szerzői, új, favorizált műfajai, és ez így is van rendjén.

Mégis, úgy véljük, gondolatokban hasonlíthatatlannul gazdag nemzeti klasszikusunknak, Madách Imrénének a század utolsó évében is lehet még üzenete számunkra, reméljük erről győz majd meg bennünket 2000 augusztusában Az ember tragédiája új színrevitele a Dóm téren Korognai Károly rendezésében.

Gyémánt Csilla

„S ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd“

Zene, dal, költészet a Tragédiában

Madách Imre Az ember tragédiája című drámai költeményében az emberi létezés értelmével foglalkozik, az emberi történelem egészében kutatja a magasabb rendű célszerűséget. A madáchi átfogó világmagyarázat az emberiség közös kultúrszimbólumaiból épül fel, így válik egyetemes érvényűvé a 19. század második felének jellegzetesen magyar problematikája, sorstragédiája. Madách művében a világ kozmikus harmóniája az isteni rend, a mű első soraitól a befejező, utolsó XV. színiig a zenéhez, „az égi zengzethez“, az ember számára csak dalban megfogható tiszta érzelmehez köthető.

A madáchi elképzelés szerint: „Az Úr dicsőtől környezetben“ jelenik meg a „mennyeiben“ az első jelenetben, s a teremtő attribútumaihoz éppoly szorosan hozzátartozik az a finom harmonikus zengzet, amelyet az angyalok kara hallat, mint a csillagok; a csillaggyömböket, bolygókat, ködcsillagokat görgető védszellemek megjelenésekor hallható „szférák zenéje“.

Írásomban Madách zenefelfogásával foglalkozom, arra próbálom fényt deríteni, milyen szerepe van a zenének, a dalnak, költészetnek a művészt szervesen alakító „alapeszmék“, kulcsfogalmak között.

Madách Imre kivételesen nagyra értékelte a művészetet, s hasonlóan a romantikus nemzedék meghatározó művészeihez, gondolkodóihoz ő is a zenét tartotta a művészet csúcásának, az emberiség közös emlékezetének.

*„Hisz nekem nem kell semmi a világon,
csak az éj tündöklő csillaga,
Csak a szférák titkos harmóniája“*

(vallja Madách Adám-Keplerrel a Tragédia Prágában játszódó VIII. színeben.

A romantika emberét, aki az egeket ostromolva, a létezés, a mindenség titkát kutatta, a világmindenség harmóniája és diszharmóniájának megfejtése motiválta leginkább. A teremtés megértésének igénye fogalmazódik meg az emberiség költeményekben, a német, az angol, a francia romantika több nemzedékének művészetében.

A művész, a zseni, a kivételett ember az, aki megfejteti a titkot, aki megértheti a természet szavát, aki képes lehet kiválasztott lényként a világmindenség harmóniájával eggyé olvadni. Nem Madách az első a romantika irodalmában, aki a világ kozmikus harmóniájának, az isteni rendnek tükröképét látta a tiszta hangban, a zenei összhangzatban.

E.T.A. Hoffmann az *Arany virágcserep* Anselmus diákja számára az ideális világot, a csengettyűn megszólaló hármashangzattal jelképezi. A tökéletesen tiszta zenei hang nemcsak értékhorozó, de rokon a költészettel, sőt, a kettő közül a muzsika a magasabb értéket képviseli E.T.A. Hoffmann írásművészetében. Hoffmann a zeneszerző, a romantikus zenei nyelv egyik kialakítója, a zeneesztéta így vall erről: *„Vannak pillanatok (...) amikor a zenei számviszonyok, sőt az ellentpont misztikus szabályai belső borzongást ébresztenek bennem. Zene! Titkos remegéssel, sőt borzalommal nevezlek meg! (Téged, a természet számokban kinyilvánított szanszkritját“.*

A természet számokban kinyilvánított zenei harmóniája nem más, mint a *musica mundana* elve, vagyis a Püthagorasz legendás alakjához kapcsolódó, több évezredes zeneelméleti iskola tana. Ismert életrajzi adat, hogy a Madách testvérek gyermekkorukban kis diáklapot szerkesztettek Literatúrai Kevercs címmel, amelyben a tizenéves Madách Imre többek között a

püthagorasz-i filozófiáról is „értekeznek“. Tehát Madách sztrégovai könyvtárában találunk olyan antik szerzőket, akiknél találkozhatott Püthagorasz filozófiájával, a *musica mundana*, a szférák zenéje, a *musica humana* elméletével. Kerényi Ferenc szerint Madách egyik közvetlen forrása Cicero műve, a *Scipio álma* lehetett.

A szférák harmóniája a *musica mundana* az a része, amely a csillagok (főleg a bolygók) illetve csillagkörök (szférák) arányosan rendezett mozgásában és kölcsönös távolodásában nyilvánul meg. A püthagoreusok feltételezése szerint a csillagok mozgásuk közben hangokat adnak ki, ez az úgynevezett „szférák zenéje“. Ez a feltételezés egyrészt azon az elképzelésen alapszik, hogy a világ és hangrendszer egymásnak kölcsönösen megfelel, másrészt azon a tapasztalaton, hogy a mozgás által hangok keletkeznek. A „szférák zenéje“ emberi fül számára azonban nem hallható! (Ennek okát a másik ókori bölcselő, Arisztotelész arra vezeti vissza, hogy a szférák együtt forognak a bennük foglalt csillagokkal, és így nem jöhet létre a hangot előidéző súrlódás (De caelo, II.).

A keresztény irodalomban eleinte háttérbe szorult a szférák harmóniája „valós“ hangzásának kérdése, hiszen az égitestek és angyalok teremtőjüket köszöntő közös dicséretének az „égi zengzethez“ (!) elterjedt elképzelése eleve „valós hangzást“ feltételez, sejtet.

A püthagorasz-i-platoni filozófia felfogása szerint a lélek konzónáló számok sorozatából áll, a hangzó zene hatást gyakorolhat rá. A zenei harmónia ezek szerint számarányokon alapuló elv, minden létezőnek rendező elve, vagyis isteni principium (a létezés harmóniája). A kora középkorból Cassiodorus, Boethius, Sevillei Izidor írásai kapcsolódnak a püthagorasz-i-platoni szellemű görög hagyományokhoz. Ez az alapkoncepció, részben már keresztény gondolatkincset is magába foglalva, a barokkig, koraromantikáig tartotta magát.

Olvashatta-e a latinul jól tudó Madách *Boethius De institutione musica* című, hosszú ideig kánoni érvényű művét, vagy csak közvetve, más írások alapján szerezhetett némi ismeretet a respektált, rendszerező, az ókori hagyományokat továbbbőrkítő, azt keresztény szellemben átértékelő műről? A Tragédia szövege alapján a következőket állapíthatjuk meg: Boethius féle felosztás szerinti *musica mundana*, vagyis a *makrokoszmosz harmóniája*, amely az első színben a szférák mozgásában, az elemek rendezettségében nyilvánul meg, a luciferi kicsikart alku előtt együtt jelenik

Patay László Madách-sorozatából

meg a musica humana-val, amely az emberi *mikrokozmosz zenéje*. Ez utóbbi a vérmérsékletben, a lélek és test, valamint a szellemi és lelki erők viszonyában mutatkozik meg Boethius elmélete szerint.

A Bibliát gyakran forgató Madáchnak ismernie kellett Jób könyvét is, amelynek sorai arra vetnek fényt, hogy az emberiség kultúrtörténetében már a legkorábbi időkben megjelent (a görögök absztrakt, számközpontú zenefelfogása mellett (a „hangzó dicsőítés” gondolata, amellyel a szférák és az angyalok, az egész teremtett világ, élő és élettelen természet) hódol Urának, teremtetőjének.

„Mikor együtt örvendezének a hajnalcsillagok és Istennek minden fiaj vígadóznak” (Jób, 38, 7)

Az első emberpár, a bűnbeesés előtt még részesült az isteni Jóság, a mítikus földöntúli gondviselés minden áldásában. Az Édenkertben, a létezés örömeiben belefeledkezett Ádám és Éva fölé „az ég nyitott kapuján dics (glória) sugárzik elő, s angyali karok harmóniája hallik” (adja meg a Tragédia második, Paradicsomban játszódó jelenete elé írt szerzői szövegben a helyszínt Madách).

A makrokozmosz és a mikrokozmosz, az eget és a földi teremtmények világának harmóniáját az Úr megőrizni szándékozik. A teremtéssel elégedetlen, Lucifer annak megzavarására törekszik, változtatás a célja:

„Küzdést kívánok, diszharmóniát, Mely új erőt szül, új világot ad” (II. 296-300)

A luciferi új világ csak akkor jöhetne létre, Lucifer csak akkor győzhetné le az Urat, ha sikerülne elpusztítania „a teremtés elvei szerint legmagasabb rendű létmódot: az anyag és szellem szintézisét, az embert.”

Madách szerzői utasítása szerint Lucifer édenkerti felbukkanását *sélrohamb*, majd a dicsfény elborulása jelzi a megrettenő emberpárnak. Ádám „*ellenséges idegen erő*” megjelenését sejtje meg, Éva reszketve érzékeli „*az égi zengzet*” elhallgatását.

A Luciferi gonosz tudásnak behódoló emberpár el-

veszíti képességét, hogy hallja az isteni kegyelem szüntelenül áradó jelét, a szférák zenéjét, a *musica mundanát* (a makrokozmosz harmóniáját, „*amely eddig harmóniában*” állt a mikrokozmoszsal az emberi világgal a *musica humana*val).

Az úr kezdeti világrendje ettől fogva vált elérhetetlenné az ember számára (vagyis „*átkos repedés*” keletkezett az emberen belüli s az emberen túli szféra között. Minden Egész eltörött? Aligha... Értelmezésünk szerint a Tragédia megoldásának kulcsa Éva. Kapcsolata az „*isteni szférával*” ha látnis módon is, de mindvégig megmarad. A Paradicsomban közvetlenül a bűnbeesés előtt, Madách vele mondatja ki az Istenbe vetett „*bizalom*” eme szavait:

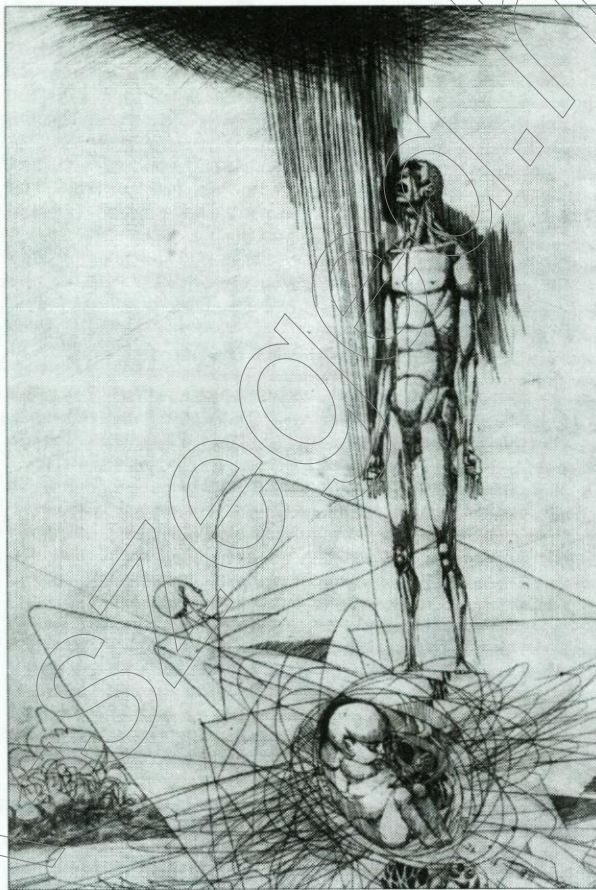
ÉVA

*Miért büntetne? – Hisz, ha az utat
Kítűzte, mellyen hogy menjünk, kívánja,
Együttal olyanná is alkotott,
Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon.
Vagy mért állított mély örvény fölé,
Szédelgő fejjel, kárhözatra szánva. –
Ha még a bűn szintén tervében áll,*

(II. szín. A paradicsomban)

Éva az, aki az isteni kegyelem elapadására, a diszharmónia még alig érezhető jeleire érzékenyebben reagált. (Mint már rámutattunk az „égi zengzet” az isteni kegyelem jelének megmutatkozása az emberpár számára.) A kiűzetés után az Úr világának megnyilatkozásai más, áttételesebb jelrendszerben kísérik végig az emberpárt: sejtelmekben, sugallatokban vezérli őket, a dal, a költészet formájában idézi fel számukra az isteni gondviselés az elveszített édent. A történelmi álmoképek során Éva mondja ki az édeni kötődés szavait.

Bár édenkerti identitása elhalványul sejtelmei, érzelmi reakciói utat mutatnak számára, visszarántják régi önmagához:

Kass János két rézkarca a Tragédiához

„Szerelem, költészet s ifiúság
Nemtője tár utat örök honomba;
E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.“

(Londoni szín)

A történelmi színek többségében az ő megjelenése hozza a döntő fordulatot, az ábrázolt korszakokban az ő magatartása teszi azt személyes érdekűvé Ádám számára.

A nő számára másodlagos marad a luciferi tudás, Évának az intuíció adatik meg, ő mindvégig az isteni eredetű harmónia megőrzésére, helyreállítására fog törekedni. Ádám számára az édenire emlékeztető bensőség csak a szerelmi érzésben nyilvánul meg a történelmi utazás során. Évát a szerelmen kívül a zene, a költészet is visszakapcsolja az elveszített Paradicsomhoz:

ÉVA

S kivált, ha még dalt hallok és zenét,
Nem hallgatom a szűkorklátú szót,
De a hang árja ringat, mint hajó,
S úgy érzem, mintha álomban feküdném:
A rezge hangon messze múltba szállnék,
Hol napsugáros pálmafák alatt
Ártatlan voltam, játszi, gyermeteg,
Nagy és nemes volt lelkem hivatása.
Bocsáss meg, örült álomnak varázsa
Mindéz. – Csókollak ismét – ébredek.

(Róma, VI. szín)

Az álomjelenetek többségében, Éva eredendő édeni adottságai, megértés, segítség, hűség, tisztaság, szépség, poézis (jutnak érvényre, hiszen a „jó” - eredendő-

en - sajátja. Míg bűne a koré mely szülte őt.“ (VIII. szín)

A döntő konfliktust tartalmazó XV. színben Éva előrevivő, sugalmazó szerepe fokozott mértékben tér vissza, Ádám megmentőjévé válik, mert magában hordja a legyőzhetetlen új életet.

„Mert ha a férfi a szellem erejével akarja a teremtet imitálni (ismételni, Éva a szülés aktusával követi az isteni kreációt. A teremtő az ő ölébe rejtette az élet folytonosságának titkát.“ A létezés iránti elemetáris bizalom Évában nem szűnt meg, ha öntudatlanul is, ő végig az Úr szócsöve volt, a Teremtő ereje, akaratja nyilvánult meg személyén keresztül, s Ádám számára a jövőben is ezt közvetíti majd:

AZ ÚR (Ádámhoz)

Karod erős – szived emelkedett:
Végtelen a tér, mely munkára hív,
S ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd
Szünetlenül, mely visszaint s emel,
Csak azt kövesd. S ha tettdús életed
Zajában elnémúl ez égi szó,
E gyöngé nő tisztább lelkülete,
Az érdekek mocskától távolabb,
Meghallja azt, és szíverén keresztül
Költészetté fog és dallá szűrődni.
E két eszközzel állandó oldaloldnál,
Balsors s szerencse közt mind-egyaránt,
Vigasztaló, mosolygó géniusz. –

(XV. szín)

Gyémánt Csilla

Még a tengeren is vezényelt

A legendás Vaszy Viktor

A Szeged májusi számában **A magyar Marlene Dietrich** címmel **Rácz Vali** sanzonénekesnő ismeretlen fotóit adtam közre **Szász Mihály** zeneszerző segítségével. **A jeles szegedi zenész júniusban levelet kapott Münchenből, Halász Péter** írótól, **Rácz Vali** férjétől. „**Kedves Mihály Barátom! Tudom, hogy egy kissé megkétszve, de annál hálásabban köszönöm meg Neked a szép Szege**d magazin elküldését és benne **a rólunk szóló, jóleső nyilatkozatodat. Egyúttal szeretném közölni Veled, hogy október 5-6-án az Országos Széchenyi Könyvtár a Budavári Palota F-épületében kiállítást és konferenciát rendez a Szabad Európa Rádióról, amely kerekén ötven esztendővel ezelőtt kezdte meg Magyarországra sugárzott műsorát. Jó lenne, ha akkor találkozhatnánk!**“

Szász Mihály örömmel mutatja Halász Péter levelét, **mivel már évek óta nem kapott tőle egyetlen sort sem. A Szege**d szerencsét hozott nekem, **újra számíthatok Halász Péter** válaszára. **Hallgatását megértem, hiszen felesége elvesztése nagyon megviselte az idős író**t.

- **Térjünk a tárgyra! A mai óra anyaga: Vaszy Viktor ismeretlen fotói, nyilatkozatai.**

- **Amikor 1970-ben** döntenem kellett, hogy **Bélmegy**erből **Debrecenbe** vagy **Szege**dre menjek zenét tanulni, **apám így vélekedett** ács létere: „**Csakis Szege**dre, ott vezényel **Vaszy Viktor!**“ **Első konzervatóriumi évem után Vaszy** fölvetett a **szimfonikus zenekarba**, **amiről álmodni sem mertem volna. Később megmutattam neki egy 18 éves** koromban komponált **szimfóniámat. Így összegzett: „Nagyon szépen** hangszerelsz, **ismered a zenekart is, mindössze egyetlen baj van, legalább kétszáz évvel le vagy maradv**a.“ **Igaza volt, mert ezt a darabomat Mozart** modorában írtam. **Remélem, azóta már behoztam a „lemaradás**“.

- **Mit kell tudnunk a karmester fiatalkori képeiről, illetve hol jelentek meg egykor fotói?**

- **A birtokomban levő Rádióújságokban, Színházi Magazinok és Délibábok címlapján 1930-tól harminc évig mindössze hét karmester került a címlapra. Köztük volt Vaszy Viktor is. Hogy kikt voltak a többek? Lamberto Gardelli, Szenkár Jenő, Ernest Ansermet, Charles Münch, Lehel György és Feren**cik János.

Ezt a rádió- és színházújság gyűjteményemből pontosan kimutathatom.

- **Haad vessem közbe, teltjes a rádióújság gyűjteménye?**

- **Sajnos 1951-52-ből egyetlen példányom sincsen!**

- **Mióta nyomoz Vaszy Viktor után?**

- **Amióta ismerem. Szellemi nagysága, emberi tartása izgatott mindig. Minden célja az volt, hogy ne minden Pesten történjen. Szaván is fogták, 1942-ben a kolozsvári opera főzeneigazgatója lett, majd a háború után Szege**dre jött. **Igaz, 1949-ben kénytelen volt visszamenni Budapestre, de amint tehetette (1957-ben) visszatért Szege**dre. **A Tiszaparti városban öregedett meg, de a harmincas években a legfélkapottabb pesti karmester volt, aki Amerikában, Tallinban és még számos külföldi városban vezényelt.**

*

Az első fiatalkori, ismeretlen Vaszy fotót a **Tolnai Világlapja** közölte **1927. december 7-én** az alábbi megjegyzéssel: „**Vaszy Viktor, az ismert fiatal zeneszerző december 4-én a fővárosi zenekart vezényelte a Vigadóban. A hangversenynek nagy sikere volt.**“

A Rádióélet 1936. január 24-i számában Vaszy Viktor címszó alatt a következő olvasható: „Vasárnap délben vezényli a stúdióban a Budapesti Hangverseny Zenekar hangversenyét, mint e kiváló zenekar karnagya először: Vaszy Viktor, aki most érkezett haza észt és lettországi útjáról.

Magas, karcsú fiatalember, mindössze harminchárom éves és máris jelentős művészi múlt áll mögötte. 1927-ben elnyerte a Ferenc József-díjat, **mint zeneszerző és karnagy állandóan szerepel, külföldön különösen sűrűn. Április harmadikán Varsóban Liszt-estet vezényel, hatodikán Krakkóban, kilencedikén ismét Varsóban. Nyáron nagyszabású körútra készül az egyetemi énekkarral. Lengyel, lett, ész**t, finn, svéd, dán, német városokban lép föl.

Északi útjáról beszélgetve elmondja, hogy milyen különös világ az. Mintha nem Európában élnenek, **valahogy kívül es-**

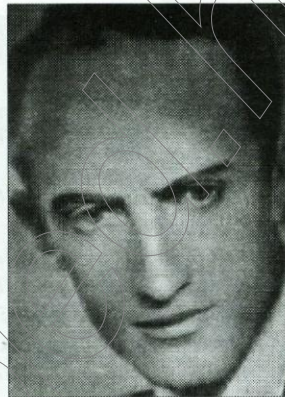
nek a sok gondon és sietésen. Európa teraszán ülve jólét és kultúra közepette patriarkális szemlélettel nézik a világ bajait.

Külföldi szereplései közben itthon szorgalmasan dolgozik ez a lelkes, fiatal karnagy. Vezeti az Egyetemi énekkarokat, és a Budapesti Hangversenyzenekart, tanít a Zeneakadémián. Figyelme kiterjed a fiatal magyar zeneszerzőkre is, és időnként bemutatja új műveiket. Sajnos nincs rá mód, hogy ezt fokozott mértékben tegye, úgy amint szükséges volna, hogy a kitűnő új magyar zeneszerzőgárda kibonthassa képességeit. Hogyan fejlőd-jék, hogyan érvényesüljön az ismeretlen zeneszerző, ha a műve nem kerül előadásra? Vaszy Viktor a legnagyobb lelkesedéssel támogatja őket, legalább példát adva másoknak.

Halk szavú, szerény em-

Szász Mihály régi újságok között

Vaszy Viktor arcképei 1927, 1936, 1941 és 1942-ből a Tolnai Világlapja, a Rádióélet és a Délibáb lapjáról

ber, de szemében a hit tüze ég. „Számomra nincs modern és ódivatú – mondja mosolyogva – csak tehetséges és tehetségtelen”. Ezzel meg is mondta azt, ami minden igaz művészeknek mottója lehetne.

Egy három évvel korábbi (1933. október 14.) Délibáb fényképes interjújában a következőt mondja a budapesti Zeneművészeti Főiskola legfiatalabb tanára: „Tulajdonképpen nem is készültem karmesternek. A Zeneakadémia növendéke voltam, és 1925-ben elért a vágy, hogy dirigáljak. Egy barátom elvitt a Budapesti Hangversenyzenekarhoz próbavezénylésre. A próba annyira sikerült, hogy mindjárt lekötötték néhány hangversenyre. Ez az egész! – mondja mosolyogva a nekiszeggett kérdésre.

– Az pedig, hogy az Egyetemi Énekkarok karnagya lettem, egészen a véletlenen múlt. Az Egyetemi Énekkarok Verdi Requiemjére készültek. A Vigadóban tartották a próbákat és a karmester hirtelen megbetegedett. Én véletlenül elmentem, hogy meghallgassam a próbát, de sehogy sem akart elkezdődni. A karmester betegét jelentett, otthon maradt. Engem kértek meg, hogy vezessem a próbát. Kénytelen voltam eleget tenni a kérésnek. Már csak napok hiányoztak a kitűzött időpontból. Én azelőtt soha nem láttam a partitúrát, úgy dirigáltam el. Azóta már megtanultam és Európa majdnem minden országában vezényeltem már. Szívesen nyilatkozom a legközelebbi hangversenyről – mondja –, de magámról most eleget beszéltem.”

Az egyik legérdekesebb élmény – Hangverseny a tengeren címmel jelent meg egy izgalmas cikk a Tolnai Világlapjában, a 43. évfolyam 21. száma 1941. május 21-én látott napvilágot.

„Négy évvel ezelőtt a Budapesti Egyetemi Énekkarok meghívást kapott Amerikába. Hathetes turnéről volt szó. Cherbourgban szálltunk föl az óceánjáróra. Kemény téli nap volt, amikor elindultunk. Süritettek a szelek, haragudott a tenger. Azért a hajó mélyében megnyugvásfélét éreztünk. Hiszen a hajón pompásan berendezett társalgók, kártyaszobák, bárók álltak a közönség rendelkezésére. Nekünk magyaroknak, akik megszoktuk talpunk alatt a földet, az elindulás a viharos tengeren nem volt valami rózsás. Ha jól emlékszem, már a harmadik napja hajóztunk, amikor a löncsnél a kapitány azzal fordult hozzám, hogy miután a tenger némileg lecsillapodott, este a hangversenyteremben nagy estélyt tartanak. A hajón utazik a milánói Scala egyik művésznője, aki megígérte, hogy ezen az estélyen fellép. Már most azt szeretné, ha mi is gazdagítanánk szereplésünkkel a műsort. Beleegyeztem.

A hangversenyterem zsúfolásig megtelt. A hajó imbolygott a vízen. Az olasz operaénekesnő elénekelt az áriáját, aztán ránk került a sor. Ment minden nagyszertűen, amikor egyszer csak hirtelen a hajó megbillent. Persze vele billentünk mindnyájan. Az énekkar, a zenekar, a közönség és az én karmesteri pálcám is. Az énekkar tagjai összefogódkodtak és úgy énekeltek. Végül egyszer csak irtózatos robbanást hallottunk.

Az első pillanatban a legszörnyűbbre gondoltunk, hogy talán a kazán robban fel, pedig csak annyi történt, hogy egy óriási hullám csapódott a hajóhoz. A nők sikoltozva ugrottak fel menekülni akartak a teremből, mi pedig ott fent a hangversenypódiumon énekelünk tovább. Az énekünk végül túlharogta a tenger bömbölését. A tapsot, elismerést meg is kapta az énekkar, amikor kissé csendesedett a tenger és a közönség visszaszívargott a terembe. Igaz, hogy mi másnap tengeri betegek voltunk, de azt nem tudta már senki...”

A szegediek jól tudják, hogy Vaszy Viktor 1942-től a kolozsvári opera főzeneigazgatója volt – három éven át. A Délibáb közli: Vaszy Viktor zeneigazgató nyilatkozik a kolozsvári operatársulat műsortervéről, az új tagokról.” Az interjú 1942. augusztus 29-én jelent meg. „A kolozsvári Nemzeti Színház társulati ülése után, az új színiévad első napján kerestük fel Vaszy Viktort, a kolozsvári operatársulat zeneigazgatóját, a nagytehetségű karmestert és zeneszerzőt.

– A kolozsvári operatársulat jövőre az eddig bemutatott műveken kívül a következő műveket mutatja be: Verdi: Rigoletto, Trubadúr; Puccini: Turandot; Mozart: Figaró házassága; Wagner: Bolygó hollandi; Bizet: Carmen; Delibes: Lakmé; Leoncavallo: Bajazzók; Mascagni: Parasztbecsület és bemutatjuk Farkas Ferenc: Bűvös szekrény vígoperáját. Liszt: Pesti karneválja és Debussy: Játékdoboz című balettje is szerepel műsorunkon.

E fővárosi színvonalat megütő műsorterv után az új tagok felől érdeklődtünk.

– Új tagok ugyancsak szép számmal akadnak. Pócza Ella (drámai szoprán), Leonhardt Ilonka (koloratúr szubrett), Godin Imre (tenor), dr. Sikolya István (tenor), Epol József (tenor). Ösztöndíjasaink: Molnár Margit (koloratúra), Eöry Ilona (drámai szoprán), Fogarassy Klára (alt), Turján Vilma (mezzo).

– És milyen hangversenyélet várható a városban?
– A jövő évadban a Filharmónia Társaság nyolc bérleti filharmóniai estet tervez. Külföldi karmesterek és szólisták szerepelnek majd.

– Lesz-e vendégszereplője az operatársulatnak?
– Pataky Kálmán és Német Mária vendégszerepel nálunk.
– Milyen további tervei vannak még?
– Öt pesti koncertre kértek fel. Kolozsvárról szeretnék zenei szemináriumot, előadásokat tartani az operáról, zenetörténetről, a koncertjárás művészetéről... mert az is van!”

Ismét Szász Mihályhoz fordulok: – Most milyen jeles személyiségek után kutat?

– Természetesen Vaszy-fotókat keresek a lapokban, de szívesen adnék anyagot a Szegednek Karády Katalinról, Mezey Máriaőről is...

Polner Zoltán

Végletes Stációk

Novák András visszatekintő tárlata

Mintegy kétszázötven képet számolhatunk meg az Újpesti Galériában. Ez ugyancsak nagy anyag, de hát *Novák András* visszatekintő kiállításán vagyunk. Az alkotó túl van a hatodik ikszen, jóformán negyven éves festői múlt áll mögötte. Mostani bemutatója mégse valami steril, egynemű kirukkolás. Akadnak itt vázlatzerű rajzok, színes tanulmányok, nem is szólvá sok-sok grafikai munkáról. Igaz, a tárlat nagy részét átlagos léptékű olajképek adják. E műfaji, technikai változatosság mindenestre lehetővé tette, hogy üdítően mozgalmas, tanulságos kiállítás keletkezzen. Ahol nem csupán a művészi végeredményeket, hanem egy-egy alkotói folyamatot is tisztán nyomon követhetünk (*Gelléri István* rendezése). Miként előbb-utóbb az is kiderül: lényegében figurális vonzalmú, expresszív festővel állunk szemben.

Nem árt elmondanom: Novák András pesti gyökerű, s 1962-ben végzett a Képzőművészeti Főiskolán. Főként Domanovszky Endrét tartja meghatározó mesterének. A hatvanas évek legvégén, Szegeden kapott műtermes lakást, így ez a város lett az otthona. Az alkotó munka mellett évtizedekig tanított a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, ahogyan a Szabadtéri Játékok díszletfestői munkálataiban is tetemes részt vállalt. Másrészt a fiatalon letelepedett, progresszív gesztusfestő jótékony hatással volt a kissé konzervatív művészeti közéletre. Vinkler Lászlóval, Pataki Ferencsel voltaképpen ők honosították meg az avantgarde formanyelvét Szegeden.

Persze, hol van már a tavalyi hó! A pályakezdés megkapó eredményeit azonban kár lenne kikerülni. Annál is inkább, mivel Novák festői törekvései meglehetősen hamar elválnak mestere szellemétől. Elég csak megtekintenünk az emeleti kistermet, ahol sorra-rendre komor, szürrealista és jelszerű látomásokkal találkozunk. Más szóval: *egy fekete korszakkal*. Hogy honnan ez a puritán, tragikus képzetű világlátás? A művész személyes sorsa telítve van keserű, válságos élményekkel, amiktől nemigen tud szabadulni. És a kortársi valóságból is a vietnami háború borzalma - egyáltalán az agresszív vitás légköre érinti meg leginkább. Ezért a maga módján tiltakozik. Néha árnyaszerű sziluettek épít egybe, amikkel a család, az emberi kapcsolatok vézsjósló természetét firtatja. Mással meg a vaktükör diabolikus jellegét vizsgálja, nem beszélve a háborús borzalmak kataklizmájáról.

Itt van mindjárt a Naponta háromszor triptichonja, a pályakezdés egyik legrangosabb fóműve. Külső szárnyán folt-szerű, rusztikus figuráskor, belül pedig szürös, agresszív repülőforma dominál. Mellette alternatív jelentésű célkereszt, óra motívum s néhány foszlányos, jelzesszerű emberi alakzat. Egészében egy energiával telített, levegős térstruktúrát kapunk, amelyben legfőképp a kontrasztos,

dinamikus tárgyi elemek uralkodnak. Sőt, egy-egy felszikkázó vörös folt is beleszól a puritán hangzatu, drámai képbe. Annyi bizonyos: főként Kandinszkij elvont, artisztikus terformáira aspirál a művész, de mindezt aktuális-történelmi és atmoszférikus energiákkal tölti fel. E tekintetben Novák némileg Lakner Lászlóhoz fogható.

A hetvenes években azután a színházi tematikájú művek is felbukkannak. Itt már többnyire zárt, monumentális kompozíciókkal szembesülünk, ahol különféle szimbolikus nőalakok a főszereplők. Valójában a család gondolatköre folytatódik, csak méltóságos, kóruszerű változatokban (pl.: *Oratórium*). Az alkotó továbbra is kötődik a nagyvonalú, komor és virtuális formaképzéshez, noha az arányló, színes foltokat is lakonikusan kiaknázza. Mindezzel Domanovszky festői örökségét is óhatatlanul becsempészi képeibe. Csakhogy időközben a kékes, zöldes ciklus is utat tör magának. Ezúttal már a természet, a kozmosz álomittas közegében vagyunk, ahol Magányos jegenyék, meseszerű víziók lesznek láthatóvá. Mintha a művésznek elege lenne a zürzavaros emberi világból. Így óhatatlanul menekül. És az égi régiókban maga is otthon kereső, társtalannul köröző madárrá vedlik át.

Máskor a vizek habjaiban keres gondülő enyhülést. Ebből az élménykorból mindenestre ismét átütő erejű, rangos alkotások keletkeznek. A Tenger látomása mindössze csak néhány elementáris folt- és vonalgesztusra hagyatkozik, ám mindebben az organikus sodródás és a végtelen nyugalom is remekül ötvöződik. Miként a Halgazdaságból sem hiányoznak a dinamikus, ívszerű ritmusok. Itt azonban a kollázsos anyagszerűség a mélyvilág fénylő ezüstgyöngyeit is szóhoz juttatja. Szó, ami szó: e bravúros festői sűrítmenyek szerintem a kortárs piktúra élvonalába tartoznak.

Feltűnik ellenben, hogy a nyolcvanas esztendőktől jelentős fordulat áll be Novák András művészetében. Lát-szólag ugyan visszatér az emberi tartományokba, a figurális kifejezéshez, de immár hátat fordít az etikus igényű, tragikus látomásoknak. Mert többszörösen is megtapasztalja: ezt az önző, viszályos és agresszív világot igazában nem lehet megváltani. Így szelíd, szépséges témákat keres, amiket a nyugalmas csendéletekben, s mindenképp előtt a női aktokban talál meg. Nem csoda hát, ha a termék jelentős hányadát az elbűvölő testiség, az erotika képei töltik meg. Ez közel sem újdonság a mai kiállítási gyakorlatban. Más kérdés, hogy Novákot azért hosszabb távú, mélyebb gyökerek kötik a gyengébbik nemhez. Nem elég, hogy subjektív vénájú, szenvedélyes alkotó, ám ő korábban is lépten-nyomon a család, a nőiség képzetkörével foglalkozott. Amolyan ösztönösen elkötelezett nőfestő.

Csak ami eddig méltóságos erő, gondoskodó anyaság és jelképes magaslat volt, az most közvetlen, érzéki látványossá válik.

Aligha kétséges: Novák *mutatós, jóízű posztimpresszionista aktképeket* csinál. S néha érdekes, szokatlan mozdulatokkal lép meg bennünket. Ami onnan ered, hogy az alkotó mintegy tovább ragozza a klasszikus és modern festészet jellegzetes pozitívait. Mégis azt látjuk: az itteni előadás jobbára a hazai avantgarde - elsősorban Berény szerkezetes és lírai felfogásához igazodik. Többnyire egy-egy zárt enteriört észlelünk, ahol különféle álló, ülő vagy törülködős aktok jelennek meg előttünk. Mint ha a művész a női mentalitás valamennyi titkát ki akarná fűrkészni.

Persze a testi, erotikus érdeklődés akkor válik igazán érdekessé, amikor a festő elhagyja a szokványosabb, tanulmányoszerűbb látványokat. Majd tüzetes formái, térbeli vizsgálatokba kezd, akár csak a korai periódusoknál. A kisméretű Oltár triptichon mindenesetre egyféle jelképes összegezésnek is felfogható. Középen „*A világ eredete*”, körülötte pedig átfogóbb női alakzatok. Amolyan finom, elvont tisztelgés ez a gyengébb nem áldásai előtt. Aztán a tükör is készsleges, hatásos segítő-társ. Ennek köszönhető, hogy a vágás és a térbeli megsokszorozás nyomán virtuális, misztikus látomások keletkeznek (pl.: Aktok). Mint ahogy az ironia eszközt is felhasználja az alkotó. Azt mondja például: A nap szépe, miközben sunyi, ellenszenves figurát helyez elénk.

Már ennyiből is kiderül: Novák András szerencsésen túlélt az érzelmi szépelgés hedonisztikus stádiumán. Mi több: időközben felfedezte magának az éjszakai élet, a kuplerájok paradox világát, amivel a test ördögisége is benyomult képeire. Ezúttal is csábos, kihívó női motívumokkal szembesülünk, bár a feketés, lilás és vöröses alaphangnak is perdöntő szerepe van. Az az érzésünk, mintha egy szirénés titkú, árnyyszerű közegeben lennénk, ahol megannyi ismeretlen dráma lelelkedik ránk (pl.: Árnyék, Este). Úgyhogy Novák pályáján most is előjönnek a jellegzetes szemléleti ambivalenciák. Ahogy korábban a háború és béke, az emberi és természeti lét kontrasztjai

közt ingázott, úgy jelenleg a harmonikus, üdítő szépségből bontakozik ki a vészterhes hangulatiság. Ezzel a művész akarva-akaratlan ismét visszatért a korai időszak kontemplatív és katartikus mentalitásához. Azt hiszem: ez az elmélyültebb erotikus, mélyvilági érdeklődés jóformán társtalan a hazai festészetben.

Mi sem természetesebb, minthogy önmaga sorsa is elevenen foglalkoztatja a korosodó alkotót. Néha műterme beszédes tárgyaiba kapaszkodik, máskor meg mértanian tagolt, absztrakt látomásokat teremt. Közben misztikus, lapidáris figurákkal és architektonikus elemekkel jelzi: itt igenis az élet kaotikus és sötét házában vagyunk. És félelmetesen rohan az idő. A Tragédia feketés, vöröses gesztusaiban például megint csak felvillannak a körkörös, célkereszt formák. A Ma című alkotás pedig az éjszakai világ sárgás derengését sugallja. Am az is látható: e nyugtalan, meditatív művész egyre kisebb képeket csinál. Mintha most jönne rá igazán: kicsoda paradox, hatalmas dolog a festészet. És csakugyan: az utóbbi időszak művein már nyoma sincs zabolátlan indulatoknak, csapongó gesztusoknak. Itt már puhább, áttetszőbb simogatóbb festői jelzések dominálnak. Jól mutatja ezt a húszrészes Stáció sorozat, amely telítve van markánsabb és lágyabb festői értékekkel.

Novák András megkapó visszatekintő tárlata voltaképpen nincs befejezve. Már csak azért sem, mivel e piktúrában nagyobb teret kap a kutakodó mozgás, előrehaladás, mint az elért eredményeken való huzamosabb kérődzés. Ő Domonovszky rusztikus örökségétől logikusan eljut Soules és Mathieu szellemiségéig, ahogy a későbbiekben már a minimális kifejezés lehetőségeit vizsgálja (pl.: Tűzkarikák, Meditáció, Fény). Innen adódik, hogy többé-kevésbé friss, eleven tud maradni. Erről tanúskodik mozgalmas installációja is, amelynek centrumában nagyméretű, elkezdett képet láthatunk (Amikor a sötétség eljön). Semmi kétség: itt a provokatív testiség éjszakai sommázata készülődik. Amely talán méltó párja lesz a Naponta háromszor korai remeklésének. (A tárlatot az Újpesti Galériában láthattuk március 17-től április 2-ig.)

Szuromi Pál

Volt egyszer egy színház...

Kalandozások vasfüggönyön innen és túl

IV.

A Bűvös szekrény bemutatóját követően - igaz én csak mint vezető rendező - Lacinával megkezdtem a következő évad előkészítését. Csikos Gabival meglepően könnyen hagyjuk el Szegedet. Csak a fekete hajú, nevetőszemű hiányzik, de nem mutatom senkinek hiányérzetemet.

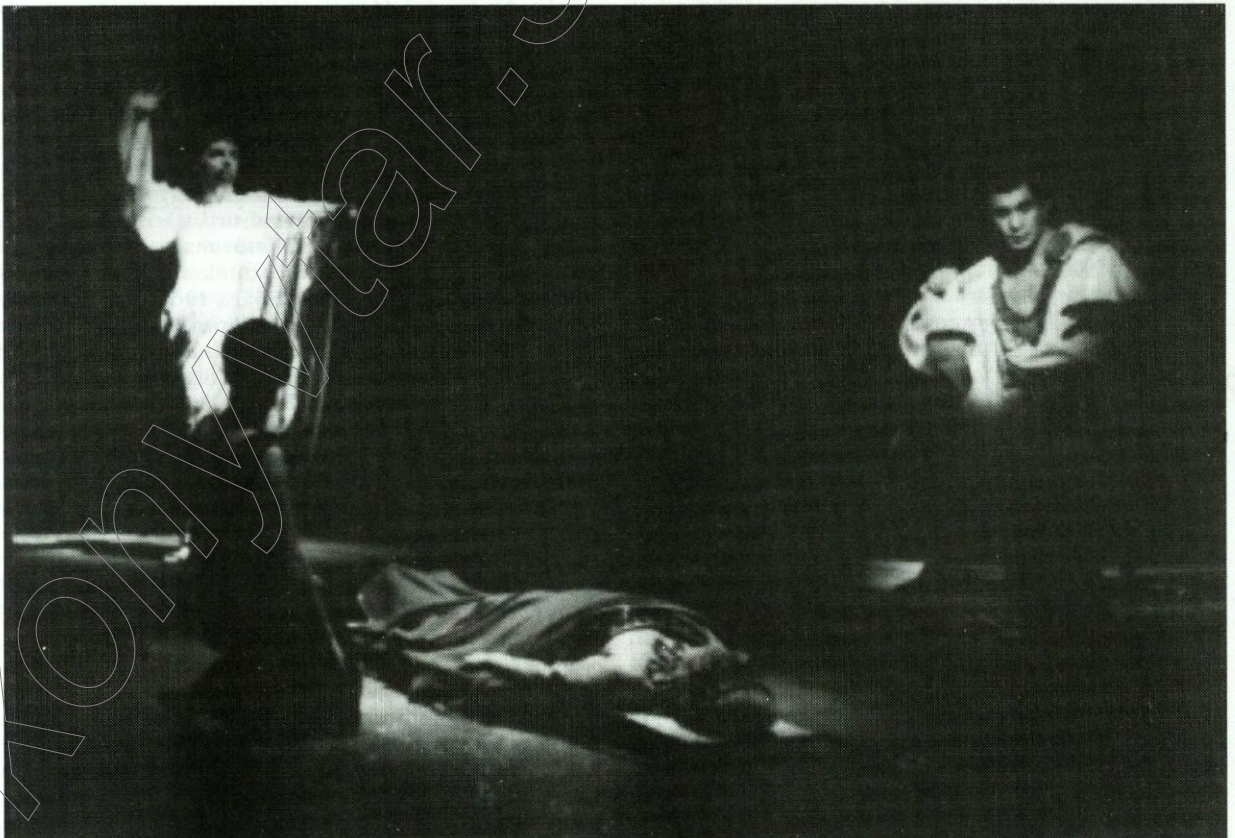
Kaposvárott Lacinával autóval járjuk a várost, kijelöljük a leendő reklámtáblák helyét. A színészek jobb elhelyezése érdekében az új direktor két további színészszállást „aranyoskodik” ki Böhm elvtárstól, a megyei tanács elnökétől, egyet a Bajcsy Zsilinszky, s egy másikat a Tóth Lajos utcában. Felhőtlen egyetértésben alakítjuk ki az 1966-67-es játéktervet is. Többek között Lehár, Kálmán, Szirmai, Euripidész, Shakespeare, Dürrenmatt, Halasi Mária és Görgey Gábor művei szerepelnek majd az évad műsorán. Lacinával az Otelló-t, Az öreg hölgy látogatását és Halasi Mária darabját állítja majd színre, rám a Luxemburg grófja - szezonnyitó előadás - az Élektra és a Rokokó háború vár. Lacinával már-már baráti kapcsolatunk alakul ki, s míg az új lakásokat át nem adják, hetekig közös szobában lakunk.

A társulat igazán nagyszerű. Miskolcra jött a kitudó hősnő, Demeter Hedvig, valamint az életben és színpadon méltó párja, a hősi szerepekben remeklő Simon

György. Az üstökösként indult Csikos Gábor a Tisza partjáról „csábult” a Kapos mentére. A varázslatos szépségű, ifjú heroina, Timár Éva Pestről, Máriáss Jozsó, a sokoldalú buffó pedig Egerből szerződött a Csiky Gergely Színházhoz. A társulat erőssége még az ötvenhat miatt börtönvisselt, őseredő komédiás Lengyel János, a miniatűr pillanatok mestere: Garay József és az íróként is tevékenykedő Gyórfy László, akít a kollégák nemes egyszerűséggel csak „golyóstoll”-ként aposztrofálnak. A régiek közül itt maradt: Pusztai Péter, a két Tibi, Forgács és Rózsa, Egervári Klári, Pálfi Alice, Tóth Béla „bácsi” és Komlósi Pici, no meg a többiek. Rendezőként Félix László szegődött hozzánk, díszletet - mások mellett - Langmár András, jelmez Pócs Éva tervez.

Első bemutatónk a Luxemburg grófja, s bár a sok helyről verbuvált komédiásgárda más-más játékmódot képvisel, jóízű, szinte népopera előadás sikeredik rendezésem nyomán.

Időközben átadják az új színészszállásokat is. Én Csikos Gabival, Timár Évával és a Simon házaspárral a Tóth Lajos utcában kapok szobát, melyet a festőtárban dolgozó Király néni zsákvászonra festett „faliszőnyegekkel” csinosított ki. Reggelente az egész földszintes házat inycsiklandó kenyérillat lengi át. A házacska utcai frontján egy pékség

Az Élektra egy jelenete

működik. Fél év sem kell hozzá, a kedves, idős eladón minden reggel kopog az ablakon s egy fél liter tej kíséretében két ropogós kiflivel ébreszt.

A régi színészszállás, a „megtört szívek háza” - a két újat lordok házának becézik, iszonyúan lerobbant állapotban van. Ha egy-egy bemutató, vagy vidám este alkalmával a legfelső emelet - ott van a színészek szállása -, hangosabb a kelletnél, kipattan az udvar közepére az enyhén illuminált „Mozgalmi Mariska”, akit állítólagos tizenkilencvenes veterán volta miatt nevez így a színészszáj, és öklét rázza üvölt:

- Színészek! Színészek! Lesújt rátok a vörös ököl!

Eldöntöttem, hogy szakmai névjegyemet új beosztásomban Euripidész Elektrájával teszem le. Erős stábot hozok össze hozzá. Két szegedi is segíti munkámat, a díszlettervező Székely László és a koreográfus Imre Zoli. A kórusszövegek nagy részét Tarnay Gyuri karmester barátommal megzenésítettem, mert a görög előadások mintájára, azokat majd a kar éneklí és táncolja.

Már az összpörbák közelednek s engem egyre jobban izgat a darab három sora. Elektra, - bocsánat, Devecseri Gabi ragaszkodik az Elektrához - mondja:

„...Agamemnon sírja tiszteletlen áll,
nem ékesíti áldozat, se mirtusz-ág,
s oltára minden áldozattal fosztva van.”

Mi az, ami miatt egy ártatlan sirt nem mernek látogatni, virággal borítani? Mi tartja vissza az embert a legelembibb kegyeleti aktustól?

Egy éjjel félelemre ébredek. A sötétet fürkészem és valami megmagyarázhatatlan szorongás tölt el. Mi ébresztett föl? Mintha valami hangot hallottam volna...

Igen! HANG! A HANG mindig valahonnan felülről jött, váratlanul, rémisztően: A zöld lódenkabátos, micisapkás, aktatáskás, sárgában ment át! Öntudatos dolgozó csak zöld jelzésnél lép az úttestre. Várja meg a rendőrléltársat!”

S a vétkes rémült birkaként állt ott, míg el nem nyerte méltó büntetését. A műezzin. Egymásközt, hal-kan így neveztük a hatalom e különös, kiszámíthatatlan, mindenütt jelenlévő fegyverező eszközét. Észrevétlenül, megbújva lesett a műezzin és a legápróbb vétségére is felharsant a megszégyenítő, sokkoló, személytelen géphang. Félünk tőle. Ahol nem volt, nem lehetett, ott is szorongva léptünk az úttestre, hisz sose lehet tudni...

A csengő! Édesanyámék rémületet tükröző szeme a varatlan csengőberregése. A tétova összenézések, az időhúzó téblábolás a bejárati ajtóig, azután a megkönnyebbült sóhaj:

- Csak Ila jött át egy csipetnyi sóért...

Sípolás, recsegés, brummogás, csettegés! Azután lassan kibontakozott a hangok, zörejek, zajok kaval-kádjából az ismerős szöveg:

- Itt a Szabad Európa Rádió, a szabad Magyarország hangja.

A hallhatóság határára halkított készülékre tapasztott füllal hallgattuk az adást s a végén ismétlődő állandó „refrén”:

- Lassú víz pártot mos...

És másnap újra kezdődött az egész. A műezzin, a csengőfrász, meg a hullámhossz-vadászat.

Igen, a félelem, a tudatos belénkvert büntudat a titka a meggondolkozott három euripidészi sornak. A rettegéstől és a belénk plántált önvádtól szabadított meg az az októberi tizenkét mámorító nap.

A bemutató után még Devecseri Gabi is elégedett. Pedig ő igazán kényes kritikus. De Timár Éva és Csikos Gabi kifogástalan, szívhez szóló Elektra és Oresztész, Klütai-mésztra szerepében pedig Demeter Hédi valósággal remekel. A kar, éneklő, táncoló, verset mondó sokadalmból egy kezdő kislány ragyog ki: Pogány Judit.

A sajtó is jól fogadja az előadást. „A jellemalkotás lélektan realizmusá”-ról, „a cselekmény izzó drámaiságá”-ról, meg a „robbanó indulatok”-ról fecseg elismerően, azt azonban nem érti, vagy nem akarja érteni, miért emeltem ki és tettem a darab végére a kórus szövegének e három sorát:

„Ne higgye senki, hogyha már lefutja is
első körét jog ellen, hogy legyőzte
az igazságot, míg végcéljához el nem ért!”

Pedig pofon egyszerű: 1966 ősze van...

Ma be akarok menni a nézőtérre, hogy megnézzem Lacina próbáját. Az Otellót állítja éppen színpadra. Nem tudok bemenni, mert az ajtók zárva vannak. Mikor megkérdelem miért, a válasz kurta-furcsa:

- Nem szeretem, ha nézik a próbát!

Nem értem, hisz az én próbáimat bárki végignézheti, de nem sokat törődök a dologgal. Annál is inkább nem, mert esténként együtt mulatjuk az időt a klubban, mintegy ügyeletet tartva, vigyázva a rendre. Legtöbbször velünk van Dékány Sándor is, a színház művészeti és párttitkára. A füstös, savanyúságú klubban az italé és a rexé a vezető szerep, ám semmivel sem fogy több alkohol nálunk, mint más, vidéki színházi büfékben. Különben is a társulat fiatalabbjai az izgató, vörös hajú büfésnő kedvéért kérik a repetákat - legalább is ezt állítják. S lehet igazság a dologban, mert a klub vonzereje nagyot csökken, amikor a démon hűtlenül átpártol a vasút túlódalára az uszodai falatozóhoz.

Az Otelló bemutatója után Csikosékkal poharazgatunk éppen, amikor hangos szóváltásra figyelünk fel. Lacina és az egyik színész, Pusztai Peti osztják egymást. Már-már öltre mennek, lökdösődnek. Ennek fele se tréfa! Feltuszkolom őket a portára, itt kevesebben látják s cirkuszt, és megpróbálok békét tenni köztük. Ám békülésről már szó sem lehet, nyomban egymásnak esnek. Közéjük ugrom. A pofonok most már mindkét oldalról rajtam csattannak. A fegyelmin nem vallok Pusztai ellen - szerintem mindketten egyformán ittasak és hibásak voltak -, ezért Lacina jó ideig nehezelt rám.

Karácsonyra - nem nagy kedvvel - más helyett megrendezem Szirmai kései operettjét, a Tabáni legendát. Szómi-szó sóltanra sikeredik! Látszik, hogy a próbák alatt keservesen kínlódtam a vérszegény történettel s a minden egyéni karaktert nélkülöző muzsikával. Szerencsére Félix Laci ironikus Marica grófnő rendezése gyorsan helyreüti a könnyű műfajon általam ejtett csorbát.

Különben is engem egy különös magyar darab foglalkoztat már jó ideje. Ezzel neveztünk a nálunk tartandó Dunántúli Színházak Találkozójára. Időközben ugyanis Lacina kitaposta a találkozóhoz kellő pénzt és a rendezés jogát. A különleges darabhoz furcsa úton jutottam. Még az előző évben a miniszterium egy dímáiroi pályázatot hirdetett, s a három díjnyertes darabot a bírálóbizottság egyik tagja, Bógel József a kezembe nyomta:

- Válassz közülük és csináld meg a találkozóra!

Görgey fanyar groteszkjét, a Rokókó háború-t választom. Amikor megkérdeik miért, az egyik fővárosi újságírónak így válaszolok:

- Mert olyan országról, olyan emberekről szól, ahol igaz érzések valami különös álarc mögé bújnak, ahol az emberek hamis, hazug eszmék bűvöletében élnek. Úgy gondolom, erről beszélni kell!

Már régóta zavar, hogy olyan óvatosak az emberek. Mindenkinnek van egy olyan territórium, amely csak az övé, amiről nem beszél, vagy ha szó esik róla, azonnal másra tereli a szót. Nem is lenne baj, ha az a „felségterület” a magánéletet érintené csupán, ám ez legtöbb esetben a társadalommal van összefüggésben. Nagy össznépi társasjátékot játszunk s az a nyerő, aki a legügyesebben eltitkolja igaz érzéseit, valódi érzéseit, valódi véleményét. Annak áll a világ, aki úgy reagál rá, ahogy azt elvárják tőle.

Az Elektra stábja Devecseri Gáborral

Igaz, én sem vagyok külön, bennem is vannak érinthetetlen „felségterületek“. Itt van például 1956. Miért nem beszélek soha róla? Nyilván azért, mert akkor EL KELLENE MONDANI azt, amit valóban gondolok a történekről. Ehhez pedig gyáva vagyok. Hallgatok hát, ahogy azt ELVÁRJÁK tőlem.

A Rokokó háború lehetőséget ad arra, hogy beszéljek arról az önáltató létezésről, ami sokak, sokunk számára maga a mindennapi élet. Meglepődtem, amikor először megláttam Görgeyt. Idősebbnek gondoltam, pedig csak alig néhány évvel öregebb nálam. Sápadt, törékeny - a csodával határos súlyos betegségéből való felépülése-, és mint egy gyerek a varázslatot, úgy figyeli a színészek ajkán életre kelő szavakat, a színpadon meglevenedő jeleneteket. Látszik, hogy szerzőként először találkozik a színház különös, szívet dobogtató világával. Később, amikor már Görgey visszautazott Pestre, eszembe villant miért volt nekem olyan ismerős. Évekkel ezelőtt - még főiskolás voltam -, a Petőfi Színházban már találkoztunk. Akkor ő ott dramaturg volt és darabokat is fordított. Futólag akadtunk csak össze, még a nevét sem jegyeztem meg. Amikor az ember főiskolás, azt hiszi, az ő nevét már mindenki tudja, másét meg - úgy gondolja -, minek jegyezze meg?

A próbák roppant nehezen indulnak. Hosszú küzdelembe kerül, míg a szocialista-realista színjátszáshoz szokott kollégákkal rátalálunk a képtelenség határát súroló, groteszk játékstílusra. Hanem azután már valósággal fürdünk benne. Észre sem vesszük s hivatásos magyar színjátszás első abszurd előadását állítjuk színre. És ami a legfontosabb, az évad folyamán először válik a sok helyről verbuvált színészekből együttes. „A megformálás színvonalas eleganciája, a színpadi drámai anyagszerűség a színházat is magával emelte a közhelyek és sablonok lapátjáról, valósággal szárnyalásra készítette“ - írja az előadástól Molnár Gál Péter a Népszabadságban. A szakma roppant élvezettel, a kaposvári közönség zömmel értetlenül nézi előadásunkat.

nül nézi előadásunkat.

A Dunántúli Színházak Találkozóján Győr, Pécs, Veszprém és Kaposvár vesz részt. A fővárosból jött zsűri elnöke Both Béla, a Nemzeti Színház igazgatója. A találkozó számomra is meghökkentő sikert hoz. Hét díjat osztanak ki, ebből a mi színházunk négyet kap: a legjobb női alakításért megosztva Demeter Hédi és Timár Éva, a különdíjat a díszletért Székely László, s alakításáért Máriáss József. A legjobb rendezés díját pedig én nyerem el. A záróbanketten - Rinyatamásiban költjük el a pompás ebédet, amit Horthy egykori szakácsa készített -, Görgey koccintás közben fülembé súgja:

- Engem tulajdonképpen Artúrnak hívnak, csakhát az irodalomban ezzel a névvel nem lehet boldogulni, ezért használok a Gábort. A barátaim Artúrnak szólítanak. Nem szólítanak így te is?

A Rokokó háború sikere egy csapásra - ahogy a szakmában mondják -, „ügyeletes zseni“-t csinál belőlem. Hirtelen megszaporodik baráti köröm, többen tanácsomat, sőt szakmai kérdésekben támogatásomat kérik! Eleinte zavar ez a hirtelen jött népszerűség, később megszokom, már-már élvezem is.

A színiévadot egy korrekt előadás, a Lacina rendezte Az öreg hölgy látogatása zárja. A társulati ülés után rohannak Pestre, hogy a szeptember eleji nősülésemet előkészítem. Megnősülök! Már évad közben is állandó hiányérzet - mit szemérmeskedek? - féltékenységgel gyötört. Hiányzott a fekete haj, a nevetőszemű. Döntöttem. Megkérem a kezét.

Meleg júniusi nap szánom rá magam a döntő lépésre. Bejelentkezem hozzájuk, s egy nagy csokor virággal állítok fel a Mikszáth-téri lakásukba. A nevetőszeműnek most nem csak a szeme nevet. Hangosan felkacag amikor meglát. A galád Mikszáth-téri galambok hófehér ingemen hagyták névjegyüket s én nem vettem észre. Mindegy. Legalább szerencsém lesz!

Szeptember másodikán megtartjuk az esküvőt.

Az 1967-68-as szezonra csak két ponton változik a társulat. Félix Laci helyett Gyökössy Zsolt szerződik hozzánk rendezőnek, és diplomarendezését nálunk állítja színre Zsámbéki Gábor. Választott darabja Goldini Mirandolinája.

A szezonban műsorra kerül még többek közt Visnyevszkij Első lovashadserege, a Csárdáskirálynő Petress Zsuzsával, Pirandello Hat szerep szerzőt keres című drámája, a My fair lady, egy esztrádműsor artistákkal és a kitűnő bűvészel Rodolfóval fűszerezve, valamint a drámapályázat egy másik díjnyertes műve, Révész Gy. István Első harminchat órája.

Visnyevszkij darabját a hivatalos ünnepre, az októberi forradalom ötvenedik évfordulójára vesszük elő. Alaposan átitrom az avantgárd, totális színház igényének megfelelően - és mivel gyakran rendezek még mindig a TV-ben is, - teletűzdeltem onnan elkunyerált, még ismeretlen dokumentumfilm betétekkel. Álmomban sem gondoltam, hogy milyen gondot veszek a nyakamba ezzel. Az egyik nap váratlanul berendelnek a megyei pártbizottságra H. elvtárhoz.

- *Hallom, hogy filmen Lenin elvtárs is megjelenik az előadásban - ültet le szívélyesen. - Ki szinkronizálja? Milyen a hangfekvése? A némafilm szájmozgásával egyezik-e majd a szöveg? Milyen értelmű lesz Lenin elvtárs beszéde? Csak Lenin elvtárs képe látszik a színpadon, vagy más is? Ha igen, akkor még mi? Aláfesti-e zene a szöveget, ha igen, akkor milyen?* - és még ki tudja hány kérdés hangzik el, s H. elvtárs mindre feleletet vár, miközben szorgalmasan jegyzetel.

Hebegek, habogok, egyszerűen nem értem a kérdéseket. Ezzel azután magamra szabadítom a pártbizottságot. Szűrőpróbaszerűen beállítanak, és folyamatosan ellenőrzik a színpadon folyó munkát. Csak jóval később jövök rá, hogy Lenin elvtárs ugyan úgy kanonizálva van, mint a „sötét középkor”-ban a Megváltó személye, Jaj annak, aki az előírásoktól eltér! Hát akkor miben változott a világ?

Mindez nem zavarja, csak hátráltatja munkámat. S míg a próbák folynak, lassan elkészül a Vata Emil tervezte szürrealista díszlet. A színpad légréterét egy hatalmas fóliafelhő uralja, mely hol haragos égnek, hol komor felhőnek látszik, máskor pedig ez szolgál különös hatású vetítőtárszónként. Emillel, s az utolérhetetlen kellékessel, Vicze Jóskaival napokig égetjük, pörköljük a „forradalom viharában perzselődött berendezési tárgyak”-at a színház mögötti parkban az arra járók nagy megdöbbenésére.

A nehéz próbafolyamatban biztos támaszom asszisztensem, munkatársam és barátom Paál-István, akivel hogy több pénz kerüljön, még egy karakter szerepet is eljátszok. Istit az Egyetemi Színpad-éléről úzte el a szegedi városi pártvezetés. „Károsnak” tartotta túlzottan politizáló tevékenységét. Művészi képességeit ismerve egy pillanatig sem haboztam Kaposvárra hozni. Paállal, Lengyel Jancsival és Csikossal sülvé-főve együtt vagyunk. Még ebédelni is közösen megyünk a Latincába, a „szakszervezeti népkonyhára”. Pedig Istivel komoly veszély egy asztalhoz ülni. A levesestáblából egyetlen merítéssel képes a sűrűjét kihalászni! A szegedi egyetemi menzáról hozta e különös tudományát. A második fogás nagyobb hűségében érdekelten lázasan csapjuk a szelet a jó ötvenes konyhálányának, pedig valóságos bányarém az istenadta!

Alkalmanként a Béke bárjában is tiszteletünket tesszük, s bizony megesisik, hogy a meggondolatlan, aki a társaságunkba lévő színésznőkkel tiszteletlenül viselkedik, rövid úton a bár közepén csordogáló szökőkútban találja magát.

A Visnyevszkij bemutató komoly szakmai sikert arat. „Az előadás megjelenésében erőteljes és képzeletgazdag. Olyan, amit a népszínházi stílushoz sorolhatunk” - írja Molnár G. Péter. Megrendítő színészi miniatúrával rukkolt ki két kezdő színész: Bessenyei Zsófi drámai erejű

menyecskét, Pogány Judit szívszorító meggyalázott fiatal lányt alakít. Az igazi kiugrás azonban Csíkos Gábor őserőjű parasztleány alakítása.

November hetedikén kellő ünnepélyesség keretében pénzeső zúdul a jól működő színházra. Míg a megjutalmazott kollégák szép summát raknak zsebre, és a Somogy megyei Művészeti Díj plakettjével és erkölcsi dicsőséggel utazok haza Budapestre. Az igazi jutalom ott vár rám. Feleségem, aki az Állami Népi Együttesben táncol, meg-súgja: *babát vár!* Madarat lehet velem fogatni.

Most már nem csak azért járhatok nagy mellénnyel, mert én vagyok a szakma „ügyeletés zseni”-je. Furcsamód minél nagyobbak szakmai sikereim, annál hűvösebbé válik Lacina és köztem a kezdetben szoros, majdnem baráti viszony. Külön asztalt tartok a klubban, társaságom állandó tagjai Paál Isti, Lengyel Jancsi, a Simon házaspár, Csíkos Gabi, Timár Évi, Garay Jócó. A szakmai sikereimre egyre féltékenyebb direktor sosem ül közénk, sőt szóvá teszi:

- *Mit klikkezel te? Folyton sügtök, búgtok s csak egymással akartok dolgozni.*

Nem veszem tragikusan észrevételét.

- *Ha az, aki csak tehetséges színészekkel akar dolgozni, klikkezik, akkor vállalom a klikkeztést.*

Dékány Sándor, a lomha, macskaléptű párt- és művészeti tükör egyre többet támadja Lacinát és tudva, hogy mind türelmetlenebben várom késlekedő főrendezői ki-nevezésemet, engem is állandóan heccel ellene.

- *Ő nem akarja, hogy főrendező legyél. Féltékeny rád.*

Karácsony előtt komolyan összekapunk Lacinával. Összekötései segítségével elintézte, hogy a Csárdáskirálynővel a társulat több napos jugoszláviai turnéra mehessen. Bár nagy dolog ez, én mégis ellene vagyok, mert a választott dátum, az általam rendezett első kaposvári musical, a My fair lady főpróbahetét szakítja meg. Kérem, kö-vetelem, tegyük más időpontra. Hiába, Lacina hajthatatlan.

Németh Lili gazdasági igazgató - aki mint egy speciális kaposvári párka a klubban kötöget és fülel - a hátam mögött agitálja a társulatot:

- *Csak nem hagyjuk el a vendégjátékok? Mariborban gyönyörű a temető és roppant olcsó a fonal! Különbözik, jól jön egy kis karácsonyi bevásárlás.*

És a „fonal turné” útjára indul.

A My fair lady körül más gondok is vannak. Takarékos-sági okokból a színház a pécsi díszletet vette meg és én ehhez rendezem a mi előadásunkat. Míg a színház turnén van, nekem, a vezető rendezőnek semmi intézkedési jogosítványom nincs, ezért nem tudom a díszleteket Pécsről áthozatni. Mi Lengyel Jancsival - Higgins-t játssza -, s még egy-két prózai színésszel „csuklózunk” ugyan, hogy ki ne essünk a darab hangulatából, de ez nem segít azon, hogy a magyar színháztörténetben példátlanul, a báli kép díszletét a premier szünetében látjuk először. A bajok ellenére az előadás, ha nem is hibátlanul, de jól sikerül. Egervári Klári elragadó Elisa, Máriaass Jozsó született szemetes és Lengyel elvakult, mégis szemérmesen szerelmes, sebezhető Higgins.

A bankett után Jancsival, levezetésképpen hajnalban még betérünk a Kapos szálló portájára, mert tudjuk, az ügyeletés Cerberus jó pénz ellenében, a pult alól mindig elővarázsol némi gégeolajat.

- *Két cseresznyét és két esernyőt kérek!* - rendel a rózsás hangulatú Lengyel higginsi gesztussal.

- *Minek az esernyő, művész úr?* - hökken meg a portás.

- *Minek! Minek! Nem látja, mennyire eláztunk?!*

A szezon derekán Zsámbéki is elkezd diplomarendezését. Lakása nincs, ezért jó ideig az én szobámban alszik, egy hálószobában. Iszonyatos küzdelmet vív a színészekkel és végül is remek előadást hoz létre. Míg ő látványos csatáját harcolja a színpadon, addig én vérre menő háttér-

Jelenet a Rokokó háborúból

csatározásokban bonyolodom a gazdasági vezetővel s a direktorral, hogy elhárítsak előle minden művészi munkát gátló akadályt.

Egyre nehezebb a helyzetem a színházban. Lacina és Németh Lili összefognak, és minden lehető módon megnehezítik vezető rendezői munkámat. Tehetik, hisz csak a főrendezőnek van intézkedési joga. Nekem csak címem van, semmi más! A nagy egyetértés mögött persze az áll, hogy én nem vagyok hajlandó a gazdasági igazgató korlátozott képességű fiára, R. Pistire főszerepeket osztani. Pártfogóm azért nekem is akad. Dékány párt- és művészeti titkár, aki orrol Lacinára, mert - szerinte - előle kaparintotta meg az igazgatói széket. Nos Dékány egy tavaszi nap bekopog hozzám. Elegáns, kimért, ünnepélyes, mint egy igazi „párt-fogó”.

- A pártvezetőség úgy ítéli meg, hogy megértél a párttagságra.

A meglepetéstől szóhoz se jutok. Dadogok valamit arról, hogy én nem kértem a felvételemet, meg hogy felekezeti gimnáziumba jártam, ám legfőbb érveimnek a politikai éretlenségem hangoztatását hiszem.

Dékány milderre csak legyint és kirukkol a farbával.

- Ne légy hülye! Ha párttag vagy Lacina elveszíti előnyét veled szemben. Akkor már téged is véd a párt, nem csak őt. Ezt a lehetőséget nem hagyhatod ki.

Bár nem fülök a fogam a dologhoz, Csikos Gabival megvitátjuk az ajánlatot és arra a végkövetkezetésre jutunk, a színház érdekében elfogadom a tálcán kínált lehetőséget. Így leszek párttag 1968 tavaszán...

A Dunántúli Színházak Találkozója Révész Gy. István darabját, Az első harminchat órát állítom színpadra. A mű alap gondolata: tovább él e az „ügy”, ha vezetőjét, lélekadóját megölik? A történelmi példázat Krisztus kereszthalála és feltámadása közti harminchat órát dolgozza fel. A példázat azonban egy sokkal közelebbi történelmi eseményt is felidézhet... Igaz, nem „illik” észrevenni. Bezzeg Pándi, a Népszabadság kritikusa kiszúrja, és vitába száll a darab meg az előadás eszmeiségével, mert ideológiailag veszélyesnek tartja.

Az előadás - szerénység nélkül állíthatom - remek lett, igazi csapatmunka és újra mi aratjuk vele a találkozó legnagyobb sikerét.

Hubay Miklós - még főiskolás koromból ismerem, gyakran fordultam meg a Naphegy oldalában álló otthonában -, megölel, és sokat sejtetően hunyorít: - Igaz és elragadó előadást csináltatok! - mondja, s később egy hosszú cikk keretében, ki is fejt véleményét.

Fencsik Flóra a pesti őszi művészeti hetekre javasolja,

A Rokokó próbáján Görgey Gáborral

Lukácsy András az Élet és Irodalomban a magyar színi évad legjobb bemutatójának ítéli az előadást.

A szezon végére a színház belső helyzete alaposan megváltozik. Köztem és Lacina közt egyre mélyül a konfliktus, mert ő, igazgatói hatalmával élve, minden neki nem tetsző javaslatomat, kezdeményezésemet megtorpedózza. Fűtyül arra, hogy már én is elvtársa vagyok a pártban. Egy ügyes húzással a fondorlatos művészeti és párttitkárt eltávolítja a színházból, sőt az is kapóra jön neki, hogy a gazdasági igazgatónő, Németh Lili is elmegy. Pozíciója erősítésére leszerződött rendezőnek és párttitkárnak L. M.-et, egy káderosztályos évfolyamtársát, akit a társulat nagy része a háta mögött - Moldova regénye nyomán -, csak „elbocsátott légios”-nak titulál.

Most már türelmetlenül sürgetem főrendezői kinevezésemet, ami azonban továbbra is késik. Én, hogy Lacina pozíciójának megerősödését némileg ellensúlyozzam, - a színházi főosztályvezető helyettese, Malonyai Dezső segítségével - igaz, csak vendégnek, de meghívom volt évfolyamtársamat, a Pécsért dolgozó Sik Ferit.

Különös évfolyam volt a miénk. Az 1956 után először indított rendezőszakra mindössze hatunkat vettek fel. A legidősebb, huszonhét éves Sik Feri és a legfiatalabb, tizenhét éves Kapás Dezső közt kilenc év feszült. Mégis ők ketten lettek elválaszthatatlanok. Dezsővel egyidős volt még Friss Péter és az évfolyam egyetlen hölgytagja, Selymes - eredetileg Grohmann - Judit. Mi ketten Ruszt Jóskaival a magunk huszonegy évével a derékkorosztályt képviseltük. Mozgalmas időszak volt a főiskolán töltött öt esztendő. Részt vettünk a tanügyi reform kidolgozásában. Nevezetes tettünk: Várkonyit és Bástit, mivel gyakran nem tartották meg óráikat, kitiltottuk a főiskoláról. Még nevezetesebb az volt, amikor visszaramánkodtuk őket. A mi időnkben indultak az építőtáborok, ezeket nem egyszerűséggel csak „kényszermunkatábornak” neveztük. Sik Ferivel ott voltam a Hanság lecsapolásának kezdetén, Friss Petivel meg a Dunai Cementművek építésénél.

Ez utóbbinál akadémiásokkal osztottak egy brigádba minket. Zongoristák és vonósok voltak az istenadták. Pont olyanok, akiknek fokozottan vigyázni kellett a kezükre. Nem is engedték szerszámhoz nyúlni őket. A színészkollegákkal helyettük is dolgoztunk. Persze, a brigádiveremben az utolsók közé kullogtunk, annak ellenére, hogy a KISZ aranykönyvébe ugyancsak hangzatos munkamódszereket jegyeztünk be, mint például: monoréteges földműzés

(azaz: ásás); triteraszos rétegező árokküret (ami nem volt egyéb, mint a már megásott árok aljának tisztítása) és a transzportór pótló leállásos módszer (aznap lógtunk). Lett is belőle botrány!

Már javában tartott a tanév, amikor a drága Olty Magda, a Főiskola főigazgatója valamennyiünket behívatott az irodájába.

- Mit csináltak maguk a KISZ aranykönyvével? - csapta elének a „megszentségtelenített” brigádnaplót. Lesunyit fejjel hallgattunk.

- És mit kiabáltak Vácott, a Lumumba meggyilkolása miatti tiltakozógyűlésen?

Ezt is beszúgták neki. Mendelényi Vili, az első Janos film főszereplője ártatlan szemmel nézett rá:

- Csak azt, hogy „Burma, Jáva, Celebesz, magyar volt és magyar lesz! Közös néger-magyar határt!” De csak azért, hogy kifejezzük szolidaritásunkat.

Olty, hiába volt az ország legjobb Moliere színésznője, nem bírta tovább, kirobban belőle a nevezés.

Megúsztuk!

Kampányoltunk a szövetkezetbe való belépés mellett is, hogy milyen eredménnyel, azt nem tudom, csak arra emlékszem, Tóalmáson az ünnepi műsorunk után alaposan a pohár fenekére néztünk.

Tanárainkkal nagy szerencsénk volt. Hegedűs Géza és Vajda György Mihály tanította az irodalmat, Szöllősné a művészettörténetet, a mosolygós, mindig nyugodt Gyárfás Miklós meg a dramaturgiát. Az összhangzattanba Breiher Tamás vezetett be, és a politikai gazdaságtan, meg filozófia mellett zenetörténettel is szétlítettük az ismételt agyunkat. Szakmai tárgyaink közül beszédre a mogorva, ironikus, ám arany szívű Gáti József, színészmesterségre pedig az operettszínház játékmestere Szilágyi Bea oktatót. Rendezés tanárunk Nádasdy Kálmán volt.

A hihetetlenül széles látókörű, nagyműveltségű Mester titokban verselt és korábban zenét is szerzett. Nemcsak a rendezést űzte mesterfokon, hanem művészpédagógusként is mesternek bizonyult. És ami a legfontosabb, művészi önállóságra szorított minket.

Ellentétben a filmrendezőikkel, a színházrendezők nem tartottak össze. Közömbösekké váltunk egymás iránt, s bár segítettek a másik munkáját - kénytelenek voltunk, mert egymást rendeztük, - a szakmai feltételek már korán feltámadt bennünk. Megegett, éppen Sík Ferivel és velem, hogy egymás képébe vágtuk: - Annak örülnék, ha nem látnálak többé. Mindezt hidegen, megfontoltan. Amikor már elviselhetetlenné vált köztünk a feszültség, megkértük a mestert, hallgasson meg minket és tegyen igazságot. Három órán keresztül ömlött hatunkból a szó, ő meg csak hallgatózott. Mikor kifogytunk a mondanivalóból, tőle szokatlanul durván mordult ránk:

- Szarok a lelkiükre! Dolgozzanak tehetségesen! - azzal fejére csapta elmaradhatatlan kalapját és kiviharzott a tereméből.

Csodák csodája, e naptól kezdve nem volt az évfolyamon belül köztünk összetűzés, megtanultuk becsülni egymást, s ha nem is lettünk barátok, ellenségé mindenestre nem váltunk.

Egy kérdésben feltétlenül egyetértettünk Lacinával: Zsámbéki és Koltai Róbert szerződtetésében. Új tagunk lett még Solti Berci és Dánffy Sándor.

A következő, 1968-69-es szezon műsortervét szinte öltre menő viták közt alakítjuk ki. Az Uri muri, Raffai Sarolta és Görgey egy-egy darabja, a János vitéz, valamint az Hernani - Sík rendezésében - kerül majd műsorra. Zsámbékira a Leányvásár és a Windsori víg nők rendezése vár. Stúdiót is szándékoztunk indítani. Műsorán Wittlinger: Ismeri ön a tejutat?, Fry és Vámos Árpád azonos témát feldolgozó Ephesusi özvegye, valamint Schisgal Tigris-e és Gép-

írók-ja szerepelne. A nyár életem legszebb nyara - megszületett Emese lányom. Csodálatos érzés a hűsomból-véremből való parányi, védetlen élőlényt a kezembe tartani. A fekete hajú, nevető szemű - ha lehet - most még szebb. Milyen csodálatos varázssereje van az anyaságnak! Nem sok kedvem lesz ezután hosszabb időt Kaposváron tölteni.

Napjaim a család és egy másik „újszülött” közt oszlanak meg. Katona József utcai lakásán lassan befejezi Görgey a Handabasát. A darab megírására én beszéltem rá, ám az ötletet még a főiskolán a Mestertől kaptam.

- Olvassák el Vörösmarty A fátyol titkai című darabját. Érdemes lenne mai színpadra alkalmazni! - mondta egy alkalommal.

Görgey ráharapott ötletem, ötletünkre és nagy kedvel dolgozik a darabon. Musicaélé alakítjuk, s a darabhoz adaptált Vörösmarty versekre Stark Tibi ír pompás folkbeat zenét. Délelőttönként Görgeynél eljátszom az előző este megírt jelenetet. Egyszerre több figurát alakítok, s játékom nyomán Artúr javít, formál a jeleneteken. Pompás szórakozás nágy gyerekeknek. Még szerencse, hogy lelkünkre kötötte a Mester: „Órizzék meg magukban a gyereket, akkor van esélyük arra, hogy jó művészek legyenek.” Délután apai büszkeségemnek hódolva tologatom a Múzeum-kertben Emesét.

Augusztus huszadikán a tüzijátékot a Mikszáth-téri lakás ablakából gyönyörködjük végig, s én késő este egyedül indulok anyámék zugló lakásába. Már éjfél is elmúlt, amikor a Vörösilov úton a Csehszlovák követség épületéhez érek. A magas kerítésen sötétruhás alakok ugrálnak át. A fakabátnál nincs a megszokott rendőr. Rosszat sejtve a szemközti rendőrkapitánysághoz sietek. Civil ruhás ember állít meg.

- A cseh követségre valószínűleg betörők másztak be... - próbálom túljutni a civil ruháson.

- Ha jól akar, befogja a száját és eltűnik innen! - lökdös el a kaputól és rendőrt sehol se látni.

Othon döbbenetes hír fogad:

- A Szabad Európa bemondta, a Varsói Szerződés csapatai megszállják Csehszlovákiát...

Másnap délelőtt édesapával lemegyünk a követséghez. Csedok feliratú buszok sora áll előtte, ijedt turistákkal. A követség lehúzott redőnyű ablakai mögött semmi mozgás. Egy-egy járókelő áll meg a nyitott buszajtóknál, kényerlet, kekszet, innivalót nyújt be, azután behúzott nyakal továsiet. Az épület előtt álldogáló szépszájú rendőr ilyenkor tüntetően félrenéz, ám a velük lévő bőrkabátos civilek egyre idegesebbek. Apával pénzt nyomunk egy cseh turista kezébe, aztán mi is továbbállunk.

A Handabasa, avagy a fátyol titkaihoz a divatos Scampolo együtt szerződtettük. Három lézengő fiatal szerepében Csikos, Dánffy és Koltai már a próbákon is remekel. Robinak csak a zenével van baja. Sohasem találja el a megfelelő hangnemet, bár a zenekar kétségbeesetten igyekszik út magával vonszolni.

- Miattam hiába ülnek itt, úgy sem hallom mit játszanak - mondja s nyomban elnevezi őket „HIÁBÁÉK”-nak.

Koltaival együtt a klubba beköltözik Berki legendás figurája is. Hajnalig hallgatjuk a jóízű történeteket.

- Célkitűzésem, hogy ez a kedves zenés komédia jellemet, agyat tisztítson - válaszolom egy újságírói kérdésre. A darab egy mondata: „Más a mozgalom és más a család” már a próbák alatt szállóigévé válik a színházban.

A sajtó egyöntetűen dicséri a darabot és az előadást. „Beates magyar múlt” - írja Demeter Imre a Film, Színház, Muzsikában, vagy ahogy egy zömmel fürdőruhás nőket ábrázoló oldala nyomán mi nevezzük: Film Színház, Zsuzsikában. „Könnyű koktél nemes anyagokból” - így Lukácsy András. A Magyar Hírlap „Sándor János stílust, együtttest teremtő sikerei”-ről ír. Az előadást mégis Molnár Gál Péter sorai jellemzik a legjobban: „A rendezés ide-

Az első harminchat óra
(Timár Éva, Simon György és Demeter Hedvig)

*zöjelesen hozza a múlt századi ömlengő szerelmi jelene-
tek színpadi stílusát, tele van friss és gunyoros ötletek-
kel, és nem hiányzik belőle a kamaszos lendület sem.*

Az agyondicsért jókedvű előadás láttán Görgey boldo-
gan jelenti ki:

*„- Úgy találtam rá a drámára, mint egy rég áhitott
szerelemre.“*

A siker sodrában összeállítok és megrendezek egy iro-
dalmi presszó előadást Vallomás a beat nemzedékről cím-
mel. Baranyi, Salinger, Jevtusenko, Garai és Mrožek mű-
vei hangzanak el a műsorban.

Egy verőfényes délután sürgősen hívat Lacina.

- Képzeld, B-t bolti lopáson érték! Tíz deka kávét tett
fizetés nélkül a táskájába. Fegyelmet hívok össze, és azo-
nali hatállyal kirúgjuk.

B. megbízható művész, soha semmi problémát nem
okozott, becsületéhez kétség sem férhet. Évek óta ismer-
em és tudom, hogy roppant szórakozott ember. Tiltako-
zom az elbocsátása ellen.

- *Nem vagyok hajlandó lejártni a színházat!* - érvel
Lacina.

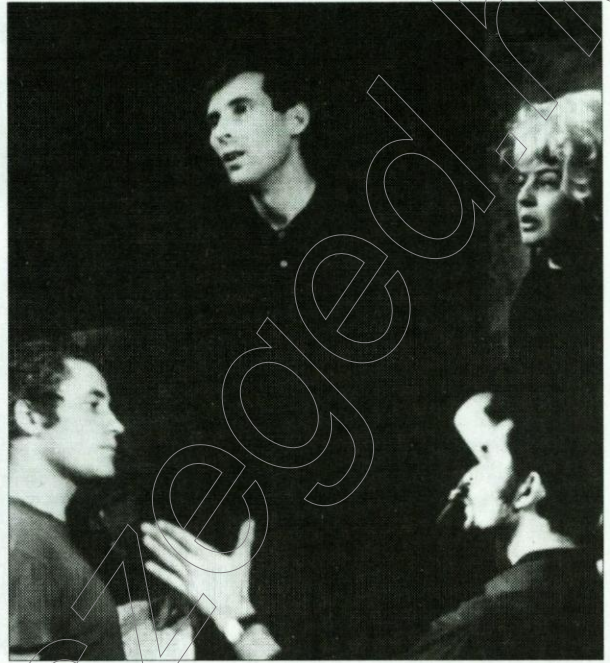
- *Én pedig nem engedem, hogy egy embert valami os-
toba hibáért, félreértésért utcára lökjünk és megbélye-
gezzünk.*

Szó szót köyet, a vita üvöltözéssé fajul a kint hallgató-
dzók nagy gyönyörűségére.

- *Nem engedem kirúgni, ha kell Gáspár Sándorig el-
megyek!* - bimbólom ultima ratioként.

A SZOT főtítkárnak neve hat, a fegyelmet lefolytatjuk,
de B. továbbra is a színház tagja marad.

Az eset végképp kibékíthetetlené teszi az igazgató és
köztem feszülő ellentétet. Az összetűzések szakmai és
egyéb kérdésekben mindennaposokká válnak. Lacina
nem tudja megbocsátani a katasztrofális - legalább is ő
úgy érzi - presztízsveszteséget, nekem pedig végleg ele-
gem van Lacinából, a véget nem érő torzsalkodásokból, a
főrendezői kinevezés folytonos ígéretéséből és a művé-
szai konfliktusok pártvonalra tereléséből. Különben is ki-
mondhatatlanul hiányzik a CSALÁD, igen, így csupa nagy-
betűvel, hisz most már igazi család vagyunk: mama, papa,
gyerek. A család melegéből eddig még vajmi keveset él-
vezhettem a távolság miatt. Itt kellene hagyni a fenébe az

**A Handabása próbáján (Koltai Róbert, Sándor
János, Demeter Hedvig és Csíkós Gábor)**

egész színházat és pesten a Múzeum-kertbe tologatni
Émesét!

A betyárbeccsület azonban továbbra is Kaposváron ma-
raszt. Kedvetlenül fogok a Szerencse szélhámosa című ze-
nés játék rendezéséhez. Már érzem, műsorra tűzésével
alaposan melléfogtam. Lázasan húzok, javítgatok, ám et-
től a vérszegény „mű” nem lesz jobb. Utolsó reményem a
zenében van, mert a jelenlegi két legjobb slágerszerző,
Lovass Róbert és Dobos Attila írja. Hamarosan ez az áb-
ránd is szertefoszlik, Dobos élete párjával, Mary Zsuzsival
„megpattan”, azaz disszidál. Szerzeményei tilalmi listára
kerülnek, a darabból is ki kell venni azokat. Ezzel azután
végképp összeomlik a zenés játék gyengén összetákol-
t építménye. A színészek, érezve a bajt, elpártolnak a darab
mellől. Két főszereplőm amúgy is párhuzamosan próbál-
ja Zsámbékiival a Schisgal darabokat és - érthetően - en-
ergiáit inkább oda összpontosítja.

Ahelyett, hogy elállnék a bemutatótól, fogcsikorgatva
kierőszakolom a langyos sikerű premiert, mintegy ezzel
büntetve magam a darab műsorra tűzéséért.

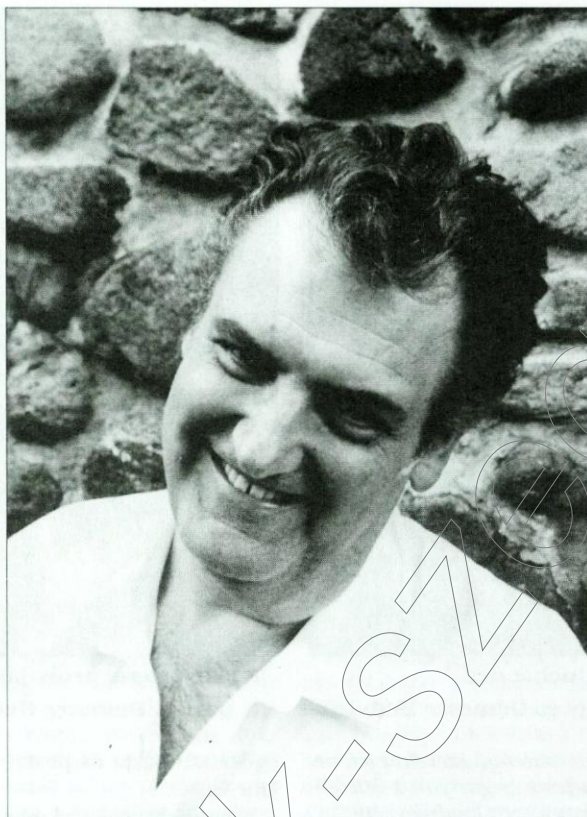
A bemutatók követő nap megérik bennem a döntés:
*végleg becsukom magam mögött a Csiky Gergely Szín-
ház ajtaját.* Délutánra meghívom magamhoz barátaimat,
és tehetségesnek tartott kollegáimat és bejelentem, fel-
adom a Lacina és köztem folyó, a színháznak és nekem is
ártó, értelmetlen meccset.

A minisztériumban - ahogy illik, - személyesen mondok
le vezető-rendezői beosztásomról, s bár Malonyai türe-
lemre int, mondván: rövidesen megkapom a főrendezői
kinevezést - hajthatatlan vagyok.

- *A kinevezés csak még jobban kiélezné a köztünk lé-
vő presztízsharcot. Én rendezni akarok, nem vég nélküli
pozícióharcot vívni. Arra alkalmatlan vagyok.*

S miután a nevetőszemével megbeszélem, egy kapóra
jött külföldi vendégrendezői meghívást elfogadva, meg-
könnyebbülten elutazom Jugoszláviába.

Sándor János

Gregor József hatvan éves

Születésnap-i köszöntő három tételben

I. pályakép

*Számtalan égi madár
örvénylett Orfeusz arca fölött,
s az acélszínű tengerből a halak
nyílegyenest kiszökelltek a gyönyörű dalra.*

(Szimonidész)

A magyar operajátzás büszkesége, *Liszt-díjas* (1974) *Kosuth-díjas* (1999), *érdemes* (1979) és *kiváló művész* (1983), az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb, legsikeresebb, s mindenképpen legnépszerűbb basszistája Szegeden kezdte pályafutását. A város magáénak tekinti immár világhírű énekését, aki a nagyvilágban is szegedinek vallja magát.

A 35 éves művészi jubileumát ünneplő Gregor József 1940 augusztus 8-án született Rákosligetben. Zenei tehetsége korán megnyilvánult. Szép hangú édesapjától örökölt énekési, hanggi adottságait 1957-59-ig a Bartók Béla Zeneművészeti Szaközépiskola ének szakán csiszolta Kerényi Miklós Györgynél, majd Rösler Endre tanítványa lett a Zeneakadémián. A hatvanas évek elején a Honvéd Művészegyüttes énekkari tagjaként, énekesként megélhetéséről is gondoskodva sajátította el a mindennapi énekési gyakorlatot. 1963-ban hallgatta meg az ifjú basszistát Vaszy Viktor, a Szegedi Nemzeti Színház operaiszámolója és 1964 januárjától már le is szerződtette a szép hangú, ígéretes fiatalembert „kóruskötelezettségű szólóistának”. Még az évad végéig hét kisebb-nagyobb szerepet énekelt. A következő években sorra kapta az egyre jelentősebb feladatokat. A szegedi operatársulat Vaszy vezetésével a

hatvanas, hetvenes években vált az „ország második operájává”. A megtisztelő minősítés a szegedi operajátzás színvonalá mellett kétségkívül Vaszy Viktor műsorpolitikájának elismerését jelentette.

Gregor József szegedi, illetve magyarországi ősbemutatók színrevitelében vett részt, illetve fokozatosan elsajátította a Vaszy-féle gazdag, igényes alaprepertoár basszus szerepeit.

Fiatalon már jelentős repertoárt mondhatott magáénak. Az évek során hangfajához illő minden jelentősebb szerepet elénekelt. A nagy olasz opera seria szerepek mellett (Verdi: Simone Boccanegra (Fiesco; Don Carlos (II. Fülöp; Macbeth (Banquo; Nabucco (Zakariás; Donizetti (Anna Bolena (VIII. Henrik); az operairodalom ritkán hallható barokk és klasszikus mestereitől (Cimarosa, Telemann, H(ndel...)) a legismertebb Mozart szerepeken át (Ozmin, Leporello, Don Alfonso és Sarastro...) XX. századi modern, magyar és külföldi (Bartók, Kodály, Ránki, Farkas, Vántus, Prokofjev, G. von Einem, Egk, Hindemith...) zenedrámáig egyforma magas színvonalon énekelt, alakította minden szerepét. Repertoárjából nem hiányoznak a francia (Gounod), a nagy orosz mesterek (Borodin, Muszorgszkij, Csajkovszkij) operáinak basszus sze-

repei sem.

A hetvenes évek elején a buffo szerepkör első nagy sikerei (Erkel: Sarolta (Ordító), a részeges kántor; Rossini: A sevillai borbély (Basilio), az ármányos zenemester (szabaditják fel igazán egyéniségét, hozzák a felszínre egyedüli, meghatározó, remek énekes-színészi kvalitásait. 1973-ban Vaszy Viktor Gregor József-re osztotta Verdi Falstaffjának címszerepét, ezt az eredetileg bariton, tehát basszisták által ritkán énekelte szerepet, amely országos szakmai elismerést, s a televízióknak köszönhetően országos népszerűséget hozott számára.

1969-ben lépett fel először a Magyar Állami Operaházban két Verdi operában: az Aidában Ramfiszt, a Simon Boccanegrában Fiescót énekelte. A hetvenes évektől kezdve lett rendszeres vendégművésze az Operaháznak. A Szegedi Opera elismert művésze befogadó városából, Szegedről aratta első országos sikereit. Szegedi énekes maradt akkor is, amikor már rendszeresen hívták külföldre, Pestre vendégszereplésre, lemezfelvételekre. A Hungaroton egyik legtöbbet foglalkoztatott sztár-énekesévé vált, közel száz lemezfelvételt mondhat magáénak (operák, koncertáriák, oratóriumok).

Gregor József remek hangi adottságaihoz, kiváló színpadi érzék társul. Emberábrázoló művészetének sokszínűsége bölcs, belátó humorából, gazdag érzelmvilágából, mély humanitásából egyaránt táplálkozik. Tragikus, félelmetes is tud lenni, ha kell, emellett vígoperai és karakter-szerepeit humor, emberi báj és esendőség lengi körül.

Külföldi vendégszerepléseinek sorát az 1970-es wiesbadeni bemutatkozás (Verdi: Aida (A király) nyitotta meg. Azóta Európa számos országában és az USA-ban is nagy sikerrel szerepelt. Koncerteken lépett fel Bécs, Párizs, Luxemburg, Brüsszel, Lyon stb. hangversenytermeiben. Bordeaux-ban Salieri és Verdi Falstaffját is énekelte színpadon Pál Tamás dirigálásával. Frankfurtban a Hányban (Marci bácsi), Antwerpenben, Gentben, Rómában, Triesztben, Hamburgban, a híres Mozart, Rossini, Donizetti buffo-szerepkörben aratott megérdemelt sikert.

Az USA-ban 1986 óta Houston, Portland, Denver, Baltimore operáinak és a New York-i Metropolitan-nak állandó, visszatérő vendégművésze. Visszahívják, mert gyönyörködtet és szeretetet áraszt.

1989-ben Gregor József lett a Szegedi Nemzeti Színház Operatársulatának igazgatója. 1989-1992-ig a jó értelemben vett „énekes-centrikus” operajátzás híveként híres énekeseket nyert meg egy-egy szerepre (Gulyás Dénes, Csavlek Etelka, Airizer Csaba, Kelen Péter, Szilfai Márta). Szerephez juttatta a Vaszy korszak kiváló formában lévő nagyjait (Gyimesi Kálmán, Karikó Teréz), illetve ifjú tehetségeknek szavazott bizalmat (Frankó Tünde, Busa Tamás, Mukk József). Az operairodalom nagy sikerdarabjai mellé (Gounod: Faust; Verdi: Rigoletto, Traviata; Puccini: Bohémélet... (músortra tüzte Rossini Hamupipókéjét. Békés András érdekes, újszerű rendezésében a Rossini-opera méltán aratott nagy szakmai és közönségsikert. Mozart halálának 200. évfordulójára a Szegedi Operabarát Egyesülettel-közösen Mozart-énekversenyt rendezett. A verseny győzteseit felleptette az évforduló alkalmából bemutatott Varázsfuvolának egyik előadásán.

*

Gregor József fiatalon, 34 éves korában kapta művészetének elismeréséül, a zene- és énekművészet kiemelkedő alkotóinak járó Liszt-díjat (1974). Euterpé, az énekesek és zeneszerek műzsája továbbra is kegyeiben tartotta: egyre érettebb művészetével a közönség szeretetén kívül, hivatalos elismerések sorát érdemelte ki. 1979-ben elnyerte az Érdemes művész, 1983-ban a Kiváló művész rangos címet, kitüntetést. Az Erzsébet-díj első díjazottai között olvashatjuk nevét, de „Örökös tagnak” is az elsők között, 1997-ben választották meg. Bartók-Pásztor-díjas, 1991-ben a Szegedért Alapítvány fődíjasa. 1999-ben a legmagasabb magyar állami kitüntetésben részesült, kiemelkedő művészi teljesítményéért Kossuth-díjjal jutalmazták. Napjainkban művészetét nemzetközileg is elismerik.

II. Gregoriáda

„Ég s föld éled a dalban,
szív s értelem szárnyal abban
őrzi, kibontja a dallam
mély századok énekét.”

(Keresztury Dezső: Énekelj!)

Szerepelemzések

Amikor új szerepet tanulok, először mindig a karakter egészét próbálom megragadni. Azt kutatom, hogy meg tudnék-e barátkozni vele, ha az életben találkoznánk. Csak olyan figurát tudok életre kelteni, akiről úgy hiszem: a barátommá tudom fogadni.

(Gregor József: Monológ barátaimról)

Az az igazság, hogy a habitusomhoz, testi felépítemhez és lelki alkatomhoz jobban illenek a vígoperai szerepek ...

A buffo szerepkörbe tulajdonképpen véletlenül kerültem. Egyszer be kellett ugranom Erkel Sarolta című operájának komikus szerepébe. Életem első nagy sikere volt. Azután Wiesbadenben németül énekeltem a Mozart-Bartolót, és a sikeren felbuzdulva az igazgatóság el akarta énekeltetni velem Nicolai Falstaffját. De én közben hazajöttem...

(Gregor József: Monológ barátaimról)

A Sevillai Bartolójától eléggé féltem. Ezt az áriát oly nehéz elénekelni, hogy az énekesnek nem mindig marad ereje a kifejezésre, az előadásra. Közben úgy beleszerettem, hogy most azon gondolkodom, a legközelebbi szegedi felújításon (a sok-sok Basilio után (inkább Bartolót választom).

(Gregor József: Monológ barátaimról)

Don Magnifico (...) Igen önző figura. Lányait kiházásítani

akarván nem az ő boldogságuk, hanem csak a saját társadalmi karrierje (illetve anyagi rehabilitációja) érdekli. A második (D-dúr) áriában már arról képzelődik, hogy milyen sokra viszi, hogy hogyan árasztják el majd a kérelmezők, s ő visszaszerezheti vagyonát.

(Gregor József: Monológ barátaimról)

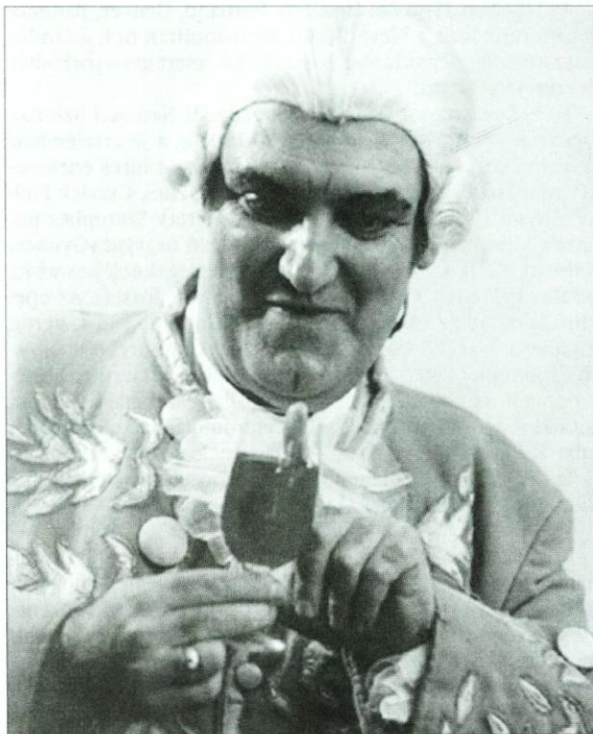
A Szerelmi bájtalról (...) 1965-ben a szegedi bemutatón én kaptam meg Dulcamarát, a második szereposztásban. Rettegetesen rossz voltam, a kritika lerántott, visszavették tőlem a szerepet. Vaszy azt mondta: Maga ebben nagyon rossz volt, tanuljon az esetből! Azóta tanulok.

(...)

Egy zseniálisan megírt zseniális szélhámos, egy igazi nagy kökér áll előttünk. Belépője a színpadon belüli, külön színészi alakítás. Nem lehet csak elénekelni, vagy csak elbolondozni. Olyan meggyőző erőnek kell belőle áradni, hogy ne csak a néző higgye el a káprázatos önreklámozó szöveget, de még a karmester is vásároljon a csodaszerből... Egy borzasztóan okos ember a szemünk láttára rászed egy egész falut, a helyszínen meggazdagszik. Minden húron játszik, mindenkit az ujjá köré teker, még a lokálpatriótizmust is kihasználja. Igazi profi szélhámos, aki majd csak a 150. alkalommal fog lebukni...

(Gregor József: Monológ barátaimról)

Don Pasquale (...) Azt hiszem, ez a legkedvesebb szerepem. Itt is megpróbáltam egy kissé „a Nyitány elé menni”. Hogyan

A rózsalovag

telt az élete addig, míg arra az elhatározásra jutott, hogy hetven éves korában megnősül? S hogy nem tudja elviselni a húsz éves unokaöccsének az életformáját, magatartását? (Szerintem ő éppen olyan volt húsz éves korában, de természetesen, elfelejtette... Én ma nem tudom megérteni a 18-20 évesek magatartását, pedig hát én is milyen dolgokat csináltam annak idején!)

(...)

Pasquale „kedves kis áriája” nagyon nehéz, lélegzetnyi szünet sincs a versszakok végéig. S mit kell eljátszani benne? Arra a híre, hogy van menyasszony-jelölt, a hetven éves ember szerelemre gerjed. De még fogalma sincs arról, hogy kibe szerelmes. Nem konkrét személyt szeret, hanem annak örül, hogy (nyilván legutolsó esélyként (egy nő lép be újra az életébe. (Közben annak is örül, hogy az öccsétől megszabadul!) Kissé önmagát is buzdítja közben. Azért nem egészen biztos, hogy ő maga hisz abban a féltucat gyerekben. Hiszen a kór... (Donizetti zseniálisan megkomponálta ezt a kis bizonytalanságot, ahogy az első versszak végén egy pillanatra az énekszólám megszakad, míg a zenekarban a figurációk tovább sísteregnek.)

(...)

A duett (hadd mondjak eretnek véleményt! (a szituáció értékén kívül azért van a darabban, hogy két jó ripacs nagyot komédiázhasson, s vastapsot kapjon a végén. Zseniális párbeszéd ez, vagy inkább lét külön elmondott monológ. Ki-ki mondja a magáét, míg végül egyetértenek, de érezhető, hogy igazából nem figyelnek egymásra.

(Gregor József: Monológ barátaimról)

Gregor mondásaiból

A politikáról

„...eldöntöttem, hogy soha többé egyetlen politikai pártot sem fogok támogatni. Ha alakul egy Mozart-, Verdi-, Rossini-, vagy Donizetti-párt, akkor mindegyikbe be fogok lépni, de más közéleti funkciót nem vállallok.”

A sikerről

„Csak aki igazán megszenvedett már az elismerésért, az tudja, hogy a sikerek rövid állomások egy életpályán.”

„Felkészülés közben gyakran gondolok mesteremre Vaszy Viktorra, aki mindig azt mondogatta, ha csak olyan magasra

Szerelmi bájjal

állítod a lécet, hogy biztosan átugorhatod, soha nem jutsz egyről a kettőre“.

Tallózás a sajtóban

Prokofjev: Három narancs szerelmese (Szeged)

„Fel kellett figyelni a Celio varázslót éneklő Gregor József szép színű hangjára.“

(Muzsika, 1965. július)

Vántus István: A három vándor

„Az énekesek közül a Favágót alakító Gregor Józsefet említeném először. Megnyerő, szerepének megfelelően mackós játéka, meleg, bársonyos basszusa, kulturáltan formált énekhanga biztató reményekre jogosít.“

(Muzsika, 1967.)

A sevillai borbély Szegeden

„A parazita Basiliót Gregor József jeleníti meg elbűvülő humorral. Hangjának rendkívüli szépsége miatt sem tud ellen-szenves lenni a szegedi Basilio. Turján Vilma öregedő Berta-figurája kedves színfoltja az együttesnek.“

(Muzsika, 1972. január)

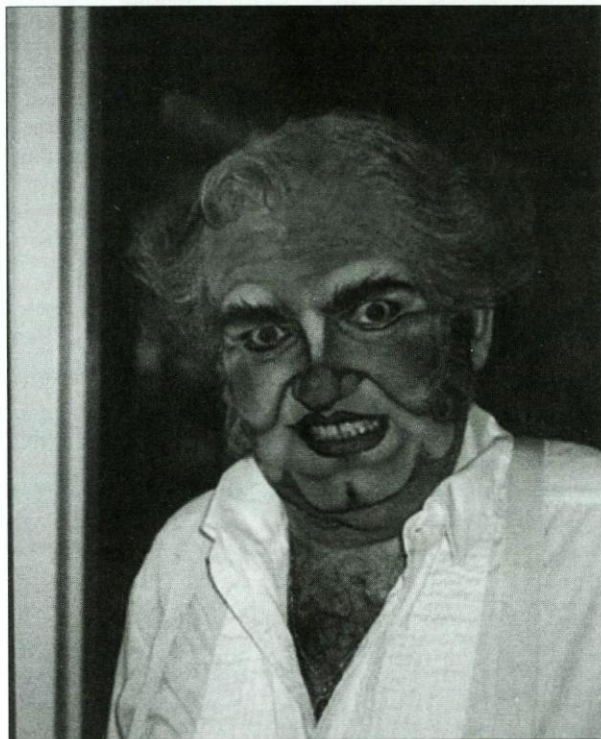
Verdi: Attila (Margitsziget)

„Attila szerepében a kiváló szegedi basszista, Gregor József mutatkozott be. A hangja egyike a legszebbeknek a maga nemében. Muzikalitása, hivatásszeretete, jó színpadi érzéke biztosítékai voltak a kiváló alakításnak. Egy-egy durvábbra sikerült hangja, nyersebben megformált frázisa viszont arra int, hogy énektechnikai tudását még tovább kell fejlesztenie.“

(Muzsika, 1972. szeptember)

Verdi: Falstaff

„A szegediek Falstaff-produkciója a legmagasabb együttes-kultúráról tett bizonyosságot. Vaszy Viktor karmester és Horváth Zoltán rendező vezetésével kitűnő humorú, korszerű (nem mindenáron modernkedő) előadást láttunk. Nincs mód minden szereplő felsorolására ebben az összefoglalóban, de a jó összképből ki kell emelni Gregor József Falstaff alakítását: a szerep és az előadó ritka találkozásának lehet-

Don Pasquale

tünk tanúi, nemcsak színészi, hanem énekési vonatkozásban is. Ne szerénykedjünk leírni: ez az előadás, amelyben minden szereplő feladata magaslatán áll, a világ bármely színpadán megállná a helyét!”

(*Muzsika*, 1973. 8. sz. Boros Attila cikke a Debreceni Operafesztiválról)

Verdi: Falstaff

„A címszerepet Gregor József játssza. Tulajdonképpen - hiszen operáról van szó - azt kellene írjunk: énekl. Csakhogy az egész előadásnak, s természetesen Gregor alakításának is egyik jellegzetes vonása, hogy a zenei, szólam vezetési remekelés karakteres színészi játékkal jár együtt, s ez a produkció hatástényezői között a zenei megoldásokkal egyenértékű. Gregor egyébként - talán mondanunk sem kell - alkata miatt is ideálisan megfelel a szerep követelményeinek, megjelenésében is igazi Falstaff, s minden súlyossága ellenére is könnyed, fölényes, s bármit csinál, rokonszenves és együttérzőnk vele.”

(*Délmagyarország*, 1973. I. 6. Ökrös László)

Az Aranykoporsó ősbemutatója Szegeden

„A lelkes előadás népes szereplőgárdájából kiemelkedett értékes orgánumával, egyszerűségével Gregor József, Bion alakítója; zenei biztonságával, formálásával Réti Csaba, mint Quintipor.”

(*Muzsika*, 1975. június)

Csajkovszkij: Anyegin

„A Gremin herceg szerepében fellépő Gregor Józsefnek egyetlen-ária is elég volt, hogy főszereplővé tegye a figurát, énekési tudásának, tapasztalatának és színészi bölcsességének esszenciáját adta. Megállapodottság és időtlenség, nyugalom és harmónia áradt belőle. Nehéz dolga volt az őt követő Kővári Csabának, akinek fiatalsága egyelőre még átütött a szerepen.”

(*Délmagyarország*, 1993. 11. 11. Hollósi Zsolt)

Houston (1986).

Muszorgszkij: Borisz Godunov - Varlam

(...) A magyar basszus, Gregor József fényes és erős hangjá-

Figaro házassága

val egy életerős, részeges szerzetest alakít Varlam színes karakter szerepében (...)

Carl Cunnigam, The Houston Post 1986, okt. 18.

(...)

Houston Grand Opera, Borisz Godunov (...) Emlékezetes amerikai debütálást nyújtott a romániai mezzo Mariana Cioromila gyönyörű, „krémes tónusú” hangjával Marina, a bolgár tenor Kaludi Kaludov osztályon felüli hangjával Dimitri szerepében és Gregor József Magyarországról érett, pompás Varlamjával. (...)

(*William Albright, 1987. március*)

Baltimore - Rossini: A sevillei borbély (1990)

(...) Gregor József Bartolo szerepében színészként és muzsikusként egyaránt mély benyomást keltett, kerek egészet alkotott, bírálatra nem, annál inkább lelkesedésre adott okot.

(*Washington Post, 1990. febr. 21.*)

Portland 1990 - Don Pasquale

Gregor József az egyik legnagyobb komikus művész napjaink operacéltében. Pontos ütemérzéke, kitűnő mimikája és a kitarása csodálatra méltó. Mindezek felett jól énekel.

(*The Oregonian, 1990. márc. 16.*)

Falstaff - Portland 1991.

1. A magyar basszus Gregor József teljesen elvarázsolta a közönséget rendkívüli életerejével és komikus színpadi szerepalkotásával. Ezt kiegészítette nagyszerű éneklésével, amely ezer színűen szólalt meg. Bravó Mr. Gregor!

2. Gregor József szerepében csodálatos alkotott, amely formába öntötte az estét, és a többi szereplőt is arra ösztönözte, hogy vidámsági csúcst döntsön meg.

3. A magyar basszus elegáns, beszédes előadást nyújtott.

4. Gregor József a komikus basszusok Michael Jordanja. Erőtéljes hangja és erős testalkata által uralja a színpadot.

Denver 1995. Rossini: Hamupipóke

Gregor József a buffo basszus Don Magnifico szerepében a figura derékbőségéhez mérhető hatalmas hangjával gyönyörködtet (...)

(*Hamupipóke, Opera Colorado 1995*)

Houston, Grand Opera. Puccini: Bohémélet

(...) Külön dicséret, gratuláció illeti a magyar basszust Gregor Józsefet, aki Benoit és Alcindoro szerepeit egyaránt kiváló énektudással és játékkészséggel alakította.

Portland 1996. Mozart: Figaro házassága

(...) A kisebb szerepekben fellépő művészek mesterségbeli tudása segítette ellensúlyozni a szereposztás tévedéseiből adódó hiányosságokat. Gregor József mint Bartolo s Catherine Cook mint házvezetónő „nyerő” komikus párost alkot. (...) (Willamette Week 1996)

Portland 1998. nov. Donizetti: Don Pasquale

(...) Gregor, tapasztalt vállán, könnyedén tartja az egész előadást; a szerepet sokszor énekelte, beleértve 1990-ben a Portlandi Operát. Ragyogó basszusa betölti a termet, nemcsak felvázolja a figurát, de páratlanul megnyerő is, sőt haragvó tekintete az idős kor fájdalmát is képes érzékeltetni. Hangja fűgén száguld a zenekarral (...) (The Oregonian, 1998. nov. Portland)

(...) Gregor József már játszotta a Don Pasquale címszerepét a Portlandi Opera 1990. évi produkciójában. Nem meglepő, hogy nemcsak kitűnően éneklte a címszerepet, hanem játékaival is elbűvöl: alakítása, némajátéka a figura a megsokszoroztnál mélyebb emberi megértéséről tanúskodik, s ezáltal a történet több, mint egy gazdag 70 éves ember fiatal asszonnyal kötött házassága (...)

(The Columbian, 1998. nov. 9. Portland)

MET – Mozart: Figaro házassága

J. Gregor jól debütált, mint Don Bartolo
J. Gregor hiteles Dr. Bartolo és több hanggal rendelkezik, mint egy buffo énekes.

Dawn Upshaw (Susanna), Susanne Mentzer (Cherubino) Rosalind Elias (Marcellina), Bernard Fitch (Don Basilio) és József Gregor (Don Bartolo) mind nagyszerűek.

III. A Gregor-mítosz nyomában

„Akiben van tehetség, köteles azt kiművelni a legfelsőbb fokig, hogy embertársainak mennél nagyobb hasznára lehessen. Mert minden ember annyit ér, amennyit embertársainak használni, hazájának szolgálni tud. Az igazi művészet az emberiség emlékedésének egyik leghatalmasabb eszköze, s aki azt minél több embernek hozzáférhetőbbé teszi, az emberiség jótévedője.”

(Kodály Zoltán: „Ki a jó zenész“)

Nem lehet tudni, pontosan hány éve, de egyszerre csak egyfajta jelképe lett Szegednek, s lassanként mítoszok fonódta alakja köré.

A kilencvenes évekre ő lett a legnépszerűbb operaénekes az országban és felfutásával szinte egyidőben megszülettek a „orszoriádák”.

Már a hetvenes években rengeteg anekdota keringett róla itt, Szegeden; a tehetségéről, a humoráról, féktelen étvágyáról, szokásairól, nősüléséről és újránősüléséről stb. Nem pletykák voltak ezek, inkább adomák, a kíváncsiság színezett olykor, de a továbbadó nyelv nem volt vitriolos.

Mesélték, hogy énekes kollégáival ellentétben nem félt a hangszálait, nyakát nem bugyolálja, télen-nyáron egyformán nyitott ingnyakkal, sál nélkül mutatkozik. Sőt mi több, télen is motorral jár fellépni Pestre! Hogy a legjobb Gregor-toroktisztító gyógyszer az eróspaprika és öblítőnek a tiszta pálinka... stb.

Azt is beszéltek, hogy imád enni, ingyenc, elsősorban a magyaros konyhának hódol, s a jó fele itókat sem veti meg... Ez a hír Vaszyhoz is eljuthatott, aki szigorú Cerberusként őrködött énekesei fölött. Mesélték, hogy amikor egyszer Vaszy meglátta demizsont cipelni kedvenc ifjú énekesét, rákérdezt annak tartalmára, Gregor Jóska a legártatlanabb képpel állította, hogy Anna-víz van a butykosban s Szent Erzsébeti csoda lőn, akkor tényleg azt vitt benne haza.

Amikor Wiesbadenből első hosszabb külföldi tartózkodása után hazatért, a szegediek tudni vélték, hogy a Gregor nem bírta Szeged nélkül, azért jött haza: merthogy „e nélkül az ország és e nélkül a város nélkül hosszú ideig úgysem bírja sehol”. Szegedet, úgy tűnt, egy időre mégis elhagyta. Vagy a „Város” hagyta el őt? a szegediek minden bizonnyal megőrizték szeretetükben. Elköltözött Gárdonyiba, oda, ahol már évek óta alakította, csinostigatta tip-top kis nyaralóját. Még szegedi polgárságát is megszüntette! Mert úgy érezte, megbántották, mert visszaéltek jóhiszeműségével, mert a sértett önértzet, a megsértett baráti érzés félelmetes indulatokat korbácsolt fel benne. Csak úgy tudott védekezni, hogy kizárta magát a fájdalmat okozó közegből. Mert Gregor Jóska önértzetes ember, emberi érzékenysége még a karcolásokat is rosszul viseli, hát még a rúgásokat. Zárójelbe tette hát Szegedet és a Szegedi Nemzeti Színházat egy kis időre.

Amikor a 90-es évek elején, igazgatósága alatt, távollété-

ben kitört a politikai felhangoktól sem mentes botrány („Tiborc feljelentette Bánkot”, az ügy ismert - részleteiből ne idezzünk!) belebetegedett, lemondott a média nyilvánossága előtt, s kijelentette, hogy soha többé nem teszi be a lábát a Szegedi Nemzeti Színházba. Ez történt pénteken. Hétfőn a szokásos filharmóniai koncertre igyekeztünk férjessel, a színház lépcsőházában jóleső meglepetéssel vettük észre a szintén felfelé igyekvő Gregor házaspárt. Marika a szokásos nyugalmával mosolygott ránk, Jóska megtört arccal, karikás szemmel, a rajtakapott gyermek szégyenlős, szomorú kis mosolyával csak ennyit mondott: „Igaz itt vagyok, de ma nincs színház, ma hangverseny van...”

Hát eddig bírta a színház nélkül, s mi még jobban a szívünkbe zártuk eme „következetlenségéért” Gregort, az embert. S valami ilyesmi miatt szeretik őt az emberek, a szegediek. Mert ő az a művész, aki miatt nemcsak az operarajongó, de a kevésbé vájtfülvű is bemegy a színházba. Mert nemcsak hangfenomén, de őszinte, és próbób gyarlóságait, sértődéseit, indulatait, fájdalmait, következetlenségeit is nyíltan viseli, vállalja, s ezt az utca embere is érzi. Apropos! Utca! Gregor énekel! Mindenkiné énekel! Ha úgy adódik utcán, tereken szervezett ünnepségeken - mint 1999 tavaszán friss Kossuth-díjasan az Aradi vértanúk terén) - de jótékonyági koncerteken, Budapesten és „Karaközörcsögön” egyforma színvonalon és lelkesedéssel.

Nyíltan él, szereti és tiszteli embertársait, ő az a művész, akinél ha Szegeden van, állandóan cseng a telefon, egyszerre három is a Bokor utcában. Hívja a sajtó, a média, a családtagok, a barátok. Ha pillanatnyi szünet van, ő telefonál barátainak, akik között orvos, művész, professzor éppúgy akad, mint mesterember. Ha híre fut, hogy „hazajött” máris jelentkezik a hentes „barátja”, aki házhoz szállítja a sonkát, a kolbászt, a legjobb falatokat.

Mert a Gregor mítoszhoz hozzátartozik Gregor a gourmand és a gourmet, vagyis a Pantagruelhez méltó nagyevő, nagyívó, s az ingyenc legendája is.

Hadd ütköztessen eme mítoszokkal saját, megélt tapasztalataimat. Remélem nem okozok senkinek nagy illúzióvesztést, egy realisabb, napjainkban talán valóságosabb arckép felvázolásával.

1999 tavaszán, nyarán két olyan alkalom is adódott, hogy közelebb kerülhettem a Gregor házaspárhoz. Először a meg-

Igor herceg

Falstaff

lepetésnek szánt, titokban előkészített jubileumi Gregor kiállítás előkészítése idején, amikor is legfőbb szövetségeseimmé Gregorné Marika lett. Márciustól többször is megfordultam náluk, kihasználtuk Gregor szolnoki vendégszereplését, összegyűjtöttünk lemezt, CD-t, plakátokat, apró tárgyi emlékeket hazai és külföldi művész kollégáktól, kitüntetések, külföldi műsorfüzeteket, szerep- és plakátfotókat stb. Közben többször is összefutottam a ház urával is, elbeszélgettünk, teázgattunk, gyakrabban kávézhattunk, készítettem „ál” interjúkat a látszat kedvéért, amit aztán a kiállítás írott anyagához remekül fel is használtam, így a titkot sikerült megőrizni. Egy alkalommal ugyan majdnem lebuktunk. Amikor a nagy szatyrokba már összekészítet anyagért férjem ugrott el autóval, Jóska megjegyezte feleségének: - Újabb olyan rejtélyes dolgok történnek nálunk. Barátok tűnnek fel, tűnnek el nagy pakkokkal, folytatnak hosszasan, különös telefonokat Veled; kezdek semmit nem érteni... De Marika egyértelműen elhárító, lakonikus válaszára: Ne törődj vele, nem is kell ezt most értened! - felhagyott a további kérdezősködéssel, némán túrte még egy ideig a rejtélyes eseményeket, belenyugodott, hogy nem találja a dolgok magyarázatát... Vagy ki tudja?

A köztudatban a művészléthez sok közhely tapad; az egyik ilyen a bohém, a rendetlen, a szervezetlen életű, lezser „művészember” legendája, akire nem érvényesek a hétköznapi élet törvényei. Bizonyára létezik ilyen is, de Gregor József szöges ellentéte ennek a típusnak. Mert rendszerető, tisztaságmániás, akkor érzi jól magát, ha minden ragyog körülötte. Itthon s külföldön is képes porszívót ragadni, mivel nem bírja elviselni még a „szalonkoszt” sem. Rómában is azért nem volt kedve visszamenni énekelni, mert bántotta a számára kijelölt szálláshely féltisztasága, az, hogy portalanítással, fűgönymosással kellett kezdeniük. Mióta világsztár, s felesége, Marika is elkíséri, a hosszabb ott-tartózkodás esetén mindig lakást-bérel. Még külföldön is igényli a saját rendet, a saját otthon illúzióját, s a házi kosztot. S most oszlatok el még egy legendát, az ingyenc, a nagyevő Gregor mítoszától fosztom meg a közönséget. A véletlen úgy hozta, hogy 1999 tavaszán, június-júliusban, amikor Gregor a Flamand Operaház Hamu-

pipóke felújításán szériában énekelte Don Magnifico szerepét éppen Belgiumban tartózkodhattunk. Férjemet kutató munkája kötötte az Antwerpeni Egyetemhez, feleségként elkísérhettem. Újabb véletlen, a számunkra lefoglalt szálláshelyet, úgy, mint itthon Szegeden a Bokor utcától, bő tíz perc járás választotta el Gregorék szép, kényelmes lakásától. A megérkezésünket jelző első telefontól kezdve gyakori vendégek lettünk náluk, élveztük vendégszeretetüket: az lepett meg, a rátapadt mítosszal ellentétben, hogy mennyire mértéktartó és fegyelmezett legyen szó ételről, italról, életmóddal kapcsolatban. Némely, kevésbé híres pályatársával ellentétben ő nem járt drága vendéglőkbe, hogy az igazi gourmet-hez illően csak a különlegességeket keresse. Két próba között két óra körül rendszeresen hazajárt ebédelni, könnyű hazai fogásokra, rövid pihenőre. Sörözni is csak a premier és az utolsó előadás után mentünk le négyszerben az opera melletti művészkocsmába. Annyira nem szereti a felhajtást, hogy még a protokoll fogadásról is meglépett! Az ünneplésben így is része volt, mert belépéskor, a már a vendéglőben tartózkodó zenekari tagok hangos eljenzéssel, tapssal fogadták. Jó volt magyarnak lenni Antwerpenben ezekben a pillanatokban! De jó volt annak lenni a Hamupipóke előadásán is, ahová nem kis izgalommal ültünk be, mert bár tudtuk, nem először szerepel Gregor Jóska a Flamand Operában, fogadtatását nemcsak szívügyünknek, de nemzeti ügynek is éreztük.

S most hadd szóljak néhány szót arról, hogyan fogadta őt a közönség Belgiumban.

Rossini vígoperája, a Hamupipóke Guy Joosten rendezésében, a neves Rossini szakértő, Alberto Zedda dirigálásával tíz alkalommal került előadásra. Az előadás egy régebbi produkció új betanulásának volt tekinthető. A belga közönség az előadás eredeti színpadi közreműködői közül csak a magyar Don Magnificót, Gregor Józsefet és a Tisbét éneklő Mireille Capelle-t láthatta viszont. Guy Joosten rendezőnek öthetes próbaidővel, műhelymunkával a „spontaneitás” hatását is sikerült elérnie, bár Békés András hazai, üde, mesészerű Hamupipóke rendezésén edződött szegedi operanéző így is némiképp kimódoltnak, olykor üresnek érezte Joosten színpa-

Jelenet a Hamupipókéből

dát. A viszonylag fiatal, megjelenésében is illúziót nyújtó szereplők közül a szép hangszínű tenor (Kelly) és a figyelemre méltó bariton (M. Kraus) nevén kívül a nemzetközi karrierjét éppenhogy elkezdő, ígéretes Laura Polverellit emelném ki, aki könnyedén énekelte Hamupipóke csillogó, koloratúrált szólamát.

Az est első nagy nyíltszíni tapsát, igazi átütő sikerét mégsem ő aratta, hanem Gregor József, aki a Flamand Opera közönségét (is!) estéről estére elbűvölte, meggyőzte arról, hogy kivételes hangú és operaszínpadi szerepformálási adottságokkal rendelkezik és, hogy mindent tud, amit erőfő a műfajról tudni kell és lehet. Don Magnifico szólamának fergeteges ritmikái, dinamikai követelményeinek elegáns könnyedséggel tett eleget, színpadi szövegmondása, artikulációja is a legtisztább, leginkább követhető volt. Az olaszul elhangzó vígopera flamand fordítását szövegvetítő segítségével követhette a közönség, Gregor szellemes játékanak, plasztikus jellemformálásának tudható be, hogy az ő Don Magnificója mindvégig magához tudta vonzani az egyébként szövegvetítő felé pillantgató közönség figyelmét. A hűvösnek mondott flamand nézősereg a pesti és szegedi előadások közönségéhez hasonlóan lelkes tapsal ünnepelte a buffobasszustól szokatlan szépséggel áradó, pazar énekhangot. s Gregor szellemes játékát.

Mert Gregor igazi hangfenőm! Tökéletesen illik rá minden, amit a hangfaj elemzése kapcsán a zenetudós, Till Géza megállapított. - Az igazán nagy basszisták közül az igazán nagy formátumúnak gyakorlatilag el kell énekelni mindent, amit erre a hangfajra írtak - Mozarttól Bartókig igen széles skálán mozog ez a repertoár - Ozmin, Leporellót, Sarastrot, Basiliót, II. Fülöpöt, Ramphist, Boriszt, Colline-t, Timurt, Ochs bárót és a Kékszakállút.

Ez nem jelenti azt, hogy a basszus szerepek egysíkúak. Ugyanúgy speciális adottságokat igényelnek, mint a nagy drámai, lírai, illetve koloratúr szoprán szerepek.

Ozmin szerepe már-már virtuóz koloratúrkészséget igényel, ugyanakkor a két és fél oktávós hangterjedéssel ki-

vételes mélységekben fűszerezve (hét ütemen át kitarított alsó „D“), ugyancsak feladja a leckét a basszistának. Leporello buffo szerepe minőségben és mennyiségben sem kevesebb gazdájánál, Don Giovanninál, s legalább olyan virtuóz énektechnikát követel. Egészen más stílust követel a Varázsfuvola méltóságteljes bölcs Sarastroja - a figura emelkedettségéhez bársonyos, lágyan megszólaló, de mégis magvas hang szükségeltetik. A Verdi basszus szerepek nagy hangvolument, szárnyaló vivőképességet, hajlékony, könnyedén ívelő mégis telten zengő hangot, igazi „bel canto“ stílust igényelnek. Gregor hangszíne természetes szépsége, hangjának volumene, ragyogó színpadi karakterformáló készsége a legnagyobbakéhoz hasonlítható.

Ő Sarastro, Ozmin, Pasquale, Dulcamara, Verdi Fiescoja, II. Fülöpje, Falstaffja, de ő Richard Strauss Ochs bárója is, minden idők egyik leghatásosabb, legimpozánsabb basszus figurája. Aki ezeket a szerepeket sikerre akarja vinni, annak mindent tudnia kell, amit a műfaj megkívánhat. Gregor József hazai és nemzetközi sikerei bizonyítják mesterségbeli tudását, művészi nagyságát.

Bármerre is jár a nagyvilágban, szegedi énekesnek vallja magát. A külföldi műsorfüzetek mindegyikében indulása és működése színhelyül a Szegedi Opera megnevezést olvas-tam. Írhatott volna Budapestet is az angol nyelvű életrajzokban, hiszen ez is helytálló, lévén a 70-es évektől állandó vendégénekes az Operaháznak. Gregor New Yorkban is éppúgy Vaszy tanítványának vallotta magát, mint kezdőként Szegeden. A Kossuth-díj átvételekor is őt, a már több mint húsz éve elhunyt szegedi operateremtő mestert, Vaszyt emlegette, úgy érezte a legmagasabb magyar kitüntetést neki is köszönheti.

Hűséges, hálás és patrióta? Igen az, és hála istennek lokál-patrióta! Mostanában azt suttogják a városban, hogy Újszegeden, a zöldövezetben házat vett. Reméljük a továbbiakban is itt akar élni közöttünk, szegediként.

Isten éltesse, Gregor József!

Gyémánt Csilla

A társulati tagok névsora és az osztalék adatai.

Név	Éves tagdíj	Összesen	Név	Éves tagdíj	Összesen
Almássy Endre	50	500	Tanai Erzsébet	14	140
Déry Károly	50	500	Kugyás István	14	140
Hilbert Jenő	36	360	Ujfalvi Ödön	12	120
Furcsesi Frigyes	30	300	Marosi Margit	12	120
Müller Kálmán	30	300	Jersei János	12	120
Galamb Ferenc	30	300	Tóthvári István	12	120
Ocskay Kornél	30	300	Tólay László	12	120
Lóczy Gyula	24	240	Keresztes István	12	120
Körösi Kálmán	24	240	Egry László	12	120
Gönczy Vilmos	24	240	Bentli János	10	100
Kegyessy László	24	240	Jersei János	10	100
Machly István	20	200	Hárdy István	10	100
Lóczy Ödön	20	200	Vörösmarty István	10	100
Bányai József	20	200	Váti István	10	100
Miklósy István	20	200	Kéri István	10	100
Zsolt István	17	170	Kati Károly	10	100
Hilgényi István	17	170	Gyulai István	10	100
Makó Károly	17	170	Szűcs István	10	100
Békési István	14	140	Kéri István	10	100
Kéri István	14	140	Reis István	10	100
Wagyi Erzsébet	14	140	Lóczy István	10	100
		5750			5750
					7470

Bol. 10. 3/4

Megnyitja a 1927. évi tagdíjak felvételét.

S Z H G F D

Igyen bizalmasan megbeszélendő!

szabályozott egyezségünk szerint, kellekélbe küldöm a tagdíj-jelnyilatkozatot és eljártam a banknál is, ahol szintén eljártam az ajánlatom és már értékesítés gátlékért, hogy 4000, határozott pénzt, illetőleg ellenében szabványos jel a jelnyilatkozat. Kérem tehát a tagdíjakat, hogy eljártam szívesen jelen értesítésbe lépni gátlék nélkül.

felajánlom tagdíjakat, a szegedi színházhoz, azaz a tagdíj-jelnyilatkozat összege színházi felszerelési tárgyakat 3000, kellekélbe küldöm pengőért és jelnyilatkozat tagdíjakat, hogy abból 4000, határozott pengőt, gátlékot az kezébe juttasson, azaz a többi 7000 pengőért, postán juttasson el hozzá.

Kiváló bizalmasan!

Old. palotai ut. 10. helyrajzi szám.

Palágyi Lajos

Kétszáz éves a szegedi színházi élet

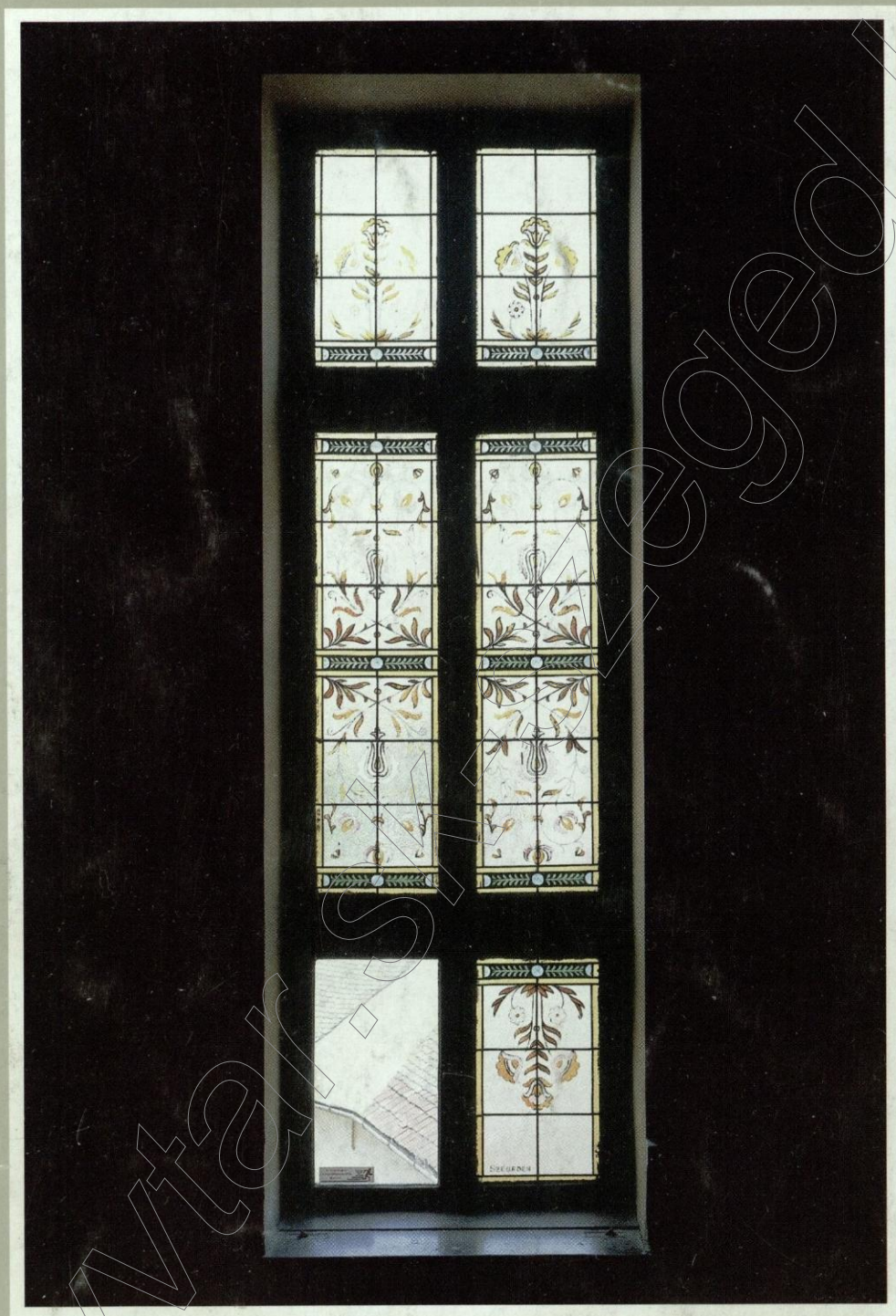
A századelő

Makó halála után veje, Almássy Endre előbb művezetőként működik az özvegy színházigazgatóné mellett, de 1911-ben teljesen átveszi a társulat vezetését. Almássy töretlen folytatója a Makó által megkezdett színházi irányzatnak. A különbség csupán annyi, hogy ő némiképp elhanyagolja az operajátszást és a prózai előadásokra helyezi a fő hangsúlyt. Szívégyének tekinti a helyi szerzők alkotásainak színrehozását is. Az ő babáskodása mellett mutatják be Tömörkény Barlanglakók című egyfelvonásosát, Juhász Gyula *Atalantá*-ját és az első szegedi operát: Király Könyg Péter A falusi bányász című kompozícióját.

Almássy nagyra törő terveit az első világháború kitörése nem engedi valóra váltani. A társulat legértékesebb tagjai a harcra teljesen elhagyják a színházat, aki közülük életét a hazáért áldozza. 1918-ban színésztanács, majd 1919 áprilisától egy hónapig direktorium - tagjai: Juhász Gyula költő, Baróthy József színész és Ocskay Kornél operatőr - vezeti a színházat, utána az irányítás ismét visszakerül Almássyhoz, ám már ő sem marad sokáig igazgató, 1920-ban a hatalmat átadja utódjának, Palágyi Lajosnak.

Ám a háború és a kommunizmus borzalmai után az embereknek nincs kedvük színházba járni. Palágyit, a csóddal való háromévi reménytelen küzdelem után, azzal az indokkal, hogy nem ad operát, kiejtik a városból. A kényszerűen távozó direktort 1923-ban Andor Zsigmond karmester váltja fel. Ő a fővárostól független műsort akar teremteni, klasszikus ciklust hirdet, operaelőadásokat szervez. Az ilyen nagyigényű, magas művészi színvonalú színház a nehéz gazdasági körülmények és a város vezetőinek szakadatlan gáncsoskodása közepette képtelen eltartani magát. A harmadik évad végén Andornak is mennie kell. 1926-ban Faragó Ödön veszi át az igazgatást, ám a kapkodó, fejtelten szegedi kulturális vezetés miatt hat hónap múlva lemond, és 1927-től kezdetét veszi a mai napig is ellentmondásosnak értékelt „házikelés”.

Sándor János

Szegedi üvegművesség

A Tóth testvérek palotájának ablakai

Tóth Ferenc hajósgazda törvényhatósági bizottsági tag és testvére, Tóth Pál 1900. júniusában kért építési engedélyt kétemeletes, tornyos palotára (Tisza Lajos krt. 33.). A neorokokó épületet Kótay Pál szegedi építész tervezte. A palota 1900 őszén már állt, s a külső díszítő és tisztító munkák után a lakhatási engedélyt 1901-ben kapták meg. A tulajdonosok az elegáns lakásokat bérbe adták. A lépcsőház első és második szintjén egy-egy színes üveglak van. A második szinten levő egyik lakás üvegezett bejárati ajtajára három mattfehér, szimbolikus nőalakot festettek.

Bátyai Gitta

Fotó: Dömötör Mihály

Repro: ReProStudio[®] – Szeged